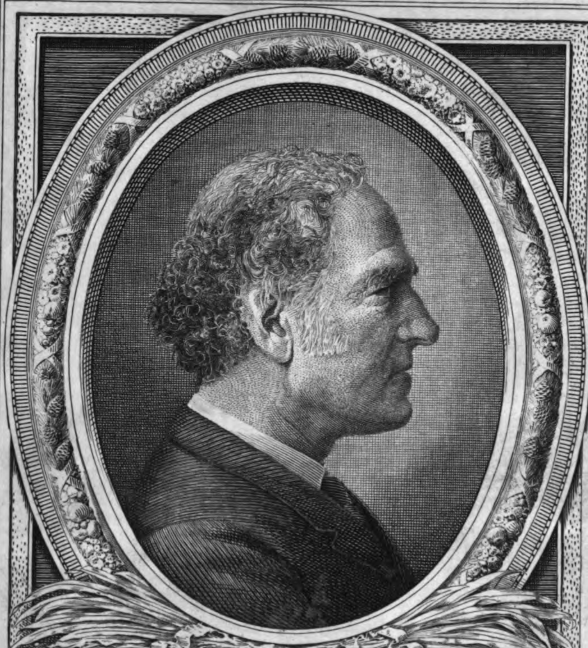

Francisci Baconis

de

Dignitate

et

Augmentis

Scientiarum

Libri IX.

Ad fidem optimarum editionum edidit vitamque auctoris adjecit

Philippus Mayer,
Philosophiae Doctor et Gymnasii Norimbergensis Collega.

Tomus I.

Norimbergae.
Sumptibus Riegelii et Wiessneri.
MDCCCXXIX.

Certissimum est atque experientia comprobatum, leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere.

Baco in libro primo de augmentis scientiarum.

Vita Francisci Baconis.

Γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσαι ὑμᾶς.

Franciscus Baco XI. Idibus Januariis a MDLXI. natus est Londini, patre Nicolao, Elisabethae reginae a consiliis, Magni Sigilli regni Anglici custode supremo, qui vir genere et dignitate non magis, quam morum vitaeque sanctitate excellebat eratque juris praeterea et Anglici et Romani consultissimus. Mature emicuit in Bacone et animi incredibilis motus ingeniique vis atque celeritas, et discendi insuper tam ardens cupido, ut annum tertium decimum quum nondum complevisset, Academiae Cantabrigiensis civibus adscriberetur. Ibi quum in litteras et graecas et latinas addiscendas maximam impenderet operam, tum intimam contraxit cum Aristotele praecipue familiaritatem.

Sed quam viam ingrediebantur eo tempore, qui ad philosophi illius sane egregii praecepta atque decreta adcuratius perspicienda adducebant juvenes litterarum humaniorum studiosos, usque eo erat sterilis ea atque horrida adeoque in abstrusis tantum haerens disquisitionibus disserendique spinis, ut quum a philosophia omnino ista scholastica, quam tum quidem dicebant tractabantque, tum ab ipso Aristotele abhorrere inciperet Baconis ingenium. Quae res plurimum certé valebat ad rationem philosophicorum studiorum, in quibus totus habitabat Noster primaque quasi fundamenta jecit instaurationis illius, tanta cum successus prosperitate ab eo posthac susceptae.

Decurso academicae vitae spatio quum rebus eum pater publicis vellet deditum, adjunctus est Franciscus comes Amicio Powletto, legato tum ad Galliae regem ituro, cujus viri amplissimi mox tantam sibi collegit gratiam et fiduciam, ut in multis et gravissimis negotiis non modo personam non tractaret mutam atque otiosam, sed luculentissima etiam, in Anglia potissimum, daret, ad Reginam missus a Powletto, excellentis ingenii documenta ostenderetque jam tum prudentis admirabilem legati usum politio-

remque peritiam. Sed, quum pater interim obiisset, in Angliam revertit Baco, ubi juris municipalis studio et professioni sese addiceret. Magnos in hujusce rei studiis ac ratione fecit progressus, ita ut, quod quidem nemini antea contigerat, tirocinium in legibus patriis cognoscendis nondum egressus, ab Elisabetha regina in consilium, quod vocabant, extraordinarium, adsciseeretur.

Sed quae optimi cujusque ingenii est natura, ut, fervore quodam, nimis acri fortasse, veruntamen honesto, abreptum, desideret sibi virium exercendarum campum latius patentem, provincia ut ad se deferretur amplior graviorque, quam maxima nitebatur Baco contentione. Frustra id quidem. Nam votorum suorum ardentissimorum non antea factus est particeps, quam, Elisabetha fato defuncta, Jocobus regnum Anglicum suscepisset. Hujus enim principis ut facile sibi celeriterque conciliavit benevolentiam atque favorem, ita ad summos citato cursu adscendit honores.

Nam intra quatuor annorum spatium — id quod merito mireris — a Magni Sigilli custode usque ad Cancellarii regni Anglici provinciam et Vice - Comitis Sancti Albani nomen dignitatemque evectus, quicquid a regibus impertiri solet

honorum felicitatumque, eorum omnium fructus accepit maturrimos. Neque vero ei tanquam histrioni peragere fabulam licebat, neque ad Plaudite venire. Nam infelicis cujusdam rei iniquitate renuntiare coactus omnibus his tot tantisque honoribus fortunisque, a rege plenissima manu attributis; abdicare se provinciis; carere denique ipsius regis benignissimi consuetudine ac familiaritati, quinquennium vitae extremum litterato transegit otio eaque, quae, quum praetextatus nondum fuisset, jam in deliciis habuerat maxime studia, pristino amplectebatur et singulari amore.

In his exercitationibus ingenii curriculisque, ut illo Ciceronis utar, mentis desudans atque elaborans, iisdem finibus gloriam suam, quibus vitam, terminari, non est passus. Cum historiae, tum philosophiae potissimum studio toto pectore omnibusque viribus deditus, opera perfecit illa egregia, quae nomen ejus posteris tradiderunt illustre tradentque tam diu, dum de ingeniis judicabitur recte digneque. Quamquam vero plurima sunt ejus praeclare eleganterque scripta, nullum tamen est praeclarius, quam illud, quo instauratorem sese exhibere volebat studiorum philosophicorum deperditae rationis et disciplinae. Sensit enim mira vir ingenii subtilitate, nullius prorsus ad

mentem hominis vere conformandam momenti ea fore studia, nullius ad regendam vitam moresque, nisi, tristissima ista ac pestifera tractandi ea via deserta, ad fastigium eveherentur, quod petere suo jure et possent et deberent; vidit, quantum excelsas inter res et exiguas intercederet spatii, tantum abesse philosophiam a perfectione ea, qua sola dignitatem suam posset tueri; intellexit denique, conditionem ejus humilem atque servilem neque ad rerum publicarum omnino salutem, neque ad litterarum disciplinarumque cultum, neque, quod maximum esset, ad coetuum christianorum, quibus solis salvis salvae stant et civitates et litterae, florem incolumemque propagationem vel minimam utilitatem posse habere. His igitur rebus ita comparatis, mirum quanto flagrabat clarissimus vir desiderio, vastam illam ac latam peragrans quasi regionem, partes omnes omniaque vel remotissima loca angulosque adeundi, abolendi, quae essent putida atque inania, quae ruinam minitarentur, suffulciendi, totum denique aedificium, tot tamque hebetis ingenii hominum labore ne dicam immanitate labefactum, recentibus et firmis robustisque veluti columnis in integrum, quantum posset, ac nativum restituendi statum iisque, quibus oporteret, ornamen-

tis decorandi. Haec autem omnia ut prospere sibi succederent vetustatemque ferrent, confugiendum sibi existimavit ad fontem illum, unde omnis ad hominum genus salus omnisque defluit felicitas quaeque sapientiae verae vera est unicaque sedes, ad libros dico divinos, quibus rectam, ut naturae, ita voluntatis suae cognitionem humano generi revelatam olim voluit per filium suum μονογενῆ Deus T. O. M.

Ad huncce igitur descendens fontem, cujus solius aquae solidam suppeditare possent et aeternam animi salubritatem, ipse veluti lustratus animo purgatusque, omnem eam sapientiae mirificae sublimitatem depromsit, quam mens nostra intuens admiratione afficitur ingenii illius excelsi, quod per opus inprimis philosophicum, cui nomen indidit Restaurationi Magnae, tanquam afflatus de coelo, spiritum suum divinum odoresque suavissimos eosdemque saluberrimos expandit. Hujus operis perfectissimi, quod sex partibus absolvi vellet auctor, tamen ne dimidium quidem perfecit. Totius enim operis secundam modo partem, quae inscripta est Novum Organum, ad eum perduxit finem, ut imagini, quam a primis inde philosophiae studiis usque ad extremum vitae spatium pia mente volvebat, vere planeque re-

sponderet; primae vero partis locum tenet liber, qui est de Dignitate et Augmentis scientiarum.

Ad tertiam operis partem complendam libelli erant aliquot destinati, quibus singulas philosophiae partes et quasi hortulos subigere volebat, quorum in numero est verbi caussa libellus, qui inscribitur Silva Silvarum. Praeterea de republica, de prudentia, quae ad vitam pertinet, de morum disciplina aliisque de rebus commentatiunculas confecit, quas nomine inscripsit Sermonum Fidelium quaeque uberrimae permultis sunt et egregie et sublime dictis sententiisque ad ingenium pectusque pulcre formandum maxime idoneis.

Attamen his omnibus, quae dixi, scriptis et libellis tantum aberat ut totum philosophiae regnum emensum instauratumque opinaretur Baco atque purgatum, ut eorum sese adscriberet sententiae, qui unius hominis opera et labore gravissimum id ac paene divinum munus omnibus absolvi posse numeris argumentis probis negant.

Maxima tamen et in omnem memoriam saluberrima contentionibus suis proh dolor! solitariis praestitisse immortalis nominis virum, quis est, qui non agnoverit; nisi vero, si quis neque attigerit unquam studiorum illorum, quorum instaura-

tor exstitit Baco, liberalitatem et humanitatem, neque gustaverit sensu suo dulcedinem, neque compertum omnino habeat cognitumve, quantum quamque salutarem habuerint eventum ejus continuae disciplinarum omnium inquisitiones animadversionesque, ut, nullis aut temporum aut locorum aut ordinum limitibus circumscriptam earum esse vim atque efficaciam auctoritatemque, praedicare optime possis. Nam sive a philosophis quaeris, quibus tandem nominibus sit meritus vir illi summus, nostra potissimum aetate, utpote paratissima in honoratam redire antiquorum hominum memoriam, tot tantisque praedicationibus elatus et quasi resuscitatus, sive speculatores adis naturalium rerum atque auctores, non diu profecto haesitabunt dubii certumque erit, opinor, quid respondeant.

Quid enim censes hunc nostrum talem virum, quantis meritis esse in disciplinis illis quantoque honore, qui non philosophiam expedierit modo ex densis istis spinarum scholasticarum dumetis, quibus tamdiu erat obstructa plane atque occulta, sed devocârit omnino, quod idem de Socrate praedicat Cicero, de coelo produxeritque ad vitam vere vitalem; qui porro tam certis investigaverit tamque acutis naturae leges oculis, tum plurimis

vel acerrimae aciei hominibus absconditas, tum inanibus ipsorum indagatorum subtilitatibus involutas, ut, quam admiramur merito nostratium in rebus naturalibus explicandis sollertiam atque sagacitatem, eam Baconis maxima ex parte ingenii judiciique acumine vel praeparatam vel effectam communis omnium aequorum in hoc litterarum genere existimatorum applausus profiteatur; utque rectissime tibi dicere videaris, si optimum contendis aereque perennius virtutum suarum praeconium facile Baconem invenisse doctrinae illius splendidissimum hodie florem et ratione disciplinaque excellentem praestantiam. Quae quum ita sint quumque, una cum vitae tempore abituram non esse laborum suorum nominisque commemorationem animo Baco cerneret, sed cum omni adaequatum iri laudes suas posteritate, non est sane, quod magnopere miremur, si ita ei levem fuisse videmus senectutem, ita jucundam, ut, similis illi C. Gallio, quem mortuum paene in studio dimetiendi coeli et terrae refert Tullius Cicero, inter coelestes res procul a terrestrium laborum strepitu ac tumultu arcensque, ut ait poëta, vulgus profanum, extremum vitae modum pio laetoque animo exspectaret. Et si sapientissimum quemque aequissimo animo e vita discedere verissime po-

test dici, placida morte ex harum terrarum inanitate et colluvie in amoena illa et pacata in aeternum loca, tanquam ex longa navigatione, si quis alius eorum, qui Christo Salvatori nomen dant fidemque, Baconem nostrum venisse, qui penitus animo mandamus ac menti imitandumque nobis proponimus rarissimum hominis vere christiani pulcerrimumque exemplum et cogitatione quadam speque delectamur, et summa cum animi elatione laetitiaque confidimus. Mortuus est V. Nonis Aprilibus anni MDCXXVI.

Partitiones scientiarum et argumenta singulorum capitum.

Liber I.

Nullis constat capitibus, sed tantum continet partitionem totius operis, nec non diluitionem quarundam objectionum.

Liber II.

Cap. I.

Partitio universalis doctrinae humanae in historiam, poësim, philosophiam, secundum tres facultates intellectus: memoriam, phantasiam, rationem. Quodque eadem partitio competat etiam theologicis.

Cap. II.

Partitio historiae in naturalem et civilem; ecclesiastica et litteraria sub civili comprehensis. Partitio historiae naturalis ex subjecto suo in historiam generationum, praetergenerationem et artium.

Cap. III.

Partitio historiae naturalis secunda ex usu et fine suo; in narrativam et inductivam. Quodque finis nobilissimus historiae naturalis sit, ut ministret et in ordine sit ad condendam philosophiam; quem finem intuetur inductiva. Partitio historiae generationum in historiam coelestium, historiam meteororum, historiam globi terrae et maris, historiam massarum sive collegiorum majorum et historiam specierum sive collegiorum minorum.

Liber III.

Cap. I.

Cap. II.

Cap. III.

Cap. IV.

Cap. V.

Cap. VI.

Liber IV.

Cap. I.

Cap. II.

Cap. III.

Francisci Baconis

de

Dignitate et Augmentis

Scientiarum.

Liber primus.

Sub veteri lege, Rex optime, erant et spontaneae oblationes, et quotidiana sacrificia: haec ex rituali cultu, illae ex pia alacritate profectae. Arbitror equidem, deberi tale quidpiam regibus a servis suis: ut scilicet quisque non solum muneris sui tributa, sed et amoris pignora deferat. Atque in prioribus illis spero me minime defuturum; in posteriori autem genere dubitavi, quid potissimum sumerem. Satius autem visum est, huiusmodi aliquid deligere, quod potius ad personae tuae excellentiam, quam ad negotia coronae spectaret.

Ego saepissime de Majestate tua, ut debeo, cogitans, missis aliis sive virtutis, sive fortunae tuae dotibus, magna prorsus afficior admiratione, cum intueor excellentiam earum in te virtutum facultatumque, quas

philosophi intellectuales vocant: capacitatem ingenii tot et tanta complexam, firmitudinem memoriae, prehensionis velocitatem, judicii penetrationem elocutionisque ordinem simul et facilitatem. Subit profecto animum quandoque dogma illud platonicum, quo asseritur, *scientiam nihil aliud esse, quam reminiscentiam, animumque naturaliter omnia cognoscere, nativae luci, quam specus corporis obumbraverat, subinde redditum.* Certe hujus rei, si in quo alio, relucet in Majestate tua exemplum insigne; cui adeo prompta est mens ad concipiendam flammam, ubi vel levissima eam excitaverit objecta occasio, vel minima alienae cognitionis scintilla affulserit: Quemadmodum igitur de regum sapientissimo sacra perhibet scriptura, *cor illi fuisse, tanquam arenam maris;* cujus quanquam massa praegrandis, partes tamen minutissimae: sic mentis indidit Deus Majestati tuae crasim plane mirabilem, quae cum maxima quaeque complectatur, minima tamen prehendat, nec patiatur effluere; cum perdifficile videatur, vel potius impossibile in natura, ut idem instrumentum et grandia opera, et pusilla apte disponat. Quantum ad elocutionem tuam, occurrit illud Cornelii Taciti de Augusto Caesare: *Augusto,* inquit, *profluens et, quae principem virum deceret, eloquentia fuit.* Sane si recte rem perpendamus, omnis oratio aut laboriosa, aut affectata, aut imitatrix, quamvis alioquin excellens, nescio quid servile olet, nec sui juris est. Tuum autem dicendi genus vere regium est, profluens tanquam a fonte, et nihilominus, sicut naturae ordo postulat, rivis diductum suis, plenum fa-

cilitatis felicitatisque, imitans neminem, nemini imitabile. Atque sicut in rebus tuis, quae tam ad regnum, quam ad domum tuam spectant, virtus videtur cum fortuna certare; mores scilicet optimi cum felici regimine; spes tuae olim patienter et pie cohibitae cum fausta et opportuna speratorum adeptione; thori conjugalis sancta fides cum fructu conjugii beato in sobole pulcherrima; pia et principe christiano dignissima ad pacem propensio cum simili vicinorum principum inclinatione, in idem votum feliciter conspirantium: sic et in intellectus tui dotibus non levior exoritur lis et aemulatio, si eas, quae a natura ipsa praebitae sunt et infusae, cum instructissima gaza multiplicis eruditionis et plurimarum artium scientia committamus. Neque vero facile fuerit, regem aliquem post Christum natum reperire, qui fuerit Majestati tuae litterarum divinarum et humanarum varietate et cultura comparandus. Percurrat, qui voluerit, imperatorum et regum seriem, et juxta mecum sentiet. Magnum certe quiddam praestare reges videntur, si delibantes aliorum ingenia ex compendio sapiant, aut in cortice doctrinae aliquatenus haereant, aut denique litteratos ament evehantque. At regem, et regem natum, veros eruditionis fontes hausisse, immo ipsummet fontem eruditionis esse, prope abest a miraculo. Tuae vero Majestati etiam illud accedit, quod in eodem pectoris tui scrinio sacrae litterae cum profanis recondantur; adeo ut cum Hermete illo Trismegisto triplici gloria insigniaris: potestate regis, illuminatione sacerdotis, eruditione philosophi. Cum igitur alios reges longe hac

laude, proprie quae tua est, superes, aequum est, ut non solum praesentis seculi fama et admiratione celebretur, aut etiam historiarum lumine posteritati transmittatur, verum ut solido aliquo in opere incidatur, quod et regis magni potentiam denotet, et regis tam insigniter docti imaginem referat.

Quare (ut ad inceptum revertar) nulla potior mihi visa est oblatio, quam tractatus aliquis eo spectans. Hujus argumentum duabus constabat partibus. In priori, quae levior est, neque tamen ullo modo praetermittenda, de scientiae et litterarum per omnia excellentia agendum est, et simul de merito eorum, qui in iisdem provehendis operam strenue et cum judicio impendunt. Posterior vero pars, quod caput rei est, proponit, quid in hoc genere hucusque actum sit et perfectum; insuper et ea perstringet, quae videntur desiderari; ut, quamvis non ausim seponere, aut deligere, tuae quod praecipue Majestati commendem, tamen, multa et varia repraesentando, regias tuas cogitationes excitare possim, ut proprios pectoris tui thesauros excutias, atque inde pro magnanimitate tua atque sapientia, optima quaeque ad artium et scientiarum terminos proferendos depromas.

In ipso vestibulo prioris partis, ad purgandam viam et quasi indicendum silentium, quo melius audiantur testimonia de dignitate litterarum absque oblatratione tacitarum objectionum, statui, primo loco liberare litteras opprobriis et vilipendiis, quibus impetit eas ignorantia, sed ignorantia sub non uno schemate:

modo in theologorum zelotypia, modo in politicorum supercilio, modo in ipsorum litteratorum erroribus sese ostentans et prodens. Audio primos dicentes, scientiam inter ea esse, quae parce cauteque admittenda sunt. Scientiae nimium appetitum fuisse primum peccatum, unde hominis lapsus; hodieque haerere serpentinum quid in ea, siquidem ingrediens tumorem inducit. *Scientia inflat;* Salomonem censere: *faciendi libros nullum esse finem, multamque lectionem carnis esse afflictionem;* et alibi: *in multa sapientia multam esse indignationem;* et: *qui auget scientiam, augere et dolorem.* Divo Paulo monitum esse, *ne decipiamur per inanem philosophiam.* Quin et experientia notum esse, doctissimos viros haereticorum coryphaeos, doctissima secula in atheismum proclivia fuisse; contemplationem denique secundarum caussarum auctoritati primae caussae derogare.

Ut igitur falsitatem hujus dogmatis fundamentaque ejus male jacta aperiamus, cuivis obviam est, istos non percipere, scientiam, quae lapsum peperit, non fuisse puram illam primigeniamque scientiam naturalem, cujus lumine homo animalibus in paradiso adductis nomina ex natura imposuit; sed superbam illam *boni et mali,* per quam excutere Deum sibique ipse legem figere ambivit. Neque certe vis ulla scientiae, quanta quanta sit, inflat mentem, cum nihil implere animum, nedum distendere possit, praeter Deum Deique contemplationem. Quare Salomon, de duobus palmariis inventionis sensibus, visu atque auditu, loquens, ait, *oculum videndo, aurem audiendo,*

non satiari. Quod si non sit impletio, sequitur, continens majus esse contento. Haud aliter de scientia ipsa animoque humano, cui sensus sunt tanquam emissarii, definit his verbis, quae calendario suo ephemeridique, omnium rerum tempora describenti, subnectit, ita concludens: *omnia Deus condidit, ut unumquodque pulchrum sit in tempore suo. Mundum quoque ipsum indidit cordi eorum; invenire tamen homo non potest opus, quod operatus est Deus ab initio usque ad finem.* Quibus verbis haud obscure innuit, Deum fabricatum esse animum humanum instar speculi, totius mundi capacem ejusque non minus sitientem, quam oculum luminis, neque gestientem solum, conspicere varietates vicissitudinesque temporum, verum etiam perscrutandi explorandique immotas atque inviolabiles naturae leges et decreta ambitiosum. Et quamvis innuere videatur, summam illam naturae oeconomiam (quam appellat *opus, quod operatur Deus ab initio usque ad finem*) non posse inveniri ab homine: hoc non detrahit captui humano, sed in impedimenta doctrinae rejiciendum; qualia sunt vitae brevitas, studiorum divortia, scientiarum traditio prava et infida plurimaque alia incommoda, quibus humana conditio irretitur; siquidem, nullam universi partem ab humana disquisitione alienam esse, satis clare alibi docet, inquiens: *spiritus est tanquam lucerna Dei,* qua intima arcana explorat. Quare si tanta sit amplitudo captus humani, manifestum est, nullum esse periculum a quantitate scientiae, utut diffusa, ne aut tumorem inducat, aut excessum: a qualitate tantum,

quae, quantulacunque sit, si absque antidoto sua sumatur, malignum quid habet atque venenosum, flatuosis symptomatis plenissimum. Haec antidotus sive aroma, cujus mixtio temperat scientiam, eamque saluberrimam efficit, est *caritas*. Quod etiam priori clausulae subjungit Apostolus, dicens: *scientia inflat; caritas autem aedificat*. Cui consonum est, quod alibi docet: *si*, inquit, *linguis loquar angelorum, vel hominum, caritatem autem non habeam, factus sum velut aes resonans, aut cymbalum tinniens*. Non quin eximium quid sit, loqui linguis angelorum et hominum, sed quia, si segregetur a caritate, neque ad commune humani generis bonum dirigatur, potius inanem gloriam exhibebit, quam solidum fructum. Censuram quod attinet Salomonis de excessu legendi scribendique libros, et cruciatu spiritus e scientia oriundo, monitumque etiam Paulinum: *ne decipiamur per inanem philosophiam*; si recte explicentur ea, *) optime ostendent veros cancellos, quibus humana scientia circumsepitur; ita tamen ut liberum sit ei, absque omni coarctatione universam rerum naturam amplecti. Sunt enim limites tres. Primus, ne ita felicitatem collocemus in scientia, ut interim mortalitatis nostrae oblivio subrepat; secundus, ne sic utamur scientia, ut anxietatem pariat, non animi tranquillitatem; tertius, ne putemus, posse nos per naturae contemplationem mysteria divina assequi. Nam quantum ad primum, optime in eodem libro ali-

---

*) Ed. Lond. addit *loca*; aliae mittunt *ea*.

bi se Salomon explicat. *Satis*, inquit, *perspexi*, *sapientiam tantum recedere a stultitia*, *quantum lucem a tenebris. Sapientis oculi in capite ejus; stultus in tenebris oberrat; sed simul didici*, *moriendi necessitatem utrique esse communem.* De secundo certum est, nullam animi anxietatem aut perturbationem oriri e scientia, nisi tantum per accidens. Omnis enim scientia et admiratio (quae est semen scientiae) per se jucunda est; cum autem conclusiones inde deducuntur, quae, oblique rebus nostris applicatae, vel infirmos metus gignunt, vel immodicas cupiditates: tum demum nascitur cruciatus ille et perturbatio mentis, qua de loquimur: tunc enim scientia non est amplius *lumen siccum*, (ut voluit Heraclitus ille obscurus: *lumen siccum optima anima*) sed fit lumen madidum atque humoribus effectuum maceratum. Tertia regula accuratiorem paullo disquisitionem postulat, neque sicco pede praetereunda est. Si quis enim ex rerum sensibilium et materiatarum intuitu tantum luminis assequi speret, quantum ad patefaciendam divinam naturam, aut voluntatem sufficiet, *nae iste decipitur per inanem philosophiam.* Etenim contemplatio creaturarum, quantum ad creaturas ipsas, producit scientiam; quantum ad Deum, admirationem tantum; quae est quasi abrupta scientia. Ideoque scitissime dixit quidam Platonicus: *sensus humanos solem referre*, *qui quidem revelat terrestrem globum*, *caelestem vero et stellas obsignat.* Sic sensus reserant naturalia, divina occludunt. Atque hinc evenit, nonnullos e doctiorum manipulo in haeresin lapsos esse, quum, ceratis

sensuum alis innixi, ad divina evolare contenderent. Namque eos, qui autumant, nimiam scientiam inclinare mentem in atheismum, ignorantiamque secundarum caussarum pietati ergaprim am obstetricari, libenter compellarem Jobi quaestione: *an oporteat mentiri pro Deo, et ejus gratia dolum loqui conveniat, ut ipsi gratificemur.* Liquet enim, Deum nihil operari ordinario in natura, nisi per secundas. Cujus diversum credi si vellent, impostura mera esset quasi in gratiam Dei, et nihil aliud, quam auctori veritatis immundam mendacii hostiam immolare. Quin potius certissimum est, atque experientia comprobatum, leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere. Namque in limine philosophiae, cum secundae caussae, tanquam sensibus proximae, ingerant se menti humanae, mensque ipsa in illis haereat atque commoretur, oblivio primae caussae obrepere possit. Sin quis ulterius pergat, caussarumque dependentiam, seriem, concatenationem atque opera providentiae intueatur: tunc secundum poëtarum mythologiam facile credet, summum naturalis catenae annulum pedi solii Jovis affigi. Ut semel dicam, nemo, male applicatae sobrietatis moderationisque famam captans, posse nos nimium progredi in libris sive scripturarum, sive creaturarum, theologia, aut philosophia, existimet; quinimmo excitent se homines, et infinitos profectus audacter urgeant utrobique et persequantur, caventes tantum, ne scientia utantur ad tumorem, non ad caritatem; ad ostentationem, non ad usum; et rursus, ne distinctas

illas theologiae philosophiaeque doctrinas earumque latices imperite misceant ac confundant.

Accedamus nunc ad opprobria, quibus litteras aspergunt politici. Illa ejusmodi sunt: artes emollire animos militarique gloriae ineptos reddere; tum in politicis quoque corrumpere ingenia, quae vel nimis curiosa efficiunt ex varietate lectionis, vel nimis pertinacia ex rigore regularum, vel nimis tumida ex magnitudine exemplorum, vel nimis extravagantia ex dissimilitudine exemplorum; quin saltem utcunque avertere et alienare animos a negotiis et actione, otii ac secessus amorem instillantes; dein rebuspublicis inducere disciplinae relaxationem, dum unusquisque promptior est ad disputandum, quam ad obtemperandum. Unde Cato Censorius, cumprimis mortalium sapiens, ubi juventus romana ad Carneadem philosophum, qui venerat Romam legatus, dulcedine atque majestate eloquentiae ejus capta, undique conflueret, frequenti senatu auctor fuit, ut, expeditis negotiis, primo quoque tempore dimitterent hominem, ne civium animos inficeret et fascinaret, et nec opinantibus morum consuetudinumque patriarum mutationem induceret. Hoc etiam permovit Virgilium, dum studia sua patriae existimationi posthaberet, ut artes politicas a litterariis segregaret, illas Romanis vendicans, has Graecis relinquens, in versibus illis decantatis:

Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes.

Videmus etiam, Anytum, Socratis accusatorem, pro

crimine ei objecisse, quod vi et virtute *) sermonum ac disputationum suarum auctoritatem et reverentiam legum consuetudinumque patriarum apud adolescentes imminueret, quodque artem profiteretur perniciosam et periculo plenam, qua quis instructus deteriorem caussam meliorem faceret veritatemque ipsam eloquentiae apparatu obrueret.

Verum hae criminationes caeteraeque ejusdem farinae potius personatam gravitatem prae se ferunt, quam veritatis candorem. Testatur enim experientia, sicut unos atque eosdem homines, sic una eademque tempora et rerum bellicarum, et optimarum artium gloria floruisse. Viros quod attinet, exemplo sit nobile par imperatorum, Alexander Magnus et Julius Caesar, Dictator: alter Aristotelis in philosophia discipulus; alter Ciceronis in dicendo rivalis. Aut si quis requirat potius litteratos, qui in claros imperatores evaserunt, quam imperatores, qui insigniter docti fuerunt, praesto est Epaminondas Thebanus, aut Xenophon Atheniensis: quorum ille primus fuit, qui fregit potentiam Spartanorum; hic autem primus, qui stravit viam ad eversionem Monarchiae Persarum. Istud vero armorum litterarumque quasi conjugium clarius adhuc in temporibus, quam in personis elucescit, quanto nimirum seculum homine objectum grandius est. Ipsa quippe eademque tempora apud Aegyptios, Assyrios, Persas, Graecos Romanosque, quae propter bellicam virtutem maxime celebrantur,

*) Ed. Londin. *varietate;* aliae: *veritate*

etiam et litteris plurimum fuerunt nobilitata; adeo ut gravissimi auctores philosophique, et clarissimi duces atque imperatores eodem seculo vixerint. Nec sane aliter fieri potest, quandoquidem, ut in homine vigor corporis animique simul fere maturescunt, nisi quod ille hunc paullo antevertat: sic in rebuspublicis militaris gloria litterae que (quarum illa corpori respondet, haec animo) aut coaeva sunt, aut se proxime consequuntur.

Jam vero, eruditionem politicis impedimento esse potius, quam adjumento, nil minus probabile. Fatemur omnes, temerarium quiddam esse, empiricis medicis corpus et valitudinis curam tradere; qui solent pauca quaedam medicamenta, quae illis videntur panchresta, venditare, quorum fiducia nihil non audent tentare, cum tamen neque caussas morborum, neque aegrotorum habitus, neque symptomatum pericula, neque veram sanandi methodum calleant. Videmus pariter, errare eos, qui ad caussas et lites suas expediendas adhibent leguleios, in practica potius, quam in libris juris versatos, quibus os facile oblinitur, si quid novum, aut extra experientiae suae calles tritos occurrat. Consimiliter non potest non esse periculosissimum, quoties summa rerum empiricis consiliariis praecipue mandatur. E contra vix exemplum adduci possit reipublicae infeliciter administratae, ad clavum sedentibus viris eruditis. Quamvis enim in more sit politicis, litteratos Pedantiorum *) nomine elevare; historia tamen, *veritatis magistra*, in plurimis

*) Sic recte edit. Londin; aliae: *pedaneorum*.

fidem facit, pupillares principis adultis longe praestitisse, non obstante aetatis incommodo, ea ipsa de caussa, quam politici sugillant, quod scilicet tunc temporis a paedagogis administratum sit imperium. Quis ignorat, per decantatum illud quinquennium Neronis onus rerum incubuisse Senecae paedagogo? Quin et Gordianus junior decennium laudis Misitheo paedagogo debuit. Neque infelicius imperium gessit Alexander Severus, dum minor fuit; quo tempore omnia procurabant mulieres, sed ex consilio praeceptorum. Immo convertamus oculos ad regimen pontificium, ac nominatim Pii Quinti vel Sixti Quinti, nostro seculo, qui sub initiis habiti sunt pro fraterculis rerum imperitis: reperiemusque, acta paparum ejus generis magis esse solere memorabilia, quam eorum, qui, in negotiis civilibus et principum aulis enutriti, ad papatum ascenderint. Quamvis enim, qui in litteris vitam maxime traduxerunt, minus sollertes sint atque versatiles in occasionibus prensandis atque accommodandis rebus (quo spectant ea, quae ab Italis *ragioni di stato* dicuntur, quorum nomen ipsum aversatus est Pius Quintus, solitus dicere, *esse mera malorum hominum commenta, quae opponerentur religioni et virtutibus moralibus*): in eo tamen abunde fit compensatio, quod per tutum planumque iter religionis, justitiae, honestatis virtutumque moralium prompte atque expedite incedant; quam viam qui constanter tenuerint, illis alteris remediis non magis indigebunt, quam corpus sanum medicina. Porro autem curriculum vitae in uno homine suppeditare non potest exemplorum copiam ad regen-

dos eventus vitae, etiam in uno homine. Sicut enim interdum fit, ut nepos, vel pronepos avum, vel proavum magis referat, quam patrem: eodem modo haud raro evenit, ut negotia praesentia magis quadrent cum exemplis vetustioribus, quam cum recentioribus. Postremo unius ingenium tantum cedit amplitudini litterarum, quantum privati reditus aerario.

Quod si detur, depravationes illas et impedimenta, quae a politicis imputantur litteris, aliquid virium habere et veritatis, attamen simul monendum, eruditionem in singulis plus remedii, quam mali afferre. Esto enim; literae tacita quadam vi animum reddunt incertum atque perplexum: at certe liquido praecipiunt, quomodo cogitationes sint expediendae, et quousque sit deliberandum, quando demum statuendum; immo ostendunt, quomodo res interim absque periculo trahi possint et suspendi. Esto etiam; animos efficiunt magis pertinaces et difficiles: at simul docent, quae res demonstrationibus, quae conjecturis innituntur; neque minus distinctionum et exceptionum usum, quam canonum et principiorum constantiam proponunt. Esto rursus; seducunt et detorquent animos exemplorum vel imparitate, vel dissimilitudine. Nescio; sed satis novi, eas tam circumstantiarum efficacias, quam comparationum errores et applicationum cautiones explicare; adeo ut in universum magis corrigant animos, quam corrumpant. Haec autem remedia insinuant undequaque literae magna vi et varietate exemplorum. Perpendat quis errores Clementis Septimi, a Guicciardino, qui ei fuit quasi domesticus, tam luculenter

depictos, aut vacillationes Ciceronis, in epistolis ad Atticum manu propria ad vivum resectas: omnino inconstantiam et crebras consiliorum mutationes vitabit. Inspiciat errores Phocionis: pervicaciam exhorrebit; fabulam Ixionis legat: et nimias spes et hujusmodi fumos ac nebulas dispellet. Intueatur Catonem Secundum: neque unquam migrabit ad antipodas, et contraria praesenti seculo vestigia figet.

Jam qui putant, litteras desidiae amicas esse otiique, et successus dulcedine perfundere animum, mirum praestabunt, si, quae assuefaciunt mentem perpetuae agitationi, socordiae patronas ostendant; cum contra vere affirmari possit, inter omnia hominum genera nullum negotia amare propter ipsa negotia praeter litteratum. Alii enim res et negotia diligunt quaestus gratia, ut conductitii opus propter mercedem; alii honoris ergo; etenim dum res gerunt, vivunt in oculis hominum existimationique suae inserviunt, alioqui evaniturae; alii propter potentiam et fortunae praerogativam, ut amicos remunerare, inimicos ulcisci possint; alii, ut facultatem aliquam suam, quam adamant, exerceant, ac sibi ipsis hoc nomine saepius gratulentur et arrideant; alii denique, ut alios suos fines consequantur. Adeo ut, quod de gloriosis dici solet, eorum fortitudinem sitam esse in spectantium oculis, sic hujusmodi hominum diligentia et strenuitas hoc videatur agere aut, ut alii plaudant, aut, ut ipsi intra se gestiant. Soli litterati negotiis et occupationibus delectantur, tanquam actionibus naturae consentaneis

et non minus salubribus animo, quam exercitatio est corpori, ipsam rem, non emolumentum intuentes, ita ut omnium minime sint defatigabiles; si modo res sit hujusmodi, ut animum pro dignitate ejus impleat et detineat. Quod si reperiantur interdum nonnulli in legendo strenui, in agendo cessatores, non hoc a litteris ortum habet, sed ab imbecillitate et mollitie quadam corporis animive: quales notat Seneca. *Quidam*, inquit, *tam sunt umbratiles, ut putent, in turbido esse, quidquid in luce est.* Usu venire poterit fortasse, ut hujusmodi ingenii sibi conscii se dent litteris; eruditio autem ipsa hujusmodi ingenia minime indit aut progignit. Quod si quis illud nihilominus mordicus teneat, litteras nimium absumere temporis, quod alias rectius impendi possit: ajo, neminem adeo distringi negotiis, quin habeat sua otii intervalla, donec agendi vices atque aestus refluant; nisi aut admodum hebes sit in expediendis negotiis, aut parum cum dignitate ambitiosus in negotiis cujuscunque generis captandis. Restat igitur, quaerendum, qua in re et quomodo has subsecivas horas collocare oporteas: studiis an voluptatibus, genio an ingenio indulgendum; sicut recte respondit Demosthenes Aeschini, homini voluptatibus dedito, qui, cum per contumeliam objecisset, *orationes ejus lucernam olere: pol*, inquit, *multum interest inter ea, quae ego, ac tu ad lucernam facimus.* Quare neutiquam metuendum, ne literae eliminent negotia, quin potius vindicant animum ab otio et voluptate, quae alias sensim ad utriusque damnum, et negotiorum, et litterarum subintrare solent.

Dein, quod obgerunt, litteras reverentiam legum atque imperii convellere, calumnia mera est, nec probabiliter ad criminandum inducta. Nam qui caecam obedientiam fortius obligare contenderit, quam officium oculatum, una opera asserat, caecum manu ductum certius incedere, quam qui luce et oculis utitur. Immo citra omnem controversiam artes emolliunt mores, teneros reddunt, sequaces, cereos et ad mandata imperii ductiles; ignorantia contra, contumaces, refractarios, seditiosos. Quod ex historia clarissime patet, quandoquidem tempora maxime indocta, inculta, barbara, tumultibus, seditionibus mutationibusque maxime obnoxia fuerint.

De Catonis Censoris judicio hoc dictum esto, meritissimas eum blasphemiae in litteras luisse poenas, cum septuagenario major, quasi repuerascens, Graecam linguam cupidissime addisceret; ex quo liquet, priorem illam censuram graecae litteraturae ex affectata potius gravitate, quam quod ita penitus sentiret, fluxisse. Ad Virgilii vero carmina quod attinet, utcunque illi libitum fuerit, *) universo mundo insultare, Romanis asserendo artes imperandi, caeteras tanquam populares aliis relinquendo: in hoc tamen manifesto tenetur, Romanos nunquam imperii fastigium conscendisse, donec ad artium culmen simul pervenissent. Namque duobus primis Caesaribus, viris imperandi peritissimis, contemporanei erant optimus poëta ille ipse Virgilius Maro, optimus historicus Titus Li-

*) Aliae edd. omittunt *fuerit*.

vitus, optimus antiquarius Marcus Varro, optimus, aut optimo proximus orator Marcus Cicero; principes certe ex omni memoria in sua quisque facultate. Postremo, quantum ad Socratis accusationem, id dico tantum: recordemur temporum, quibus intentata est, nimirum sub triginta tyrannis, mortalium omnium crudelissimis, sceleratissimis imperioque indignissimis. Qui rerum et temporum orbis postquam circumactus esset, Socrates ille, flagitiosus scilicet, heroibus annumeratus est, et memoria ejus omnibus tam divinis, quam humanis honoribus cumulata: quin disputationes ejus, tanquam corruptrices morum prius habitae, pro praesentissimis mentis morumque antidotis ab omni posteritate celebrabantur. Atque haec sufficiant ad respondendum politicis, qui superciliosa severitate, aut fucata gravitate ausi sunt, litteras incessere contumeliis; quae tamen confutatio impraesentiarum, nisi quod nesciamus, an ad posteros permanaturi sint labores nostri, minus necessaria videatur; cum adspectus et favor duorum litteratissimorum principum, Elisabethae Reginae et Majestatis tuae, tanquam Castoris et Pollucis, *lucidorum siderum*, tantum apud nos in Britannia litteris amorem reverentiamque conciliaverint.

Nunc ad tertium vituperationum genus pervenimus, quod a litteratis ipsis in litteras redundat altiusque caeteris solet haerere. Eae vel a fortuna, vel a moribus, vel a studiis ipsorum originem ducunt. Quarum prima extra potestatem ipsorum est; secunda extra rem, ut tertia sola proprie in disquisitionem venire videatur. Quia tamen non tam de vero rerum pondere, quam de vulgi

aestimatione sermo instituendus est, haud abs re fuerit, etiam de alteris duabus pauca quaedam innuere.

Quapropter dignitatis imminutiones et quasi dehonestamenta, quae a litteratorum fortuna litteris imponuntur, sumuntur aut a paupertate et inopia ipsorum, aut a vitae genere obscuro et umbratili, aut ab occupationum, in quibus versantur, subjecto non admodum nobili.

Quantum ad paupertatem pertinet quodque frequenter usu veniat, ut litterarii inopes sint et tenui plerumque origine, neque tam propere ditescant, ac alii, qui quaestui solum inhiant: consultum foret, hunc locum de laude paupertatis fratribus mendicantibus (pace eorum dixerim) exornandum tradere, quibus Machiavellus non parum tribuebat, cum diceret: *jam dudum actum esset de regno sacerdotum, nisi reverentia erga fratres ac monachos Episcoporum luxum et excessum compensasset.* Pariter dicat quis, felicitatem et magnificentiam principum et nobilium jam olim recidere potuisse in barbariem et sordes, nisi deberent litteratis istis pauperibus civilis vitae culturam et decus. Sed, missis his laudum aucupiis, notatu dignum est, quam sacra atque veneranda res per aliquot apud Romanos secula paupertas ipsa habita fuerit, quae tamen respublica nihil trahebat ex paradoxis. Sic enim praefatur T. Livius: *aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit, nec in quam civitatem tam serae avaritia luxuriaque immigraverint, nec ubi tantus ac tamdiu paupertati ac parsimoniae*

honos fuerit. Quin etiam postquam Roma jam degenerasset, legimus, cum Caesar Dictator collapsam rem publicam instauraturum se profiteretur, quendam ex amicis ejus prompsisse sententiam, nihil tam expeditum esse ad id, quod ageret, quam si divitiarum honos quoquo modo tolleretur. *Verum*, inquit, *haec et omnia mala pariter cum honore pecuniae desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt.* Denique quemadmodum vere dictum est, *ruborem esse colorem virtutis*, licet quandoque oriatur ex culpa, ita recte statuas, paupertatem esse virtutis fortunam, quamvis interdum a luxu et incuria accersatur. Salomonis certe haec est sententia: *qui festinat ad divitias, non erit insons;* et praeceptum: *veritatem eme, et noli vendere similiter scientiam et prudentiam;* quasi aequum judicet, opes impendendas, ut doctrina paretur, non doctrinam eo vertendam, ut opes congerantur.

Quid attinet dicere de vita illa privata et obscura, quam litteratis objiciunt? Adeo tritum thema est atque ab omnibus tractatum, otium et secessum, modo absint desidia et luxus, praeponere vitae forensi et occupatae propter securitatem, libertatem, dulcedinem, dignitatem, aut saltem ab indignitatibus immunitatem, ut nemo tractet hunc locum, quin bene tractet: ita humanis conceptibus in experiendo, et consensibus in approbando consonat. Hoc tantum adjiciam, eruditos, latentes in rebuspublicis et sub oculis hominum minime degentes, similes esse imaginibus Cassii et Bruti, de quibus, in elatione Juniae non gestatis, cum

aliae plurimae ducerentur, Tacitus, *eo ipso*, inquit, *praefulgebant, quod non visebantur.*

De occupationum, quae litteratis committuntur, vilitate illud occurrit, quod demandetur iisdem puerorum ac juniorum institutio, cujus aetatis contemptus in magistros ipsos redundat. Caeterum quam injusta sit hacc obtrectatio, si non ex vulgi opinione, sed ex sano judicio res perpendatur, inde licet aestimare, quod diligentiores sint omnes in imbuenda testa recenti, quam veteri; magisque sollieiti sint, qualem admoveant terram tenerae plantae, quam adultae; unde liquet, praecipuam curam circa rerum et corporum initia versari. Rabbinis, si placet, porrige aurem: *juvenes vestri visiones videbunt, et senes somniabunt somnia.* Ex hoc textu colligunt, juventutem esse aetatem digniorem, quanto nimirum revelatio accedat clarior per visiones, quam per somnia. Illud vero notatu omnino dignum, quod, licet paedagogi, velut simiae Tyrannidis, scenae sint ludibria, et temporum incuria in delectu ipsorum veluti obdormierit, vetus tamen querela sit, inde usque ab optimis et prudentissimis seculis deducta, res publicas circa leges quidem nimium satagere, circa educationem indiligentes esse. Quae nobilissima pars priscae disciplinae revocata est aliquatenus quasi postliminio in Jesuitarum collegiis, quorum cum intueor industriam solertiamque tam in doctrina excolenda, quam in moribus informandis, illud occurrit Agesilai de Pharnabaco: *talis cum sis, utinam noster esses.* Atque hactenus de opprobriis e litteratorum fortuna et conditione desumptis.

Quod ad litteratorum mores, res est ista potius ad personas, quam ad studia spectans. Reperiuntur procul dubio inter eos, quemadmodum in omnibus vitae ordinibus et generibus, tam mali, quam boni; neque propterea non verum est, quod asseritur, *abire studia in mores*, atque litteras, nisi incidant in ingenia admodum depravata, corrigere prorsus naturam et mutare in melius.

Veruntamen diligenter mihi atque ingenue rem aestimanti nullum occurrit dedecus litteris ex litteratorum moribus, quatenus sunt litterati, adhaerens: nisi forte hoc vitio vertatur, cujus Demosthenes, Cicero, Cato Secundus, Seneca pluresque alii insimulantur: quod cum plerumque tempora, de quibus legunt, illis, in quibus vivunt, et quae praecipiuntur, illis, quae aguntur, meliora sint; ultra quam par est contendant, morum corruptelas ad praeceptorum et dogmatum honestatem detrahere, et priscae severitatis mores temporibus dissolutis imponere; de quo tamen abunde e propriis fontibus admoneri possunt. Solon enim interrogatus, an optimas civibus suis dedisset leges: *optimas*, inquit, *ex illis*, *quas ipsi voluissent accipere*. Ita Plato, videns corruptiores suorum civium mores, quam ut ipse ferre posset, ab omni publico munere abstinuit, dicens, *sic cum patria agendum esse*, *ut cum parentibus*: *hoc est. suasu*, *non violentia; obtestando*, *non contestando*. Atque hoc ipsum cavet ille, qui a consiliis Caesari, *non*, inquit, *ad vetera instituta revocamus*, *quae jam pridem corruptis moribus ludibrio sunt*. Cicero etiam erroris arguit Catonem

Secundum, Attico suo scribens: *Cato optime sentit, sed nocet interdum ripublicae; loquitur enim tanquam in πολιτείᾳ Platonis, non tanquam in faece Romuli.* Idem Cicero molli interpretatione excusat philosophorum dicta et decreta duriora. *Isti*, inquit, *ipsi praeceptores et magistri videntur fines officiorum paullo longius, quam natura vellet, protulisse, ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oportet, consisteremus.* Ipsemet tamen potuit dicere, *monitis sum minor ipse meis;* quippe qui in eundem lapidem ipse, licet non tam graviter, impegerit, Aliud, quod eruditis non immerito fortasse objicitur vitium, hujusmodi est, quod honori, aut emolumento patriarum suarum aut dominiorum proprias fortunas, aut praesidia postposuerint. Sic enim Demosthenes Atheniensibus suis, *mea*, inquit, *consilia si recte attendatis, non sunt ejus generis, per quae ego inter vos magnus, vos inter Graecos despectui sitis; sed talia, ut mihi saepenumero ea haud tutum sit dare, vobis autem semper utile amplecti* Haud aliter Seneca, postquam quinquennium illud Neronis aeternae eruditorum magistrorum consecrasset gloriae, dominum suum, omnibus jam flagitiis inquinatissimum, libere atque fidenter monere non destitit magno suo periculo ac postremo praecipitio. Neque aliter potest se habere res; siquidem humanam mentem doctrina imbuit vero sensu fragilitatis suae, instabilitatis fortunae, dignitatis animae et muneris sui; quarum rerum memores nullo modo sibi persuadere possunt, fortunae propriae amplitudinem tanquam praecipuum sibi bonorum finem

statui posse. Quare sic vivunt, tanquam rationem redditur Deo et dominis post Deum, sive regibus, sive rebuspublicis hac formula: *ecce tibi lucrifeci;* non autem illa: *ecce mihi lucrifeci.* At politicorum turba, quorum mentes in doctrina officiorum et in contemplatione boni universalis non sunt institutae et confirmatae, omnia ad se referunt, gerentes se pro centro mundi; ac si omnes lineae in se suisque fortunis debeant concurrere, de reipublicae navi, licet tempestatibus jactata, neutiquam solliciti, modo ipsis in scapha rerum suarum receptus detur et effugium. At contra, qui officiorum pondera et philautiae limites didicerunt, munia sua stationesque, licet cum periculo, tuentur. Quod si forte incolumes permaneant in seditionibus et rerum mutationibus, non id artibus aut versatili ingenio, sed reverentiae, quam probitas etiam ab hostibus extorquet, tribuendum. Caeterum quod attinet ad fidei constantiam et officiorum religionem, quas certe animis hominum inserit eruditio, utcunque eae quandoque a fortuna mulctentur, aut ex male sanis politicorum principiis condemnentur, tamen palam scilicet apud omnes laudem referent, ut in hac re longa defensione non sit opus.

Aliud vitium litteratis familiare, quod facilius excusari potest, quam negari, illud nimirum: quod non facile se applicent et accommodent erga personas, quibuscum negotiantur aut vivunt. Qui defectus e duabus oritur caussis. Prima est animi ipsius magnitudo, propter quam aegre se demittere possunt ad observantiam unius alicujus hominis. Amantis verba sunt, non

sapientis: *satis magnum alteri theatrum sumus.* Neque tamen infitias ibo, illum, qui aciem animi, instar oculi, non possit aeque contrahere, ac dilatare, insigni facultate ad res gerendas esse orbatum. Secunda vero caussa est probitas morum et simplicitas; quae tamen delectum judicii, non defectum in illis arguit. Veri enim et legitimi observantiae erga aliquam personam limites non ultra porrigunt se, quam ita nosse illius mores, ut absque offensione cum eo versari, eumque consilio, si opus sit, juvare, nobisque interim ipsis in omnibus cavere possimus; verum alienos affectus rimari eo fine, ut illum inflectas, verses et ad libitum circumagas, hominis est parum candidi, sed potius astuti et bifidi; id quod in amicitia vitiosum fuerit, erga principes etiam inofficiosum. Mos enim Orientis, quo nefas habetur, oculos in reges defigere, ritu quidem barbarus est, sed significatione bonus: neque enim subditos decet, corda regum suorum, quae sacrae scripturae inscrutabilia docent, curiosius rimari.

Superest etiamnum aliud vitium, quocum hanc partem concludam, litteratis saepius imputatum: videlicet quod in rebus exiguis et externis vultu, gestu, incessu, sermonibus quotidianis et hujusmodi deficiant in observando decoro; unde homines imperiti ex istis minutis leviculisque erroribus, quanti sint in rebus majoribus tractandis, conjecturam capiunt. Verum fallit eos plerumque hujusmodi judicium; immo sciant, responsum sibi esse a Themistocle, qui, cum rogatus esset, ut fidibus caneret, arroganter satis ipse de se, sed ad praesens institutum perquam apposite respon-

dit: *se quidem fidium rudem esse, sed quo pacto oppidum parvum in civitatem magnam evadere posset, satis nosse.* Et sunt procul dubio multi politicarum artium apprime gnari, quibus tamen in communi vita et quotidianis resculis nihil imperitius. Quin etiam hujusmodi sugillatores amandandi sunt ad Platonis elogium de praeceptore suo Socrate, quem haud absimilem dixit pharmacopolarum pyxidibus, quae exterius inducebantur simiis, ululis satyrisque, intus vero pretiosos liquores et nobilia medicamenta recondita habebant: fatendo scilicet, quod ad vulgi captum et famam popularem praeferret nonnulla levia, atque etiam deformia, cum tamen animi interiora summis tam facultatibus, quam virtutibus essent repleta. Atque de moribus litteratorum haec hactenus.

Interim monere placet, nos nihil minus agere, quam ut patrocinemur quibusdam professorum institutis abjectis et sordidis, quibus et se ipsos, et litteras dehonestarunt: quales erant apud Romanos seculis posterioribus philosophi quidam in familiis divitum mensarumque eorum asseclae, quos haud absurde dicas barbatos parasitos. Cujus generis quendam lepide describit Lucianus; quem matrona nobilis catulum suum Melitaeum in rheda gestare voluit; quod cum ille officiose, sed indecenter faceret, pusio subsannans, *vereor*, inquit, *ne philoshphus noster e Stoico fiat Cynicus.* Ante omnia vero nihil tam offecit litterarum dignitati, quam crassa et turpis adulatio, ad quam multi, neque hi indocti, et calamos, et ingenia submisse, *Hecubam in Helenam*, *Faustinam in Lucre-*

tiam, ut ait Du-Bartas, transformantes. Neque vero nimis laudo morem illum receptum, libros patronis nuncupandi, cum libri, praesertim qui hoc nomine dignandi, in veritatis tantum et rationis clientelam se dare debeant. Melius veteres, qui non aliis, quam amicis atque aequalibus scripta sua dicare solebant, aut etiam nomina ejusmodi amicorum tractatibus suis imponere; quod si forte regibus, aut magnatibus opus nuncuparent, tum demum hoc factum est, cum argumentum libri personae tali conveniret. Haec autem et similia reprehensionem potius merentur, quam defensionem.

Neque hoc dico, quasi litteratos culpem, si ad beatos et potentes viros quandoque se applicent. Recte enim Diogenes cuidam cum irrisione roganti, *qui fieret, quod philosophi divites sectarentur, non divites philosophos:* respondit non sine morsu, *hoc ideo fieri, quod philosophi, quibus rebus indigeant, probe intelligant, divites non item.* Huic affine est illud Aristippi, cui nescio quid petenti cum non attenderet Dionysius, ille adorantis more adjecit se ad pedes ejus; qui tum demum auscultans petitioni annuit, Sed paullo post quidam dignitatis philosophiae assertor increpuit Aristippum, quod demittendo se ad pedes tyranni pro tantilla re philosophiam ipsam contumelia affecisset; cui ille, *suam id culpam non fuisse*, respondit, *sed Dionysii, qui aures gestaret in pedibus.* Quin prudens ille, non pusillanimis habitus est, qui in disputatione quadam cum Hadriano Caesare vinci se passus est, excusans factum, *quod aequum esset, ei cedere, qui*

triginta imperaret legionibus. Atque propterea non sunt damnandi viri docti, ubi, cum res postulat, aliquid de gravitate sua remittant, sive imperante necessitate, sive impetrante occasione, quod, quamvis humile videatur atque servile primo intuitu, tamen verius rem aestimanti censebuntur non personae, sed tempori ipsi servire.

Pergamus nunc ad errores atque inania, quae in studiis ipsis virorum doctorum interveniunt iisque se immiscent; id quod praecipue et proprie spectat ad praesens argumentum. Qua in re non est instituti nostri, erroribus ipsis patrocinari, sed per eorum censuram et secretionem excutere, quod sanum et solidum est, atque a calumnia vindicare. Videmus enim, in more, praesertim apud invidos, esse, propter ea, quae depravata sunt, etiam ea, quae impolluta et in statu suo manserunt, sugillare; quemadmodum ethnici in primitiva ecclesia christianos haereticorum vitiis adspergere solebant. Neque tamen consilium est mihi, examen aliquod accuratius instituere de erroribus et impedimentis litterarum, quae interiora et a captu vulgi remotiora, sed de illis tantum verba facere, quae cadunt sub communi et populari observatione et nota, aut saltem ab ea non longe recedunt.

Quare tria praecipue deprehendo vana et inania in litteris, quae ansas praecipue praebuerunt ad obtrectandum. Eas enim res pro vanis ducimus, quae aut falsae sunt, aut frivolae: in quibus scilicet aut veritas deficit, aut usus: illos etiam homines vanos et leves existimamus, qui aut ad falsa creduli, aut in rebus exigui usus curiosi. Curiositas autem aut in re-

bus ipsis versatur, aut in verbis; quando nimirum aut in rebus inanibus opera insumitur, aut circa verborum delicias nimium insudatur. Quocirca non certae magis experientiae, quam rectae etiam rationi consonum videtur, ut tres ponantur doctrinarum intemperies. Prima est doctrina phantastica, secunda doctrina litigiosa, tertia doctrina fucata et mollis; vel sic: vanae imaginationes, vanae altercationes, vanae affectationes. Ac quidem ordiar ab ultima.

Intemperies ista, in luxurie quadam orationis sita, licet olim per vices in pretio habita fuerit, circa Lutheri tempora miris modis invaluit. In caussa praecipue fuit, quod fervor et efficacia concionum tunc temporis ad populum demulcendum et alliciendum maxime vigebat: illa autem populare genus orationis poscebant. Accedebat odium et contemptus illis ipsis temporibus ortus erga scholasticos, qui stylo et scribendi genere utebantur valde diverso, verba licenter admodum cudentes nova et horrida, de orationis ornatu et elegantia parum solliciti, dummodo circuitionem evitarent, et sensus ac conceptus suos acute exprimerent. Atque hinc factum est, ut paullo postea major apud plurimos coeperit haberi verborum cura, quam rerum, plerisque magis comptam phrasim, teretem periodum, clausularum rythmos, troporum stellulas, quam pondus rerum, rationum nervos, inventionis acumen, aut judicii limam affectantibus. Tum demum floruit Osorii Lusitani Episcopi luxurians et diluta oratio; tunc Sturmius in Cicerone oratore et Hermogene rhetore infinitam et anxiam operam consump-

sit; tunc Carrus et Ascamus, apud nos praelectionibus et scriptis suis Ciceronem et Demosthenem usque ad coelum evehentes, juvenes ad politum hoc et florens doctrinae genus invitarunt; tunc Erasmus arripuit ansam introducendi ridiculum illam Echo, *decem annos consumpsi in legendo Cicerone*; cui Echo respondit: ὄνε, asine. Scholasticorum vero doctrina despectui prorsus haberi coepit tanquam aspera et barbara; denique, ut semel dicam, praecipua illorum temporum inclinatio et studium potius ad copiam, quam pondus deflexit.

Hic itaque cernere est primam litterarum intemperiem, quum, ut diximus, verbus studetur, non rebus: cujus etsi e citimis tantum temporibus protulerim exempla, tamen secundum majus et minus et olim placuerunt ejus generis ineptiae, et deinceps placebunt. Jam vero fieri non potest, quin hoc ipsum multum faciat ad doctrinae existimationem minuendam et elevandam, etiam apud vulgus imperitum, cum videant doctorum scripta tanquam primam litteram diplomatis, quae, quamvis variis calami ductibus et flosculis variegata sit, littera tamen est unica. Ac mihi sane videtur perapposita hujusce vanitatis adumbratio et quasi emblema Pygmaleonis illa insania. Quid enim aliud sunt verba, quam imagines rerum? ut, nisi rationum vigore animata sint, adamare illa idem sit, ac statuam deperire.

Neque tamen temere damnandum est, si quis philosophiae obscura et aspera verborum splendore illustret et expoliat; hujus enim rei magna adsunt exem-

pla in Xenophonte, Cicerone, Seneca, Plutarcho ipsoque etiam Platone; nec minor est utilitas. Quamvis enim diligentem veri cognitionem atque acre studium philosophiae res haec nonnihil impediat, quoniam praepropere mentem consopit, atque ulterioris disquisitionis sitim et ardorem restinguit; si quis tamen doctrinam ad usus civiles adhibeat, sermocinandi videlicet, consulendi, suadendi, argumentandi et similium, omnia, quae cupiat, praeparata et adornata in hujusmodi auctoribus reperiet. Veruntamen hujusce rei accessus adeo juste contemnitur, ut, quemadmodum Hercules, cum videret in templo statuam Adonidis, Veneris deliciarum, indignabundus dixit: *nil sacri es;* ita omnes Herculei litterarum pugiles, id est, laboriosi atque constantes indagatores veritatis, hujusmodi delicias et lauticias tanquam nil divini spirantes facile spreverint.

Paullo sanius est aliud styli genus, neque tamen ipsum omnino vanitatis expers, quod copiae illi et luxuriae orationis tempore fere succedit. Illud totum in eo est, ut verba sint aculeata, sententiae concisae, oratio denique potius versa, quam fusa; quo fit, ut omnia per hujusmodi artificium magis ingeniosa videantur, quam re vera sint. Tale invenitur in Seneca effusius, in Tacito et Plinio Secundo moderatius; atque nostri temporis auribus coepit esse non ita pridem accommodatum. Verum hoc ipsum mediocribus ingeniis gratum esse solet, adeo ut dignitatem quandam litteris conciliet, attamen a judiciis magis limatis merito fastiditur, et poni possit pro intemperie quadam doctrinae, cum sit verborum etiam et eorum concinnitatis aucupium quoddam.

Atque haec de prima litterarum intemperie dicta sunto.

Sequitur ea intemperies in rebus ipsis, quam posuimus mediam, et litigiosae subtilitatis nomine designavimus. Estque illa, de qua modo diximus, aliquanto deterior. Ut enim rerum dignitas verborum cultui praecellit, sic e contrario odiosior est vanitas in rebus, quam in verbis. Qua in re increpatio illa Paulina non magis ad suam aetatem referri, quam ad sequentia tempora deduci potest; neque theologiam tantum, sed etiam omnes scientias respicere videtur: *Devita profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientiae.* His enim verbis duo signa indiciaque scientiae suspectae atque eminentiae proponit. Primum est vocum novitas et insolentia; alterum rigor dogmatum, qui necessario oppositionem, et dein altercationem quaestionesque inducit. Certe, quemadmodum complura corpora naturalia, dum valent integra, corrumpuntur saepius et abeunt in vermes: eodem modo sana et solida rerum cognitio saepenumero putrescit et solvitur in subtiles, vanas, insalubres et, si ita loqui licet, vermiculatas quaestiones; quae motu quodam et vivacitate nonnulla praeditae videntur, sed putidae sunt et nullius usus. Hoc genus doctrinae minus sanae et se ipsam corrumpentis invaluit praecipue apud multos ex scholasticis, qui summo otio abundantes, atque ingenio acres, lectione autem impares, quippe quorum mentes conclusae essent in paucorum auctorum, praecipue Aristotelis, dictatoris sui, scriptis non minus, quam corpora ipso-

rum in coenobiorum cellis; historiam vero et naturae, et temporis maxima ex parte ignorantes: ex non magno materiae stamine, sed maxima spiritus, quasi radii, agitatione operosissimas telas, quae in libris eorum exstant, confecerunt. Etenim mens humana, si agat in materiam, naturam rerum et opera Dei contemplando, pro modo materiae operatur, atque ab eadem determinatur; sin ipsa in se vertatur, tanquam aranea texens telam, tum demum interminata est, et parit certe telas quasdam doctrinae, tenuitate fili operisque admirabiles, sed, quoad usum, frivolas et inanes.

Haec inutilis subtilitas, sive curiositas duplex est, et spectatur aut in materia ipsa, qualis est inanis speculatio, sive controversia; cujus generis reperiuntur et in theologia, et in philologia haud paucae; aut in modo et methodo tractandi. Haec apud scholasticos fere talis erat. Super unaquaque re proposita formabant objectiones, deinde objectionum illarum solutiones, quae solutiones ut plurimum dictiones tantum erant; cum tamen scientiarum omnium robur instar fascis illius senis non in singulis bacillis, sed in omnibns vinculo conjunctis consistat. Etenim symmetria scientiae, singulis scilicet partibus se invicem sustinentibus, est et esse debet vera atque expedita ratio, refellendi objectiones minorum gentium; contra, si singula axiomata, tanquam baculos fascis, seorsim extrahas, facile erit, ea infirmare et pro libito aut flectere, aut frangere, ut, quod de Seneca dictum erat: *verborum minutiis rerum frangit pondera*; vere de scholasticis usurpari possit: *quaestionum minutiis scientiarum fran-*

gunt robur. Num non in aula spatiosa consultius foret, unum accendere cereum, aut lychnuchum suspendere, variis luminibus instructum, quo omnia simul perlustrentur, quam in singulos quaquaversus exiguam circumferre lucernam? Atqui non absimilis est eorum ratio, qui non tam veritatem perspicuis argumentis, auctoritatibus, exemplis illustare nituntur, quam in hoc solum incumbunt, ut minutos quosque scrupulos eximant, et captiunculas expediant, et dubitationes solvant, hoc pacto quaestionem ex quaestione gignentes, quemadmodum fit in superiore similitudine, ut lucerna, in unum aliquem locum delata, alios circumquaque destituat et obscuret: adeo ut Scyllae fabula ad vivum exprimat hoc genus philosophiae, cujus os et pectus virginem formosam praeferebant, infra vero fuisse ajunt

Candida succinctam latrantibus inguina monstris.

Sic generalia quaedam apud scholasticos invenias, quae pulchra sunt dictu et non perperam inventa; ubi autem ventum fuerit ad distinctiones decisionesque, pro foecundo utero ad vitae humanae commoda in portentosa et latrantes quaestiones desinunt. Itaque minime mirum, si hoc genus doctrinae etiam apud vulgus hominum contemtui obnoxium fuerit, qui fere solent veritatem propter controversias circa eam motas aspernari, atque existimare, eos errare omnes, qui nunquam inter se conveniant; cumque videant, doctos homines inter se digladiari de rebus nullius momenti, facile illud Dionysii Syracusani arripiunt: *verba ista sunt senum otiosorum.* Nihilominus certissimum est, si modo scholastici ad inexplebilem sitim veritatis et

continuam agitationem ingenii varietatem et multiplicitatem lectionis et contemplationum adjunxissent, insignia profecto illi exstitissent lumina omnesque artes et scientias mirifice provexissent. Hactenus de secunda litterarum intemperie.

Ad tertiam quod attinet, quae ad falsitatem et mendacium spectat, una haec omnium turpissima est; quippe quae ipsam naturam animumque destruit scientiae, quae nihil aliud est, quam veritatis imago. Nam veritas essendi et veritas cognoscendi idem sunt, neo plus a se invicem differunt, quam radius directus et reflexus. Hoc vitium itaque duplex, vel potius duplicatum est: impostura et credulitas; haec decipitur, illa decipit. Quae licet videantur discrepantis naturae, altera *) a calliditate quadam, altera a simplicitate profecta, plerumque tamen coëunt. Ut enim in carmine habetur:

Percontatorem fugito, nam garrulus idem est;

innuendo, qui curiosus est, eundem esse et futilem: pariter fit, ut, qui facile credat, idem libenter decipiat. Quemadmodum quoque fieri videmus in fama, rumoribus, ut, qui cito iisdem fidem habeat, pari facilitate eos auxerit. Quod Tacitus prudenter innuit his verbis: *fingunt simul creduntque*. Adeo finitimae sunt voluntas fallendi et facilitas credendi.

Haec, credendi recipiendique omnia licet levi auctoritate munita, facilitas, duorum generum est pro

---

*) Ed. Lond. *alteraque;* aliae, ut Amstel. Lips. Francof Wiroeb. *altera quae.*

ratione subjectae materiae: aut enim creditur narrationi, sive facto, ut loquuntur jurisconsulti, aut dogmati. In priori genere videmus, quanto dignitatis detrimento hic error affecerit ex ecclesiasticis historiis nonnullas, quae nimis faciles se praebuerunt in prodendis transcribendisque miraculis a martyribus, eremitis, anachoretis et aliis sanctis viris, atque ab eorum reliquiis, sepulcris, sacellis, imaginibus editis. Eodem modo in naturali historia videmus multa temere ac parum cum delectu aut judicio recepta et descripta; ut liquet ex scriptis Plinii, Cardani, Alberti et plurimorum ex Arabibus, quae commentitiis et fabulosis narrationibus passim scatent, iisque non solum incertis et neutiquam probatis, sed perspicue falsis et manifesto convictis, ingenti philosophiae naturalis dedecore apud homines graves et sobrios. In quo sane elucescit Aristotelis sapientia et integritas, qui, cum diligentem scripserit atque accuratam historiam animalium, tam parce ficta, aut fabulosa admiscuerit: quin potius *auditiones admirandas*, quas memoratu dignas judicavit, in unum commentariolum conjecit, prudenter perpendens, perspicue vera, quae tanquam basis experientiae solida philosophiae et scientiis substerni possint, haud temere esse cum rebus suspectae fidei miscenda, et rursus etiam rara atque insolita, quae plerisque incredibilia videntur, non omnino esse supprimenda, neque memoriae posteriorum deneganda.

At illa altera credulitas, quae non historiae, aut narrationibus, sed artibus et opinionibus tribuitur, duplex est: aut cum artibus ipsis, aut cum auctoribus in

arte nimium credimus. Artes ipsae, quae plus habent ex phantasia et fide, quam ex ratione et demonstrationibus, sunt praecipue tres: *astrologia; naturalis magia; alchymia;* quarum tamen fines non sunt ignobiles. Profitetur enim Astrologia, superiorum in inferiora influxum et dominatum recludere. Magia sibi proponit, naturalem philosophiam a varietate speculationum ad magnitudinem operum revocare. Chymia in se suscipit, partes rerum heterogeneas, quae in corporibus naturalibus latent et implicantur, separare et extrahere, corporaque ipsa inquinata depurare, impedita liberare, immatura perficere. Sed viae atque rationes, quae ducere putantur ad hos fines, tam in theoria illarum artium, quam in praxi erroris et nugarum plenae sunt. Neque adeo traditio ipsarum ut plurimum candida est, sed artificiis et latebris minuta. Chymiae tamen hoc certe debetur, quod vere comparari possit agricolae apud Aesopum, qui e vita exiturus dixit filiis, *se illis vim magnam auri in vinea, nec satis meminisse, quo loco defossam, reliquisse:* qui cum vineam diligenter ligonibus ubique invertissent, aurum quidem repererunt nullum, sed tamen vindemiam insequentis anni propter fossionem circa radices vitium tulerunt longe uberrimam. Circa aurum conficiendum haud paucis nobilibus inventis et experimentis, tum ad reserandam naturam, tum ad usus vitae apprime idoneis, quasi facem accenderunt.

Illa autem credulitas, quae certos scientiarum auctores dictatoria quadam potestate munivit, ut edicant, non senatoria, ut consulant, ingens damnum scientiis

intulit, tanquam praecipua caussa, quae tantopere illas afflixit et depressit, ut absque insigni aliquo augmento exsangues jacerent. Hinc nempe factum est, ut in artibus mechanicis primi inventores pauca excogitaverint, tempus reliqua suppleverit et perfecerit: at in scientiis primi auctores longissime penetraverint, tempus plurima detriverit et corruperit. Sic videmus, tormentariam, nauticam, typographicam sub initiis imperfectas et propemodum informes fuisse et exercentibus onerosas, temporis vero progressu expolitas et accomodas. At contra philosophiae Aristotelis, Platonis, Democriti, Hippocratis, Euclidis, Archimedis in ipsis illis auctoribus viguerunt, tractu temporis degenerarunt potius et non minimum splendoris amiserunt; cujus rei non est alia ratio, quam quod in artibus mechanicis ingenia multorum in unum coierunt, in artibus et scientiis liberalibus ingenia multorum sub uno succubuerunt, quem tamen ipsum saepenumero sequaces sui potius depravarunt, quam illustrarunt. Ut enim aqua non ascendet altius, quam caput fontis, a quo promanet: ita doctrina ab Aristotele deducta; supra doctrinam Aristotelis nunquam assurget. Ideoque, etsi non displiceat regula: *oportet discentem credere:* huic tamen conjungendum est: *oportet jam edoctum judicio suo uti.* Discipuli enim debent magistris temporariam solum fidem judiciique suspensionem, donec penitus imbiberint artes, non autem plenam libertatis ejurationem perpetuamque ingenii servitutem. Quare, ut absolvam hanc partem, hoc tantum adjiciam: magnis auctoribus suus sic constet ho-

nos, ut auctori auctorum et veritatis parenti, tempori, non derogetur.

Explicavimus tandem tres doctrinae intemperies, sive morbos, praeter quos nonnulli sunt non tam morbi confirmati, quam vitiosi humores: qui tamen non adeo occulti sunt, aut latentes, quin in multorum sensum et reprehensionem incurrant, ideoque neutiquam praetermittendi.

Horum primus est immodicum studium duorum extremorum, antiquitatis et novitatis. Qua in re temporis filiae male patrissant: ut enim tempus prolem devorat, sic haec se invicem; dum antiquitas novis invideat augmentis, et novitas non sit contenta, recentia adjicere, nisi vetera prorsus eliminet et rejiciat. Certe consilium prophetae vera in hac re norma est: *state super vias antiquas et videte, quaenam sit via recta et bona*, *et ambulate in ea.* Antiquitas eam meretur reverentiam, ut homines aliquamdiu gradum sistere et supra eam stare debeant, atque undequaque circumspicere, quae sit via optima; quum autem de via bene constiterit, tunc demum non restitandum, sed alacriter progrediendum. Sane, ut verum dicamus, *antiquitas seculi, juventus mundi.* Nostra profecto sunt antiqua tempora, cum mundus jam senuerit, non ea, quae computantur ordine retrogrado, initium sumendo a seculo nostro.

Alius error e priori oriundus est suspicio quaedam et diffidentia, quae, nihil nunc posse inveniri, autumat, quo mundus tam diu carere potuit: ac si illa objectio conveniret erga tempus, qua Lucianus impetit Jovem, caeterosque ethnicorum Deos. Miratur enim,

cur tot olim genuerint liberos, nullos autem suo seculo; interrogatque jocans, *ecquid septuagenarii jam essent, aut lege Pappia contra senum nuptias lata constricti.* Sic videntur homines subvereri, ne tempus effoetum jam factum sit et ad generationem ineptum. Quin potius levitas hominum atque inconstantia hinc optime perspici potest, qui, donec res aliqua perfecta sit, eam mirantur fieri posse; postquam facta semel est, iterum mirantur, eam jam pridem factam non fuisse. Ita Alexandri expeditio in Asiam habita est initio pro vasto et arduo admodum negotio; quam tamen postea placuit Livio in tantum elevare, ut diceret de Alexandro, *nil aliud, quam bene ausus est, vana contemnere.* Idem Columbo evenit circa occidentalem navigationem. Sed in rebus intellectualibus hoc fit multo frequentius, uti videre est in plerisque propositionibus apud Euclidem; quae antequam demonstrentur, mirae videntur, et quibus quis non facile assenserit, post demonstrationem autem factam arripit eas mens per retractionem quandam, ut loquuntur jureconsulti, tanquam ante perspectas et cognitas.

Alius error superiori affinis est eorum, qui omnium sectarum atque haeresium veterum, postquam excussae fuissent et ventilatae, optimam semper obtinuisse, posthabitis aliis, existimant. Itaque putant, si quis de integro institueret inquisitionem et examen, non posse *) non incidere in aliquas ex rejectis opi-

*) Sic scribendum est, subintellecto: *eum.* Aliae editt. falso: *posset.*

nionibus et post rejectionem amissis et oblitteratis: quasi vero multitudo, aut etiam sapientes multitudinis deliniendae gratia non illud saepe probarint, quod populare magis atque leve sit, quam quod solidum atque alte radices agens. Tempus siquidem simile est fluvio, qui levia atque inflata ad nos devehit, solida autem et pondus habentia submergit.

Alius error, a reliquis diversus, est praematura atque proterva reductio doctrinarum in artes et methodos, quod cum fit plerumque scientia aut parum, aut nihil proficit. Nimirum ut ephebi, postquam membra et lineamenta corporis ipsorum perfecte efformata sunt, vix amplius crescunt: sic scientia, quamdiu in aphorismos et observationes spargitur, crescere potest et exsurgere, sed methodis semel circumscripta et conclusa expoliri forsan et illustrari, aut ad usus humanos edolari potest, non autem porro mole augeri.

Alius error succedens ipsi, quem postremo notavimus, est, quod post singulas scientias et artes, suas in classes distributas, mox a plerisque universali rerum cognitioni et philosophiae primae renunciatur; quod quidem profectui doctrinarum inimicissimum est. Prospectationes fiunt e turribus, aut locis praealtis, et impossibile est, ut quis exploret remotiores interioresque scientiae alicujus partes, si stet super plano ejusdem scientiae, neque altioris scientiae veluti speculam conscendat.

Alius error fluit ex nimia reverentia et quasi adoratione intellectus humani; unde homines abduxere se

a contemplatione naturae atque ab experientia, in propriis meditationibus et ingenii commentis susque deque volutantes. Caeterum praeclaros hos opinatores et, si ita loqui licet, intellectualistas, qui tamen pro maxime sublimibus et divinis philosophis haberi solent, recte Heraclitus perstrinxit. *Homines*, inquit, *quaerunt veritatem in Microcosmis suis, non in mundo majori.* Respuunt enim quasi Abecedarium naturae primumque in operibus divinis tirocinium: quod si non facerent, potuissent fortasse gradatim et sensim post litteras simplices et deinceps syllabas ad textum et volumen ipsum creaturarum expedite legendum ascendere. At illi contra jugi mentis agitatione urgent et tanquam invocant suos Genios, ut vaticinentur eis edantque oracula, quibus merito et suaviter decipiuntur.

Alius error huic posteriori finitimus est, quod homines saepius imbuant et inficiant meditationes et doctrinas suas opinionibus quibusdam et conceptibus propriis, quos potissimum in admiratione habent, aut artibus, quibus maxime addicti et consecrati sunt, caetera omnia illis deliciis inficientes et quasi intingentes, licet fuco admodum fallaci. Sic suae philosophiae immiscuit Plato theologiam, Aristoteles logicam, secunda schola Platonis, Proclus scilicet et reliqui, mathematicas. Istas enim artes solebant illi tanquam filiolos suos primogenitos suaviari. At chymici e paucis experimentis ad foculum et fornacem novam philosophiam excuderunt. Et Gilbertus, popularis noster, philosophiam aliam ex magnete elicuit. Sic Cicero, cum varias opiniones de natura animae recensens tan-

dem in musicum incidisset, qui animam esse harmoniam statuebat, facete dixit: *hic ab arte sua non recessit.* Sed de hoc genus erroribus apposite et prudenter ait Aristoteles; *qui respiciunt ad pauca, de facili pronunciant.*

Alius error est impatientia dubitandi, et coeca festinatio decernendi absque debita et adulta suspensione judicii. Nam bivium contemplationis non dissimile bivio actionis, a veteribus saepius memorato: cujus altera via initio plana et facilis erat, fine autem impervia; altera ingredienti aspera erat et confragosa, ubi paullo processeris, expedita et aequabilis: haud secus in contemplationibus, si quis a certis ordiatur, in dubia desinet, sin a dubiis incipiat atque aliquamdiu patienter toleret, in certis exitum reperiet.

Similis error se ostendit in modo tradendi doctrinam, qui ut plurimum est imperiosus et magistralis, non ingenuus et liberalis; ita demum compositus, ut potius fidem imperet, quam examini subjiciatur. Non negaverim, in summariis libellis, ad praxin destinatis, hanc formulam scribendi retineri posse: verum in justis tractatibus de scientiis utrumque extremum vitandum censeo: tam Velleji Epicurei nil tam metuentis, quam ne dubitare de re aliqua videretur, quam Socratis et Academiae omnia in dubio relinquentium. Candori potius studendum resque majore aut minore contentione tradendae, prout rationum momentis parcius aut plenius sint probatae.

Alii errores sunt in scopis, quos homines praefigunt sibi, et in quos conatus suos et labores diri-

gunt. Cum enim diligentiores litterarum Coryphaei ad id collimare debeant praecipue, ut arti, quam profitentur, aliquid praeclarum adjiciant: hi contra, in secundis tantummodo consistere, sat habent, vel subtilis interpretis, vel antagonistae vehementis nomen ambientes; unde reditus et vectigalia scientiarum augeri possunt, patrimonium et fundus minime.

Omnium autem gravissimus error in deviatione ab ultimo doctrinarum fine consistit. Appetunt enim homines scientiam: alii ex insita curiositate et irrequieta; alii animi caussa et delectationis; alii existimationis gratia; alii contentionis ergo, atque ut in disserendo superiores sint; plerique propter lucrum et victum; paucissimi, ut donum rationis divinitus datum in usus humani generis impendant: plane quasi in doctrina quaereretur lectulus, in quo tumultuans ingenium et aestuans requiesceret; aut xystus sive porticus, in quo animus deambularet liber et vagus; aut turris alta et edita, de qua mens ambitiosa et superba despectaret; aut arx et propugnaculum ad contentiones et proelia; aut officina ad quaestum et mercatum: et non potius locuples armarium et gazophylacium ad opificis rerum omnium gloriam et vitae humanae subsidium. Hoc enim illud est, quod revera doctrinam atque artes condecoraret et attolleret, si contemplatio et actio arctiore, quam adhuc, vinculo copularentur. Quae certe conjunctio talis foret, qualis est supremorum duorum planetarum syzygia, cum Saturnus, quietis et contemplationis dux, cum Jove, duce societatis agendique, conspirat. Quanquam, cum de praxi atque actione lo-

quor, nullo modo ad doctrinam professoriam et lucrosam innuo. Neque enim me fugit, quantopere hoc ipsum progessionem moretur; perinde quidem ut aureum malum, ante oculos Atalantae projectum, quod ut tollat, dum flectit se, cursus interea impeditur:

Declinat cursus aurumque volubile tollit.

Neque rursus mihi in animo est, quod de Socrate dictum erat, *philosophiam devocare de coelo, ut tantummodo versaretur in terris*: hoc est, physicam seponi, ut moralis philosophia et politica celebraretur sola; sed quemadmodum coelum et terra simul conspirant et consentiunt ad hominum tuendam vitam atque juvandam: ita sane hic finis esse debet utriusque philosophiae, ut, rejectis vanis speculationibus et quicquid inane et sterile est, conservetur, quicquid solidum est ac fructuosum, ut hoc pacto scientia non sit tanquam ancilla ad quaestum, sed tanquam sponsa ad generationem, fructum atque solatium honestum.

Jam explicasse videor et quasi dissectione quadam aperuisse vitiosos illos humores, aut saltem eorum praecipuos, qui non solum obstitere profectui litterarum, verum etiam culpandis iisdem ansam dedere. Quod quidem si nimis ad vivum fecerim, meminisse oportet, *fidelia vulnera amantis, sed dolosa oscula malignantis*. Utcunque hoc certe mihi videor assecutus, ut merear fidem insequenti praeconio, cum in superiori censura tam libere egerim. Neque tamen in animo est mihi, Panegyricum litterarum scribere, aut hymnum Musis praecinere, licet forsitan diu jam sit, ex quo sacra earum rite celebrata sint; sed consilium

est, absque pigmentis et hyperbolis, verum doctrinae contra alias res pondus excipere et perpendere, verumque ejus valorem et pretium ex testimoniis divinis atque humanis exquirere.

Primo igitur quaeramus dignitatem scientiae in archetypo sive exemplari, id est, in attributis atque actis Dei, quatenus revelantur homini et sobrie indagari possunt. Qua in re non competit appellatio doctrinae, cum omnis doctrina sit scientia acquisita: nulla autem cognitio in Deo acquisita est, sed originalis. Itaque aliud quaerendum est nomen, *sapientia* scilicet, ut sacrae scripturae eam indigitant.

Sic autem se res habet: in operibus creationis duplicem virtutis divinae emanationem videmus, quarum una ad potentiam refertur, altera ad sapientiam: illa praecipue cernitur in creanda mole materiae, haec in pulchritudine formae disponenda. Hoc posito notandum est, nihil in creationis historia obstare, quin fuerit confusa illa coeli terraeque massa, et materia unico temporis momento creata, cui tamen disponendae digerendaeque sex dies fuerunt attributi: adeo signanter Deus opera potentiae ac sapientiae discriminavit. Cui accedit, quod de materiae creatione memoriae proditum non sit, dixisse Deum: *fiat coelum et terra*, sicut de sequentibus operibus dictum est, sed nude atque actualiter: *Deus creavit coelum et terram*; ita ut materia videatur tanquam manu facta, formae vero introductio stylum habeat legis, aut decreti.

Pergamus a Deo ad angelos, quorum natura dignatione est Deo proxima. Videmus, in ordinibus

angelorum (quatenus fides adhibenda coelesti illi Hierarchiae, quae Dionysii Areopagitae nomine evulgatur), primum locum obtinere Seraphim, angelos scilicet amoris; secundum Cherubim, angelos illuminationis; tertium autem locum et sequentes Thronis, Principatibus caeterisque angelis potentiae et ministerii concedi; ut ex hoc ipso ordine ac distributione clarum sit, angelos scientiae et illuminationis angelis imperii et potentiae praeponi.

A spiritibus et intelligentiis ad formas sensibiles et materiatas descendentes legimus, primam formarum creatarum fuisse lucem, quae in naturalibus et corporeis scientiae in spiritualibus atque incorporeis respondet.

Sic in distributione dierum videmus, diem, qua requievit Deus et contemplatus est opera sua, benedictam fuisse supra omnes dies, quibus creata est et disposita fabrica universi.

Post creationem absolutam legimus hominem collocari in paradiso, ut illic operaretur; quod quidem opus aliud esse non poterat, quam quale pertinet ad contemplandum: hoc est, cujus finis non ad necessitatem aliquam, sed ad delectationem et activitatem sine molestia referri possit; cum enim tunc temporis nulla potuerit esse creaturae reluctatio, nullus *sudor vultus*, necessario sequitur, actiones humanas ad voluptatem et contemplationem, non ad laborem aut opus comparatas fuisse. Rursus primae hominis actiones, quas in paradiso exercuit, duas summarias scientiae partes complexae sunt; hae erant inspectio crea-

turarum, et impositio nominum. Nam scientia illa, quae lapsum introduxit, quod et ante monuimus, non erat naturalis scientia circa creaturas, sed moralis scientia de bono et malo, ex hac suppositione, quod Dei mandata aut vetita non essent principia boni et mali, sed quod alias haberent illa origines; quorum cognitionem affectavit homo, scilicet ut totaliter a Deo deficeret et sibi ipsi suoque arbitrio prorsus inniteretur.

Veniamus ad ea, quae statim post lapsum contigere. Videmus (ut innumera sunt sacrarum scripturarum mysteria, salva semper veritate historica et litterali), imaginem duarum vitarum, contemplativae nimirum et activae, in personis Abelis et Caini inque eorum institutis et primitivis vivendi rationibus delineatam: quorum alter pastor erat, qui propter otium et quietem liberumque coeli aspectum typus est vitae theoricae; alter agricola, laboribus scilicet fatigatus, aspectu in terram defixus. Ubi cernere est, favorem electionemque divinam ad pastorem accessise, non ad agricolam.

Sic ante diluvium sacri fasti inter paucissima, quae de eo seculo memorantur, dignati sunt, memoriae prodere, inventores musicae atque operum metallicorum. Sequenti seculo post diluvium gravissima poena, qua Deus humanam superbiam ultus est, fuit confusio linguarum, qua doctrinae liberum commercium et litterarum ad invicem communicatio maxime interclusa est.

Descendamus ad Mosem legislatorem et primum Dei notarium, quem scripturae ornant hoc elogio, quod gnarus et peritus esset *omnis doctrinae Aegyptiorum.* Quae quidem gens inter vetustissimas mundi scholas numeratur. Sic enim Plato inducit Aegyptium sacerdotem dicentem Soloni: *vos Graeci semper pueri estis, nullam vel scientiam antiquitatis, vel antiquitatem scientiae habentes.* Perlustremus ceremonialem legem Mosis, reperiemusque praeter Christi praefigurationem distinctionem populi Dei a gentibus, exercitium obedientiae aliosque ejusdem legis usus sacros; nonnullos doctissimorum rabbinorum haud inutilem circa eam navasse operam, ut sedulo eruerent quandoque naturalem, quandoque moralem sensum ceremoniarum et rituum. Exempli gratia, ubi de lepra dicitur: *si effloruerit discurrens lepra, homo mundus erit, et non recludetur; sin caro viva in eo erit, immunditiae condemnabitur et ad sacerdotis arbitrium separabitur.* Ex hac lege colligit unus eorum axioma in natura, *putredinem pestilentiorem esse ante, quam post maturitatem.* Alius morale documentum elicit, *homines flagitiis undique coopertos minus corrumpere publicos mores, quam mediocriter et ex parte tantum malos;* adeo ut ex hoc et similibus locis ejus legis praeter sensum theologicum haud pauca ad philosophiam spectantia spargi videantur.

Si quis etiam eximium illum Jobi librum diligenter evolverit, plenum eum et tanquam gravidum naturalis philosophiae mysteriis deprehendet; exempli gratia circa Cosmographiam et rotunditatem terrae illo

loco: *qui extendit aquilonem super vacuum, et appendit terram super nihilum*; ubi pensilis terra, polus arcticus et coeli convexitas in extimis haud obscure insinuantur. Rursus circa Astronomiam et asterismos illis verbis: *spiritus ejus ornavit coelos, et obstetricante manu ejus eductus est coluber tortuosus;* et alio loco: *numquid conjungere valebis micantes stellas Plejadas, aut gyrum Arcturi poteris dissipare?* ubi immota configuratio stellarum fixarum, paribus intervallis semper inter se distantium, elegantissime describitur. Item alio loco: *qui facit Arcturum et Oriona et Hyadas et interiora Austri?* ubi iterum innuit depressionem antarctici poli eamque designat nomine *interiorum Austri;* quia australes stellae nostro hemisphaerio non cernuntur. Circa generationem animalium: *annon, sicut lac, mulsisti me, et, sicut caseum, coagulasti me?* et caetera; circa rem metallicam: *habet argentum venarum suarum principia, et auro locus est, in quo conflatur; ferrum de terra tollitur, et lapis solutus calore in aes vertitur.* Et sequentia in eodem capite.

Pariter et in persona regis Salomonis videmus donum sapientiae tum in petitione ipsius, tum in concessione divina omnibus terrenae et temporalis felicitatis bonis praelatum. Virtute cujus doni et concessionis Salomon egregie instructus non solum scripsit insignes illas parabolas sive aphorismos de divina atque morali philosophia, verum etiam composuit naturalem historiam omnium vegetabilium, *a cedro super montem usque ad muscum super murum*, (quae nihil

est aliud, quam rudimentum plantae putredinis et herbae medium), omniumque etiam, quae respirant et moventur. Immo idem rex Salomon, quamvis excelluerit opibus, magnificentia aedificiorum, classe, famulitio, nominis celebritate et reliquis, quae ad gloriam pertinent, nihil tamen ex ista gloriae segete sibi ipsi decerpit, aut assumit, praeter decus inquirendi et inveniendi veritatem. Sic enim diserte ait: *gloria Dei est, celare verbum et gloria regis, investigare sermonem;* ac si divina majestas innoxio illo et benevolo puerorum ludo delectaretur, qui ideo se abscondunt, ut inveniantur; quasique etiam nihil esset honorificentius regibus, quam Dei collusores esse in eodem ludo; praesertim cum tot ingeniis imperent tantasque opes praesto habeant, quibus omnis secreti investigatio absolvi possit.

Nec vero aliter haec dispensavit Deus, postquam salvator noster in mundum venisset. Ille enim prius potentiam ostendit suam in profliganda ignorantia, ubi cum doctoribus et sacerdotibus dissereret in templo, quam in subjuganda natura tot et tantis editis miraculis. Adventus quoque spiritus sancti praecipue adumbratus atque expressus fuit in similitudine ac dono linguarum. quae sunt duntaxat *vehicula scientiae.*

Ita in seligendis illis instrumentis, quae adhibuit Deus ad fidem disseminandam, initio homines evocavit plane indoctos et illiteratos, praeterquam quod spiritus sancti afflatu instructi fuissent, quo evidentius virtutem suam immediatam et divinam declararet, omnemque humanam sapientiam deprimeret. Quamprim-

mum autem consilium suum in hac parte perimpletum esset, mox in proxima successione temporum divinam veritatem suam, aliis doctrinis, veluti pedissequis, comitatam, in mundum immisit. Itaque d. Pauli calamus, qui inter apostolos solus litteratus fuit, in scripturis novi Testamenti praecipue a Deo adhibitus est.

Sic et novimus, complures ex antiquis episcopis et patribus egregie fuisse in omni ethnicorum eruditione versatos; adeo ut edictum Juliani, quo cautum est, ne christiani ad scholas et gymnasia mitterentur, perniciosior machina ad expugnandam fidem christianam, quam cruentae superiorum imperatorum persecutiones habitum fuerit. Neque Gregorii primi, episcopi romani, caetera viri egregii, aemulatio et invidentia, qui ethnicorum auctorum et antiquitatum memoriam oblitterare studebat, in bonam partem etiam apud viros pios accepta est. Quinimmo sola christiana ecclesia inter inundationes Scytharum a plagis septentrionalibus, et Sarracenorum ab orientalibus pretiosas gentilis eruditionis reliquias, jamjam funditus perituras, sinu et gremio suo conservavit. Nuper etiam intueri licet Jesuitas, qui partim studio proprio, partim ex aemulatione adversariorum, litteris strenue incubuerunt, quantum subsidii viriumque romanae sedi reparandae et stabiliendae attulerint.

Quare ut absolvam hanc partem, duo sunt praecipua officia et ministeria, praeter ornatum et illusrationem, quae fidei religionique humaniores litterae persolvunt: unum, quod efficacia sint incitamenta ad ivinam gloriam exaltandam et celebrandam; sicut

enim psalmi et aliae scripturae crebro nos invitant ad contemplationem praedicationemque et magnificorum, et admirabilium operum Dei: ita, si tantum in eorum specie externa, sicut sensibus nostris se exhibent, haereremus, eandem faceremus injuriam majestati divinae, ac si de opulentia et copia nobilissimi gemmarii ex iis, quae palam exponuntur in pergula, judicaremus; alterum', quod singulare remedium antidotumque exhibeat philosophia contra infidelitatem et errores. Nam salvator noster inquit: *erratis, nescientes scripturas et potentiam Dei;* ubi duos libros, ne in errores incidamus, proponit nobis evolvendos: primo volumen scripturarum, quae voluntatem Dei; dein volumen creaturarum, quae potentiam revelant; quorum posterior veluti clavis est prioris, non solum intellectum nostrum aperiens ad genuinam scripturarum mentem ex generalibus regulis rationis et legibus sermonis expromendam, sed porro etiam praecipue fidem nostram reserans, ut in seriam ingrediamur omnipotentiae divinae meditationem, cujus characteres maxime insculpti ejus operibus et incisi sunt. Tantum de divinis testimoniis ac judiciis pro vera dignitate et pretio doctrinae dictum esto.

Quantum ad humana testimonia et argumenta, tam latus aperitur campus, ut in tractatu hoc brevi et presso delectum potius adhibere deceat, quam copiam. Primo itaque summus apud ethnicos honoris gradus fuit, divinam venerationem cultumque consequi; quod quidem christianis est tanquam fructus vetitus; nunc vero loquimur separatim de judiciis humanis. Itaque

ut coepimus dicere, apud ethnicos ille, quem Graeci ἀποθέωσιν, latini *relationem inter divos* vocarunt, supremus honor fuit, qui homini ab homine tribui posset: praesertim ubi non ex decreto, aut edicto aliquo imperii, ut Caesaribus apud Romanos, sed ex opinione hominum et fide interna ultro deferretur. Cujus honoris tam excelsi gradus quidam erat et terminus medius; quippe supra humanos honores heroici numerabantur et divini. In quorum distributione hunc ordinem tenuere veteres. Rerumpublicarum conditores, legislatores, tyrannicidae, patres patriae quique in rebus civilibus optime meruerunt, insigniti sunt titulo heroum tantum aut semideorum; quales fuere Theseus, Minos, Romulus caeterique: ex altera parte, inventores et auctores novarum artium quique vitam humanam novis commodis et accessionibus dotarunt, semper consecrati sunt inter Deos ipsos majores; quod Cereri, Baccho, Mercurio, Apollini et aliis contigit. Quod certe jure et sano cum judicio factum est. Nam priorum bene merita intra unius aetatis, aut nationis limites fere coërcentur, nec absimilia sunt imbribus tempestivis et benignis, qui, quamvis frugiferi sint atque optabiles, tamen pro illa tempestate tantum, qua decidunt, atque pro amplitudine tractus terrae, quam irrigant, utiles sunt. Posteriorum vero beneficia, ut ipsius solis et coelestium munera, temporibus perpetua, locis infinita sunt. Illa rursus cum contentione et perturbatione ut plurimum conjuncta sunt; haec habent verum characterem divinae praesentiae veniuntque in aura leni absque tumultu aut strepitu.

Neque sane doctrinae meritum in civilibus et in reprimendis incommodis, quae homo homini infert, multum cedit illi alteri in sublevandis humanis necessitatibus, quae ab ipsa natura imponuntur. Atque hoc genus meriti optime adumbratum fuit sub illa ficta narratione de theatro Orphei; ubi singulae bestiae avesque congregatae sunt, quae appetituum suorum innatorum immemores, praedae, ludi, pugnae, amice placideque una stetere, citharae concentu et suavitate captae Cujus sonus ubi aut cessaret, aut majori sonitu obrueretur, omnes illico animantes ad ingenium redibant. Qua in fabula eleganter describuntur ingenia et mores hominum, qui variis et indomitis cupiditatibus agitantur, lucri, libidinis, vindictae: qui tamen, quamdiu aures praebent praeceptis et suasionibus religionis, legum, magistrorum, in libris, sermonibus, concionibus eloquenter et suaviter modulantibus, tamdiu pacem colunt et societatem; sin ista sileant, aut seditiones et tumultus obstrepant, omnia dissiliunt, et in anarchiam atque confusionem relabuntur.

Sed enim hoc clarius cernitur, cum reges ipsi, aut magnates aut praefecti eruditione praediti sunt. Utut enim sui addictus nimium partibus videatur, qui dixit, *tum demum respublicas fore felices, cum aut philosophi regant, aut reges philosophantur;* hoc tamen experientia notum est, sub eruditis principibus et custodibus reipublicae secula maxime felicia fuisse. Quamvis enim reges ipsi suos habeant errores et vitia, affectibus scilicet et pravis consuetudinibus pro

more caeterorum hominum obnoxii, tamen, doctrinarum si accedat lumen, anticipatae quaedam notiones religionis, prudentiae, honestatis retinent eos, et ab omni praecipiti et immedicabili excessu et errore efraenant, aurem semper vellentes, etiam cum consiliarii et domestici silent. Quin senatores ipsi et consiliari, qui litteris exculti sunt, solidioribus innituntur principiis, quam, qui ab experientia tantum edocti sunt, illis ex longinquo prospicientibus pericula et mature propulsantibus, cum isti tantum ex propinquo et cominus sapiant, nihil videntes, nisi quod imminet, et tunc demum, agilitate ingenii sui se in ipso periculorum articulo expedire et eripere posse, confidentes.

Quae felicitas temporum sub eruditis principibus (ut semper brevitati studeam, adhibens non nisi lectissima quaeque exempla et maxime illustria) praecipue cernitur eo in seculo, quod a morte Domitiani imperatoris usque ad imperium Commodi defluit, successionem ex principum eruditorum, aut certe eruditioni impense faventium complectente, omniumque, si temporalia bona spectemus, quae unquam vidit Roma, totius orbis tunc epitome, longe florentissimo. Id quod Domitiano pridie ejus diei, quo interfectus est, in somnis praemonstratum erat, quippe qui videre visus est, *caput aureum sibi pone cervicem enatum esse.* Quod sane vaticinium aureis illis subsequentibus seculis adimpletum est. De quibus sigillatim, sed brevissime verba faciam.

Nerva vir doctus fuit, Apollonii illius Pythagorei familiaris et quasi discipulus, qui etiam fere exspiravit in versu illo Homeri:

Telis, Phoebe, tuis lacrymas ulciscere nostras!

Trajanus non ipse quidem doctus, sed doctrinae admirator et erga litteratos munificus, bibliothecarum institutor, et in cujus aula, licet imperatoris bellicosi, professores et paedagogos gratiosissimos fuisse, memoriae proditum est. Adrianus curiosissimus mortalium et inexplebilis omnis varietatis et secreti investigator. Antoninus subtilis et quasi scholasticus, unde etiam cymini sector vocatus est. Ex divis fratribus autem Lucius Commodus molliori litterarum genere eruditus. Marcus etiam cognomine ipso Philosophus. Hi principes, ut doctissimi, ita et optimi fuerunt. Nerva clementissimus imperator qnique, si nihil aliud, orbi Trajanum dedit. Trajanus, omnium, qui imperarunt et belli, et pacis artibus maxime florens; idem imperii fines longissime protulit; idem vim dominationis modestissime cohibuit; maximorum etiam exstructor operum; unde a Constantino Parietaria per invidiam vocatus est propter nomen ejus tot parietibus incisum. Adrianus temporis ipsius aemulus; injurias enim et ruinas temporis in quoque genere cura et munificentia sua reparavit. Antoninus, ut etiam appellatus est, vir maxime pius, nativa quadam et insita bonitate omnibus ordinibus gratus, cujusque regnum, licet haud breve, omnis calamitatis expers. Lucius Commodus, fratri quidem bonitate cedens, reliquos imperatores plurimos superans. Marcus, vir ad exemplar

virtutis compositus, cuique scurra ille in convivio Deorum nihil habuit, quod obiiceret, praeter patientiam erga mores uxoris. In hac itaque continua sex principum serie videre cuivis liceat felicissimos fructus doctrinae in imperio collocatae, in maxima orbis terrarum tabula depictos.

Jam vero doctrina non in civilia tantum atque artes pacis influxum habet, sed et in militari virtute exercet vim suam ac potentiam, ut clare perspicitur in exemplis Alexandri Magni et Caesaris Dictatoris, quorum antea obiter meminimus; nunc vero ea paullo fusius retractabimus. Horum virtutes militaris et res in bello gestas super vacaneum esset notare aut recensere, cum in eo genere mundi miracula exstiterint; sed de amore ipsorum et studio ergo litteras, nec non in iisdem excellentia propria, non alienum erit, si pauca subjungamus.

Educatus fuit Alexander edoctusque ab Aristotele, philosopho certe magno, qui nonnullos e libris suis philosophicis ei nuncupavit. A latere illius nunquam discedebat Callisthenes aliique pereruditi viri, qui castra sequebantur, et perpetui erant omnium ejus itinerum et expeditionum comites. Quo autem pretio litteras habuerit, haud pauca liquido demonstrant: veluti invidia, qua dignam censuit Achillis fortunam, quod gestarum rerum laudumque suarum Homerum praeconem invenerat; judicium de pretiosa Darii arcula, inter reliqua spolia reperta; de qua cum quaestio moveretur, quidnam potissimum dignum esset, quod in ea asservaretur, ipse, cum alii alia dicerent, pro Ho-

meri operibus sententiam tulit; epistola objurgatoria, ad Aristotelem missa, postquam libros physicorum edidisset, in qua expostulat, quod philosophiae mysteria evulgasset, simulque rescribit, mallé se omnibus doctrina et cognitione, quam potentia ac imperio praecellere. Sunt et alia, quae huc spectant. Ipse vero quam egregie animum excoluisset doctrina, in omnibus ejus dictis et responsis apparet, vel potius refulget, eruditione plenissimis, in quibus, licet numero pauca sint, quae adhuc supersint, singularum scientiarum vestigia alte impressa reperias.

In moralibus observetur primo Alexandri apophthegma circa Diogenem, et adverte, si placet, si forte non unam ex gravissimis quaestionibus moralis philosophiae constituat: *utrum, qui fruitur externis bonis, felicior sit, an qui contemnit.* Cum enim Diogenem cerneret, tam parvo contentum, conversus ad circumstantes, qui ejus conditionem subsannabant, *nisi essem*, inquit, *Alexander, optarem, esse Diogenes.* At Seneca in hac comparatione Diogenem praetulit, cum diceret: *plus erat, quod Diogenes nollet accipere, quam quod Alexander posset dare.*

In naturalibus observetur illud, quod crebro usurpabat: *in duabus se rebus mortalitatem suam maxime percipere, somno et libidine;* quod sane dictum ex intima naturali philosophia depromptum est, non tam Alexandrum, quam Aristotelem aut Democritum sapiens, cum tam indigentia, quam redundantia naturae, per illa duo designata, mortis sint tanquam arrhabones.

In poëticis observetur dictum illud, quum, sanguine e vulneribus effluente, accerseret unum ex adulatoribus, qui ei divinitatem tribuere solebat: *specta*, inquit, *hominis iste sanguis est, non talis liquor, qualem dixit Homerus Veneris e manu manasse, vulnerata a Diomede*; hoc dicto et poetas, et assentatores suos et se ipsum ridens.

In dialecticis accipe reprehensionem illam argutiarum dialecticarum circa rejicienda et retorquenda argumenta in dicto suo, quo perstrinxit Cassandrum, delatores patris sui Antipatri repellentem. Cum enim Alexander forte dixisset: *namquid putas, hos homines tam longum iter suscepturos fuisse, nisi justam doloris caussam habuissent?* respondit Cassander: *immo hoc ipsum animos eis dedit, quod sperabant, longinquitatem viae obstituram, quo minus calumnia proderetur. Euge*, inquit rex, *strophas Aristotelis, rem pro et contra detorquentes.* Attamen hac ipsa, quam in alio carpebat, arte, cum res postularet, in commodum suum uti, probe noverat. Ita enim accidit, ut Callisthenes, quem odio clam habebat, quod novae ejus inter divos relationi refragaretur, in quodam convivio rogatus esset ab una discumbentibus, ut oblectationis gratia, cum esset vir eloquentissimus, thema aliquod pro arbitrio sibi sumeret, de quo subito diceret; ille autem annuens et laudes gentis Macedonicae eligens, mirifico cum omnium applausu disseruit. At neutiquam hoc delectatus Alexander, subjecit: *in bona caussa facile est cuilibet, esse eloquenti; quin verte*, inquit, *stylum, et quid contra nos possis, audiamus.*

Callisthenes negotium in se recipit, idque tam acerbe tamque aculeate praestitit, ut Alexander interpellans diceret, *etiam malus animus aeque, ac bona caussa, indit eloquentiam.*

In rhetoricis, ad quae tropi et ornamenta pertinent, ecce tibi elegantissimum metaphorae usum, qua Antipatrum, imperiosum et tyrannicum praesidem, perstrinxit. Cum enim amicus quidam Antipatri laudaret eum coram Alexandro, quod tam moderatus esset, neque in Persicum, prout alii praefecti, luxum usumque purpurae, veteri Macedoniae amictu exuto, degeneraret: *at intus*, inquit Alexander, *Antipater est totus purpureus.* Etiam et illa metaphora insignis: cum Parmenio ad eum accederet in campis Arbellae eique ingentem hostium exercitum monstraret, qui oculis subjacens noctu propter infinitum numerum ignium veluti alterum firmamentum stellarum repraesentabat ideoque consuleret, ut nocturno proelio illos invaderet: *nolo*, inquit Alexander, *suffurari victoriam.*

In politicis attende gravissimam illam et prudentissimam distinctionem, quam omnis posteritas amplexa est, qua duos ex praecipuis ejus amicis, Hephaestionem et Craterum discrevit, quum diceret, *alterum Alexandrum amare, alterum amare regem:* dissimilitudinem maximi ponderis etiam inter fidelissimos regum servos constituens, quod alii magis dominorum suorum personas vero affectu prosequantur, aliis potius moveantur officio erga principatum ipsum. Spectetur etiam, quam eximie redargueret errorem, principum consiliariis familiarem, qui plerumque consilia pro modulo

sui animi et fortunae, non dominorum suggerunt. Cum Darius magnas Alexandro offerret conditiones, Parmenio, *ego*, inquit, *si essem Alexander, acciperem:* subjecit Alexander: *et ego quidem, si essem Parmenio.* Postremo excutiatur acre illud atque acutum responsum ad amicos interrogantes, quid sibi reservaret, cum tot et tanta donaret. *Spem*, inquit; quippe qui probe sciret, subductis rationibus, spem veram esse sortem et tanquam haereditatem ad magna aspirantium. Haec Julii Caesaris sors, cum proficiscens in Galliam universas opes profusis largitionibus exhausisset. Haec etiam sors Henrici, Ducis Guisii, nobillissimi principis, licet nimium ambitiosi, de quo illud increbuit: *foeneratorem eum fuisse unum omnium Gallorum maximum, eo quod omnes opes in nominibus haberet, atque patrimonium universum in obligationes convertisset.* Caeterum admiratio hujus principis, dum eum mihi non ut Alexandrum Magnum, sed ut Aristotelis discipulum propono, longius fortasse me provexit.

Quantum ad Julium Caesarem non est opus, ut de praestantia eruditionis ejus, aut ex educatione, aut ex familiaribus, aut ex responsis suis conjecturam faciamus. Haec siquidem eminet in ejus scriptis et libris; quorum alii exstant, alii infeliciter desiderantur. Primo enim hodie in manibus habetur insignis illa bellorum suorum historia, cui nomen et titulum commentariorum duntaxat praefixit, in quo omnes posteri solidum rerum pondus et viva tam actionum, quam personarum simulacra, cum castissima puritate sermo-

nis narrationisque perspicuitate eximia conjuncta, admirantur: quas quidem dotes non a natura infusas fuisse, sed a praeceptis institutisque doctrinae acquisitas, testatur liber ejus de analogia, qui nihil aliud erat, quam grammaticalis quaedam philosophia; in quo sedulo dedit operam, ut vox ad placitum redderetur vox ad licitum, et consuetudo, quoquo modo eloqundi ad congruitatem revocaretur, emendate loquendi, et verba, quae sunt rerum imagines, rebus ipsis convenirent, non vulgi prorsus arbitrium sequerentur.

Ita etiam veluti monumentum doctrinae, non minus, quam potentiae, emendatam ejus edicto habemus computationem anni, quae diserte testatur, aeque eum gloriae sibi duxisse, siderum in coelis leges pernosse, ac hominibus in terris leges dedisse.

Ex libro quoque, cui titulum praeposuit Anti-Cato, facile constat, eum tanto studio accensum ad victoriam ingenii, quanto belli et armorum obtinendam, certamen calami tum suscipientem contra maximum eo tempore pugilem, Ciceronem Oratorem.

Rursus in libro Apophtegmatum, quae collegit, videmus, honorificentius sibi putasse, si se ipsum tanquam in tabellas aut codicillos mutaret, in quos prudentia aliorum dicta graviaque referrentur, quam si dicta sua propria, velut oracula, sacrarentur; sicut inepti principes nonnulli, adulatione corrupti, sibi fieri gestiunt. Attamen si recensere vellem pleraque ejus dicta, ut feci in Alexandro, sunt ea certe hujus-

modi, qualia notat Salomon: *verba sapientium sunt tanquam aculei et tanqum clavi, in altum defixi.* Itaque tria hic tantum proponam, non tam elegantia, quam vi et efficacia mirabilia.

Primo igitur, magister sit oportet loquendi, qui unico verbo seditionem in exercitu comprimere potuit. Sic autem se res habuit. Romanis mos fuit, cum exercitum duces alloquerentur, milites uti eos apellarent; cum magistratus populum: Quirites. Tumultuabuntur milites Caesaris ac missionem seditiose flagitabant, non quod hoc ipsi cuperent, sed ut hoc postulato Caesarem ad alias conditiones adigerent. Ille immotus atque inconcussus, silentio facto, sic exorsus est: *ego, Quirites:* quo verbo eos jam dimissos significabat. Eo perculsi milites et plane obstupefacti, concionantem deinceps perpetuo obturbabant et, postulato illo missionis posthabito, contra obnixe petebant, ut militum appellatio eis restitueretur.

Secundum fuit hujusmodi. Regis nomen Caesar summe affectabat; itaque subornati sunt nonnulli, qui praetereuntem populari acclamatione regem salutarent. Ille sentiens, acclamationem tenuem fuisse ac raram, negotium joco transmisit, ac si erratum esset in cognomine: *non rex sum*, inquit, *sed Caesar.* Dictum sane hujusmodi, ut, si diligenter excutiatur, vigor ejus et pondus vix exprimi possit. Primum enim recusationem nominis prae se ferebat, sed neutiquam seriam: deinde ingentem quandam confidentiam et magnanimitatem monstrabat, ac si Caesaris appellatio illustrior titulus esset, quam regis; quod haud secus evenit et

usque in hodiernum diem obtinuit. Sed quod illius maxime intererat, hoc dictum summo artificio finem suum urgebat. Hoc enim innuebat, senatum populumque romanum de re levi, hoc est, nomine tantum, (nam potestatem regiam jam pridem habebat), secum contendere, ac tali nomine, quale complures etiam ex familiis obscuris gerebant; nam cognomen regis multis Romanorum gentilitium erat, quemadmodum et nos simile quiddam nostro idiomate habemus.

Ultimum, quod hoc loco repetere placet, tale fuit. Cum Caesar post bellum initum Romam occupasset atque sanctius aerarium reclusisset, ut pecunias ibi congestas in usus belli tolleret, restitit Metellus, utpote tunc temporis tribunus, cui Caesar, *si perstes*, inquit, *mortuus es.* Dein, reprimens se paullum, subjecit: *adolescens, durius est mihi, hoc dicere, quam facere;* dictum tam mirifice ex terrore et clementia conflatum, ut nihil supra.

Verum ut Caesarem mittamus, perspicuum est, eum probe sibi conscium suae eximiae eruditionis fuisse; ut liquet ex eo, quod, demirantibus nonnullis Lucii Syllae consilium in deponenda dictatura, cavillans dixit: *Sylla nescivit litteras; dictare non potuit.*

Nunc autem tempus videtur, imponendi finem huic dissertationi de arcta conjunctione militaris virtutis et litterariae; quid enim in hoc genere post Alexandrum et Caesarem afferri potest, nisi quod movebr unius alterius exempli dignitate et insolentia, eo quod tam subtio transierit a ludibrio ad miraculum.

Est autem Xenophontis philosophi, qui e Socratis ludo profectus est in Asiam cum Cyro juniore in expeditione contra regem Artaxerxem. Hic Xenophon eo tempore peradolescens fuit et nunquam aciem, aut castra viderat, neque tunc praefecturam aliquam in exercitu gerebat, sed tantum sponte ob amicitiam proficiscebatur. Aderat forte fortuna, cum Falinus a magno rege legatus ad Graecos veniret, postquam Cyrus in acie occubuisset, Graeci autem, manipulus tantummodo hominum, duce orbati, in medio provinciarum Persiae a patria sua plurimorum milliarium intervallis et fluminibus maximis atque altissimis interclusi essent. Legatio huc spectabat, ut, positis armis atque deditis, se regiae clementiae submitterent. Cui legationi antequam publice responsum, complures ex exercitu familiariter cum Falino colloquebantur. Inter quos Xenophon ita forte locutus est: *immo*, inquit, *Faline, haec duo tantum nobis jam supersunt, arma et virtus; si igitur arma dedamus, cui usui, obsecro, nobis erit virtus?* At Falinus subridens, *ni fallor*, inquit, *Atheniensis es adolescens et philosophiae incumbis, atque bellula sunt, quae dicis; sed valde erras, si, virtutem vestram regiis copiis parem esse, arbitreris.* Ecce ludibrium; sequitur miraculum. Novitius iste ex schola et philosophus, postquam omnes duces et praefecti proditione interempti essent, decem millia peditum Babylone in Graeciam reduxit per medias regis provincias, omnibus ejus copiis frustra obnitentibus; quo facto stuporem injecit omnibus. Graecis autem ab eo tempore ingentes addidit animos

et spiritus ad Persarum regnum invadendum et subvertendum. Quod et mox cogitavit sane et designavit Jason, Thessalus; tentavit et inchoavit Agesilaus, Spartanus; perfecit demum Alexander, Macedo: omnes litterati, istius praevii egregio facinore incitati.

Pergamus ab imperatoria militarique virtute ad moralem et eam, quae est hominum privatorum. Primo certissimum est illud poetae:

Scilicet ingenuas didicisse fideliter artes
Emollit mores, nec sinit esse feros;

eruditio siquidem humanas mentes feritate atque barbarie exuit. Veruntamen opus est, ut accentus sit in voce illa *fideliter*. Nam tumultuaria cognitio flectit potius in contrarium: eruditio, inquam, levitatem atque insolentiam tollit, dum omnia pericula et ambigua simul cum re ipsa suggerit, rationum et argumentorum pondera in utramque partem librat, prima quaeque, quae se offerunt animo eique arrident, pro suspectis habet iterque omne tanquam exploratum inire docet. Eadem admirationem rerum vanam et nimiam evellit, radicem ipsam omnis infirmi consilii; quippe admiramur res, vel quia novae sunt, vel quia magnae. Quantum ad novitatem, nemo est, qui litteras et rerum contemplationem penitus imbiberit, quin illud cordi impressum habeat: *Nil novi super terram.* Neque enim puparum ludum quisquam magnopere mirabitur, qui pone aulaea caput inserens, organa, quibus moventur, et filamenta cernit. Quantum ad magnitudinem, quemadmodum Alexander Magnus, ingentibus proeliis et victoriis in Asia assue-

tus, cum interdum acciperet e Graecia litteras de expeditionibus et dimicationibus quibusdam illic factis, quae plerumque propter pontem aliquem, aut castellum, aut ad summum pro expugnatione oppidi alicujus suscipiebantur, dicere solebat: *videri sibi nuncium allatum de ranarum et murium pugna, de qua Homerus:* sic certe, qui universitatem rerum ejusque fabricam intueatur, illi terrae globus cum hominibus superstantibus, si divinitatem animarum seponas, haud majus quidpiam videbitur, quam colliculus formicarum, quarum aliae cum granis, aliae cum ovis suis, aliae vacuae, omnes hinc inde circa exiguum pulvisculi acervum reptant et cursitant. Porro eruditio aufert, aut saltem minuit timorem mortis atque adversae fortunae, quo nihil magis virtutibus moribusque officere solet. Si enim animus cujuspiam contemplatione mortalitatis et rerum naturae corruptibilis imbutus fuerit et intinctus, juxta cum Epicteto sentiet, qui, cum pridie exiens mulierculam ob fractam ollam plorantem cerneret, postridie etiam exiens aliam mortuum filium deflentem conspiceret, dixit: *heri vidi, fragilem frangi, hodie vidi, mortalem mori.* Quare optime et valde sapienter Virgilius cognitionem caussarum cum metus omnis profligatione copulavit, tanquam concomitantia:

Felix, qui potuit rerum cognoscere caussas,
Quique metus omnes et inexorabile fatum
Subjecit pedibus strepitumque Acherontis avari.

Nimis longum esset, singula percurrere remedia, quae singulis animi morbis doctrina suppeditat; aliquando vitiosos humores expurgans; nonnumquam obstructio-

nes aperiens; alias concoctionem juvans; alias appetitum excitans; non raro vulnera ejus et ulcera sanans et similia. Quare concludam cum hoc, quod videtur rationem habere totius, ita nimirum animum doctrinam disponere et flectere, ut nunquam protinus acquiescat, et tanquam congeletur in defectibus suis, quin incitet se semper progressumque spiret. Nescit illitteratus, quid sit in se descendere, aut secum inire rationes, aut quam suavis vita sit, quae in dies sentit, se fieri meliorem; si qua forte virtute praeditus sit, eam venditabit scilicet, et ubique spectandam exponet, eaque utetur forsitan commode, quam tamen excolere et augere negligit. Rursus, si quo vitio laborat, artem atque industriam, illud celandi atque occultandi, minime autem corrigendi adhibebit, tanquam malus messor, qui perpetuo demetit, falcem autem nunquam exacuit: litteratus contra non tantum utitur animo virtutemque exercet, sed continuo emendat se et in virtute proficit. Immo ut in summa dicam, pro certo est, veritatem et bonitatem distingui tantum, sicut sigillum et impressionem; nam veritas bonitatem signat, et contra, vitiorum ac perturbationum procellae et erroris, et falsitatis nubibus erumpunt.

A virtute transeamus ad potentiam et imperium, et dispiciamus, si uspiam inveniatur tanta potentia et regnum, quanto eruditio hominis naturam investit et coronat. Videmus, dignitatem imperandi sequi dignitatem ejus, cui imperatur. Imperium in belluas et pecora, quale bubulcorum aut opilionum, res vilis; imperium in pueros, quale ludi magistrorum, minus honorificum; imperium in

mancipia, potius dedecori est, quam honori; neque multo praestantius est imperium tyrannorum in populum servilem atque animis et generosa indole exutum. Unde hoc semper manavit judicium, honores in liberis monarchiis aut rebuspublicis suaviores esse, quam sub tyrannis; quia imperium honorificum magis supra volentes est, quam supra invitos et coactos. Ideoque Virgilius, cum ex intimo artificio inter humanos honores longe vellet optimos expromere, quos Augusto Caesari assignaret, in haec ipsa verba loquitur:

——— *Victorque volentes*
Per populos dat jura viamque affectat Olympo.

Ast imperium scientiae longe celsius est, quam imperium in voluntatem, licet liberam et non adstrictam. Illa enim rationi, fidei et intellectui ipsi dominatur, qui est altissima pars animi et voluntatem ipsam regit. Etenim nulla procul dubio terrena est potestas, quae in spiritibus hominum et animabus eorumque cogitationibus et phantasiis assensu quoque et fide thronum et quasi cathedram suam erigit et collocat praeter doctrinam et scientiam. Ac idcirco videmus detestabilem illam et immensam delectationem, qua haeresiarchae, falsi prophetae et impostores magni perfunduntur et rapiuntur, postquam senserint, in fide et conscientiis hominum coepisse se regnare: tantam certe, ut, qui eam semel degustaverit, nullis fere persecutionibus aut tormentis adigi possit, ut hoc regno se abdicet. Sicut autem hoc illud est, quod in Apocalypsi dicitur: *abyssus sive profunda Satanae:* ita e contrario justus et legitimus in animos hominum

dominatus, veritatis ipsa evidentia ac commendatione dulcissima stabilitus, sane quam proxime ad potestatis divinae similitudinem accedit.

Quod ad fortunas et honores spectat, munificentia doctrinae non sic regna integra et respublicas locupletat et ditat, ut non hominum etiam privatorum fortunas et opes amplificet et evehat. Vetus enim observatio est, Homerum pluribus suppeditasse victum, quam Syllam, Caesarem aut Augustum, licet tot congiaria, tot donativa, tot agrorum assignationes largiti sunt. Certe difficile dictu est, arma, an litterae plurium fortunas constituerint. Quin si de summa potestate loquamur, videmus, si arma, aut jus haereditatis regnum contulerunt, at litterarum sorti saepius cessisse socerdotium, quod regni semper fuit rivale.

Rursus, si delectationem jucunditatemque scientiae intuearis, multum sane illa voluptates alias omnes exsuperat. Quid enim? num forte affectuum voluptates tanto intervallo oblectamenta sensuum excedent, quanto voti assecutio felix cantiunculam, aut coenam; et non pari gradatione intellectus voluptates eas, quae sunt affectuum, transcendent? In caeteris oblectationibus satietas est finitima, et postquam paullo inveteraverint, flos ipsarum et venustas marcescit: quo docemur, non illas liquidas revera voluptates ac sinceras fuisse, sed umbras tantum et fallacias voluptatum, non tam qualitate sua, quam novitate jucundas; unde et voluptuarii saepius fiunt monachi, et ambitiosorum principum senectus tristior fere est, et melancholia obsessa. Scientiae autem non est satietas, verum, et

fruendi, et appetendi, perpetuo et subinde recurrens vicissitudo; ut necesse sit, hujus delectationis bonum simplex esse, non ex accidente, aut cum fraude. Neque illa voluptas, quam depingit Lucretius, ultimum in animo locum sortitur:

Suave mari magno turbantibus aequora ventis, etc.

Suave est spectaculum, inquit, *stantem, aut ambulantem in littore, navem intueri tempestate in mari jactatam; suave itidem, ex edita turri duas cernere acies concursantes in planitie; at nil dulcius est homini, quam mens per doctrinam in arce veritatis collocata, unde aliorum errores et labores dispicere possit.*

Denique, ut mittamus vulgaria illa argumenta, quod per doctrinam scilicet *homo homini in eo praestet, in quo ipse brutis;* quod ope doctrinae ascendat homo intellectu usque ad coelos, quo corpore non potest, et alia similia: cum eo concludamus bono hanc dissertationem de litterarum excellentia, ad quod humana natura ante omnia adspirat, hoc est, immortalitate et aeternitate. Huc enim spectant procreatio sobolis, nobilitatio familiae, aedificia, fundationes, monumenta, fama ac denique humanorum votorum summa. Atqui videmus monumenta ingenii et eruditionis, quanto diutius durent, quam ea, quae opere et manu facta sunt. Annon Homeri carmina viginti quinque annorum centurias et supra absque unius syllabae aut litterae jactura duraverunt? quo spatio innumera palatia, templa, castella, urbes collapsa sunt, aut diruta. Picturae ac statuae Cyri, Alexandri, Caesaris, immo

regum et principum multo recentiorum nullo jam sunt modo parabiles: archetypa enim ipsa jamdudum confecta vetustate perierunt; exempla autem in dies primigenia similitudine mulctantur. At ingeniorum imagines perpetuo integrae manent in libris, nullis temporum injuriis obnoxiae, utpote quae jugem renovationem recipere possunt; quamquam nec imagines dici proprie possint, quia perpetuo generant quodammodo seminaque sua in animos hominum spargunt, atque aetatibus subsequentibus infinitas actiones opinionesque suscitant et progignunt. Quod si navis inventum res existimata tam nobilis et admirabilis fuerit, quae opes mercesque hinc inde transportat, regiones locis disjunctissimas participatione fructuum et commodorum consociat: quanto rectius litterae celebrari debent, quae tanquam naves sulcantes Oceanum temporis remotissima secula ingeniorum et inventorum commercio et societate copulant. Porro videmus, nonnullos philosophorum, qui maxime immersi erant sensibus minimeque divini, atque immortalitatem animae praefracte negebant, hoc tamen, vi veritatis adactos, concessisse, quoscunque motus et actus anima humana absque corporis organo praestare possit, eos etiam post mortem permanere, probabile esse: quales nimirum erant intellectus, minime autem affectuum motus. Adeo scilicet scientia immortalis visa est res illis atque incorruptibilis. Nos autem, quibus divina revelatio illuxit, conculcantes haec rudimenta atque offucias sensuum, novimus non solum mentem, sed et affectus perpurgatos, neque animam tantum, sed

etiam corpus ad immortalitatem assumptum iri suo tempore. Sed enim meminerint homines, et nunc, et alias, ubi opus fuerit, me in probationibus de dignitate scientiae inde ab initio sejunxisse testimonia divina ab humanis; quam methodum constanter retinui, separatim utrumque explicans.

Quamvis vero haec ita sint, nequaquam tamen hoc mihi sumo, neque, me consequi posse, confido, ut ulla caussae hujus pro doctrina peroratione, aut actione judicia rescindam: vel aesopici galli, qui granum hordei gemmae praetulit; vel Midae, qui, cum arbiter factus esset inter Apollinem, Musarum, et Pana, ovium praesidem, opulentiae palmam detulit; vel Paridis, qui spreta sapientia ac potentia, primas voluptati et amori dedit; vel Agrippinae, eligentis, *occidat matrem, modo imperet*, imperium licet cum conditione detestanda praeoptantis; vel Ulyssis, qui vetulam praetulit immortalitati, typi certe eorum, qui consueta optimis praeponunt, plurimaque ejusmodi judicia popularia; haec enim antiquum obtinebunt: verum et illud etiam manebit, cui innixa est semper doctrina tanquam firmissimo fundamento quodque nunquam labefactari poterit: *justificata est sapientia a filiis suis.*

Liber secundus.

Ad Regem suum.

Consentaneum videri possit, tametsi non raro secus eveniat, Rex optime, ut, qui sobole numerosa aucti sunt quique immortalitatem suam in posteris ipsorum quasi prospectant, prae caeteris mortalibus sint solliciti de statu futurorum temporum, utpote quibus satis intelligunt carissima illa sua tandem debere pignora transmitti. *Elisabetha Regina* propter vitam coelibem hospes potius in mundo, quam incola fuit; sua quidem tempora ornavit, et in multis beavit. Enim vero tuae Majestati, cui Deus pro benignitate sua dedit, tot suscipere liberos, dignos certe, qui te perpetuent, cujusque aetas vigens et torus foecundus adhuc plures pollicetur, usquequaque convenit, non modo tuum, quod facis, seculum irradiare, verum etiam ad illa curas tuas extendere, quae memoria omnis alat, quaeque ipsa intueatur aeternitas. Inter ea autem, nisi studium meum erga litteras me fallit, nil dignius est aut nobilius, quam si dotetur orbis terrarum *augmentis scientiarum* solidis et fructuosis. Quousque enim tandem pauculos aliquos scriptores

statuemus nobis tanquam *columnas Herculis*, ne *plus ultra* in doctrinis progrediamur, cum habeamus Majestatem tuam instar lucidi et benigni sideris, quod nos inter navigandum conducat et fortunet?

Ut igitur ad rem redeamus: recolamus jam et nobiscum perpendamus, quid principes viri aliique hucusque ad litterarum amplificationem attulerint, quid praetermiserint. Hoc autem presse et distincte excutiamus sermone quodam activo et masculo, nusquam digrediendo, nil amplificando. Ponatur igitur illud, quod quivis concedat, opera quaeque maxima et difficillima, vel praemiorum amplitudine, vel consiliorum prudentia et sanitate, vel laborum conjunctione superari: quorum primum conatum exstimulat, secundum ambages et errores tollit, tertium mortalium fragilitati succurrit. At inter haec tria merito primas tenet *consilii prudentia et sanitas*, hoc est, monstratio et delineatio viae rectae et proclivis ad rem, quae proponitur, peragendam. *Claudus enim*, quod dici solet, *in via antevertit cursorem extra viam.* Et Salomon perapposite ad hanc rem: *ferrum si retusum fuerit, viribus utendum majoribus; quod vero super omnia praevalet, est sapientia*. Quibus verbis innuit, medii prudentem electionem efficacius conducere ad rem, quam virium aut intentionem, aut accumulationem. Haec ut dicam, illud impellit, quod, salvo semper eorum honore, qui de litteris quomodocunque meruerunt, perspicio atque animadverto, opera eorum atque acta pleraque ad magnificentiam potius et nominis sui memoriam, quam ad scientiarum ipsarum profectum et

augmenta spectasse, et litteratorum potius numerum auxisse, quam artibus ipsis multum incrementi attulisse.

Actiones autem et opera, quae ad litteras amplificandas pertinent, circa tria versantur objecta: circa litterarum sedes, circa libros et circa personas eruditorum. Quemadmodum enim aqua, sive ex coelesti rore descendens, sive ex fontibus scaturiens, facile disperditur, nisi colligatur in aliqua receptacula, ubi per unionem et congregationem se sustentare et fovere possit; quem in finem excogitavit sollertia humana aquae ductus, cysternas, stagna eaque etiam variis ornamentis condecoravit, quae magnificentiae et dignitati non minus, quam usui et necessitati deserviant: similiter liquor iste scientiae pretiosissimus, sive a divina inspiratione destillet, sive a sensibus exsiliat, mox periret omnis atque evanesceret, nisi conservaretur in libris, traditionibus, colloquiis ac praecipue in locis certis his rebus destinatis, quales sunt academiae, collegia, scholae, ubi et permanentes habeat sedes, et crescendi insuper et se congregandi copiam et facultatem.

Ac primo opera, quae ad *Musarum sedes* spectant, quatuor numerantur: aedificiorum structura; proventuum dotatio; privilegiorum concessio; disciplinae lex et institutio; quae omnia ad secessum et otium ut plurimum conferunt et ad vacationem a curis et molestiis: qualia sunt, quae ad alvearia constituenda in usum mellis requirit Virgilius:

Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus, etc.

At opera circa *libros* duo sunt praecipua. Primum bibliothecae, in quibus, tanquam mausoleis, priscorum sanctorum reliquiae virtutis plenae conditae sunt; secundo novae editiones auctorum, emendatioribus impressionibus, fidelioribus versionibus, utilioribus commentariis, annotationibus magis diligentibus et hujusmodi famulitio instructae et ornatae.

Porro opera, quae *litteratorum hominum personas* respiciunt, praeterquam quod ipsi ornandi sint et promovendi, sunt etiam duo: remuneratio et designatio lectorum in artibus jam dudum inventis et cognitis, et remuneratio ac designatio scriptorum circa eas doctrinae partes, quae non satis hactenus excultae aut elaboratae sunt.

Haec summatim opera sunt et acta, in quibus inclytorum principum aliorumque illustrium virorum promerita erga rem litterariam claruerunt. De particulari alicujus commemoratione, qui de litteris bene meruit, cogitanti, occurrit illud Ciceronis, quod eum post reditum suum ad gratias promiscue agendas impulit: *difficile, non aliquem ingratum quenquam praeterire.* Potius ex scripturarum consilio spatium intueamur, quod adhuc restat in stadio decurrendum, quam oculos reflectamus ad ea, quae a tergo jam pridem reliquimus.

Primum igitur, inter tot totius Europae collegia praeclarissime fundata omnia illa certis professionibus destinata esse, demiror, nulla liberis atque universalibus artium et scientiarum studiis dedicata. Nam si

quis judicet, doctrinam omnem referendam esse ad usum et actionem, recte sapit; veruntamen facile est, isto modo prolabi in errorem illum, quem fabula perantiqua perstringit, in qua eaetera corporis membra litem ventriculo intenderunt, quod neque motum praeberet, ut artus, neque sensum, ut caput; quamvis interea alimentum coctum atque confectum ventriculus ille in reliquum corpus divideret. Plane eodem modo, qui, in philosophia ac contemplationibus universalibus positum omne studium inane atque ignavum, arbitratur, non animadvertit, singulis professionibus et artibus exinde succum et robur suppeditari. Atque certe persuasum habeo, hanc ipsam haud minimam caussam fuisse, cur felicior doctrinae progressus hucusque retardatus sit; quod opera hisce fundamentalibus scientiis navata sit tantum in transitu, neque haustus pleniores inde epoti. Nam si arborem solito fructuosiorem fieri cupias, de ramis medicandis frustra cogitaveris; terra ipsa circa radicem subigenda et gleba laetior admovenda, aut nihil egeris. Neque rursus silentio praetermittendum est, hanc collegiorum et societatum in usum tantummodo doctrinae professoriae dedicationem non solum scientiarum incrementis inimicam fuisse, sed etiam in regnorum et rerumpublicarum detrimentum cessisse. Hinc enim fieri solet, ut principes, delectum habituri ministrorum, qui rebus civilibus tractandis sint idonei, ejusmodi hominum miram solitudinem circa se reperiant; propterea quod non habeatur educatio aliqua collegiata, in hos usus destinata, ubi scilicet homines a na-

tura ad hoc facti et comparati, praeter artes alias historiae, linguis modernis, libris et tractatibus politicis praecipue incumbant, ut inde ad civilia munera magis habiles et instructi accedant.

Quoniam vero fundatores collegiorum *plantant*, praelectionum vero *rigant*, sequitur jam ordine, ut dicam, quid in publicis lectionibus desideretur: nimirum improbo vel maxime tenuitatem stipendiorum, praelectoribus sive artium, sive professionum, praesertim apud nos, assignatam. Interest enim imprimis progressui in scientiis, ut lectores in unoquoque genere ex optimis instructissimisque eligantur, utpote quorum operam non in usum transitorium, sed ad sufficienda sobolem scientiae in secula adhibeatur. Id fieri nequit, nisi praemia ad conditiones tales constituantur, quibus eminentissimus quisque in ea arte plane contentus esse possit, ut illi demum grave non sit, in eodem munere immori, neque practicam cogitet. Quocirca scientiae ut floreant, militaris lex servanda Davidis: *ut aequa esset pars descendentis ad proelium, et manentis ad sarcinas;* sarcinis male aliter prospectum erit. Sic lectores in scientiis sunt tanquam conservatores et custodes totius litterarii apparatus, unde praxis et militia deinceps scientiarum instruatur: proinde aequum est, ut merces ipsorum lucra practicorum exaequare possit. Aliter si patribus scientiarum praemia non constituantur satis ampla et luculenta, eveniet illud:

Et patrum invalidi referent jejunia nati:

Defectum nunc notabo alium, in quo alchymista quispiam in auxilium advocandus foret; cum id genus hominum studiosis auctores sint, ut libros vendant, fornaces extruant, Minervam ac Musas, tanquam virgines steriles, deserant, ac Vulcano se applicent. Fatendum est enim vero, tam ad penetralia contemplationis, quam ad operativae fructum in nonnullis scientiis, praesertim naturali philosophia et medicina, haud unica subsidia e libris petenda esse. Qua in re neutiquam omnino cessavit munificentia hominum; quippe videmus, non libros magis, quam sphaeras, globos, astrolabia, mappas et alia similia, ut adminicula quaedam astronomiae et cosmographiae, comparari et studio praeberi. Videmus etiam, loca nonnulla, medicinae studio dicata, hortos habere pro simplicium cujusque generis inspectione et notitia, nec usu mortuorum corporum ad observationes anatomicas destitui. Caeterum haec ad pauca spectant. In genere pro certo habeatur, magnos in rebus naturae abditis eruendis et reserandis progressus vix fieri posse, nisi ad experimenta sive Vulcani, sive Daedali, fornacis scilicet, aut machinae, vel cujuscunque alterius generis sumptus abunde suppeditentur. Ideoque, sicut principum secretariis et emissariis conceditur, exhibere rationes expensarum pro diligentiis suis in explorando et eruendo res novas et arcana civilia: similiter et exploratoribus ac speculatoribus naturae satisfaciendum de expensis suis: alias de quamplurimis nunquam fiemus certiores. Si enim Alexander magnam vim pecuniae suppeditavit Aristoteli, qua conduceret venato-

res, aucupes, piscatores et alios, quo instructior accederet ad conscribendam historiam animalium: certe majus quiddam debetur iis, qui non in saltibus naturae pererrant, sed in labyrinthis artium viam sibi aperiunt.

Defectus etiamnum alius nobis observandus, magni certe momenti, neglectus quidam est in academiarum rectoribus consultationis, in regibus sive superioribus visitationis, in hunc finem, ut diligenter consideretur et perpendatur, utrum praelectiones, disputationes aliaque exercitia seholastica, antiquitus instituta et ad nostra usque tempora usitata, continuare fuerit ex usu, vel potius antiquare aliaque meliora substituere. Etenim inter Majestatis tuae canones prudentissimos illum reperio: *In omni vel sonsuetudine, vel exemplo tempora spectanda sunt, quando primum res coepta; in quibus si vel confusio regnaverit, vel inscitia, derogat illud inprimis auctoritati rerum atque omnia reddit suspecta.* Quamobrem, quandoquidem academiarum instituta plerumque originem traxerint a temporibus hisce nostris haud paullo obscurioribus et indoctioribus, eo magis convenit, ut examini denuo subjiciantur. Exemplum in hoc genere unum aut alterum proponam in rebus, quae maxime obviae videntur et familiares. Pro more receptum est, licet, uti mihi videtur, perperam, ut litterarum studiosi logicam et rhetoricam praepropere nimis addiscant: artes sane profectioribus magis convenientes, quam pueris et tironibus. Etenim hae duae, si vere res perpendatur, sunt ex artibus gravissimis; cum sint

artes artium, altera ad judicium, altera ad ornatum. Quin etiam regulam et normam continent, res et materiam subjectam vel disponendi, vel illustrandi. Ideoque id agere, ut mentes rerum ignarae et rudes quaeque nondum id collegerunt, quod a Cicerone *silva* vel *supellex* appellatur, id est, materiem et copiam rerum, initium ab istis scientiis sumant (ac si quis discere vellet ponderare, vel metiri, vel ornare ventum), haud aliud profecto parit, quam ut harum artium virtus et facultas, quae permagnae sunt et latissime diffusae, fere contemptae jaceant, atque vel in puerilia sophismata affectationesque ridiculas degenerent, vel saltem existimatione sua haud parum mulctatae sint. Quin etiam praematura et intempestiva ad has artes accessio dilutam earum atque jejunam traditionem ac tractationem necessario secum traxit, qualis nimirum captui puerorum adaptetur. Alterum exemplum, quod adducam, erroris, qui in academiis jam diu inveteravit, ejusmodi est, quod scilicet inventionis atque memoriae in exercitiis scholasticis fieri solet nimio plus noxium divortium: illic siquidem orationes pleraeque aut omnino praemeditatae sunt, adeo ut conceptis verbis proferantur, et inventioni nihil relinquatur, aut plane extemporariae, ut perparum relinquatur memoriae; cum in vita communi et praxi rarus sit alterutrius istorum usus seorsim, sed potius mixturae ipsorum, id est, notarum sive commentariorum atque dictionis subitae: ita ut hoc pacto exercitia ad praxim haud sint accommodata, nec imago respondeat vitae. Illud autem in exercitiis perpetuo

tenendum est, ut omnia quam fieri potest maxime repraesentent ea, quae in vita agi solent; alioqui motus et facultates mentis pervertent, non praeparabunt. Hujus autem rei veritas non obscure cernitur, cum academici ad praxim suarum professionum, vel alia civilis vitae munia se accingunt; quod cum faciunt, hunc, de quo loquimur, defectum, ipsi in se cito deprehendunt; sed citius etiamnum alii. Caeterum hanc partem de institutorum academicorum emendatione clausula illa, ex Caesaris quadam ad Oppium et Balbum epistola desumpta, concludam: *hoc quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt et multa reperiri possunt; de iis rebus rogo vos, ut cogitationem suscipiatis.*

Alter defectus, quem observo, altius paullo, quam praecedens, ascendit. Quemadmodum enim doctrinarum progressio haud parum in prudenti regimine et institutione academiarum singularum consistit, ita magnus ad hoc cumulus accedere possit, si academiae universae, per totam Europam sparsae, arctiorem conjunctionem et necessitudinem contraherent. Sunt enim, uti videmus, multi ordines et sodalitia, quae, licet regnis et spatiis longinquis sint, tamen societatem et tanquam fraternitatem inter se ineunt et colunt; adeo ut habeant praefectos, alios provinciales, alios generales, quibus omnes parent. Et certe, quemadmodum natura creat fraternitatem in familiis; artes mechanicae contrahunt fraternitatem in sodalitiis; unctio divina superinducit fraternitatem in regibus et episcopis; vota et regulae conciliant frater-

nitatem in ordinibus: eodem modo fieri non potest, quin intercedat fraternitas illustris et generosa inter homines per doctrinas et illuminationes, quandoquidem Deus ipse *pater luminum* nuncupatur.

Postremo illud queror, de quo superius nonnihil praemisi, quod vel nunquam, vel raro admodum publica aliqua exstiterit designatio virorum idoneorum, qui vel scriberent, vel inquisitionem instituerent de illis scientiarum partibus, in quibus satis adhuc non fuerit elaboratum. Cui rei illud inserviet quam maxime, si tanquam lustrum condatur doctrinarum et census excipiatur, quae ex illis locupletes sint et majorem in modum auctae, quae autem inopes et destitutae. Opinio enim copiae inter caussas inopiae est; atque multitudo librorum luxuriae potius, quam penuriae indicium quoddam prae se fert. Quae tamen redundantia, si quis recte judicet, neutiquam delendis antehac scriptis libris, sed novis melioribus edendis tolli debet, qui ejus generis sint, ut, tanquam *serpens Mosis*, *serpentes Magorum* devorent.

Horum, quos enumeravimus, omnium defectuum remedia, praeter illius postremi, quin etiam ejusdem postremi, quoad partem ejus activam, quae spectat ad designationem scribentium, opera sunt vere *βασιλικά*, erga quae privati alicujus conatus et industria fere sic se habeat, ut Mercurius in bivio, qui digitum potest in viam intendere, pedem inferre non potest. At speculativa illa pars, quae ad examen doctrinarum, quid nimirum in singulis desideretur, pertinent, etiam industriae hominis privati patet. Mihi

igitur in animo est, perambulationem doctrinarum et lustrationem generalem et fidelem aggredi, praecipue cum inquisitione sedula et accurata, quaenam earum partes neglectae incultaeque jaceant, hominum industria nondum subactae et ad usum conversae; ut hujusmodi delineatio et registratio et publicis designationibus, et privatorum spontaneis laboribus facem accendat. In quo nihilominus consilium est, hoc tempore omissiones duntaxat et desiderata notare, non autem errores et infelicitates redarguere. Aliud enim est, inculta loca indicare, aliud culturae, modum corrigere.

Quam quidem ad rem, cum me comparo et accingor, non sum nescius, quantum opus moveam quamque difficilem provinciam sustineam, etiam quam sint vires minime voluntati pares; attamen magnam in spem venio, si ardentior meus erga litteras amor me longius provexerit, usurum me excusatione affectus; quia non simul cuiquam conceditur, *amare et sapere.* Nescius equidem non sum, eandem judicii libertatem aliis relinquendam, quam ipse usurpaverim. Equidem libenter aeque acceperim ab aliis, ac impertiverim humanitatis illud officium: *nam qui erranti comiter monstrat viam*, etc. Prospicio etiam animo complura ex illis, quae, tanquam omissa et desiderata in registrum hoc nostrum referre visum fuerit, in diversas censuras incursura: alia scilicet, quod sint dudum peracta et jam exstent; alia, quod curiositatem sapiant et fructum promittant perexilem; alia, quod nimis ardua exsistant et fere impossibilia, quae ab hominibus absolvantur. Ad priora duo quod attinet, res ipsae

pro se caussam agent: circa postremum de impossibilitate ita statuo, ea omnia possibilia et praestabilia censenda, quae ab aliquibus perfici possint, licet non a quibusvis; et quae a multis conjunctim, licet non ab uno; et quae in successione seculorum, licet non opibus et industria singulorum. Si quis tamen sit, qui malit Salomonis illud usurpare: *dicit piger, leo est in via,* quam illud Virgilii, *possunt, quia posse videntur:* satis mihi erit, si labores mei inter vota tantum sive optata melioris notae habeantur. Sicut enim haud omnino rei imperitum esse oportet, qui quaestionem apposite instituat, ita nec sensus inops videatur, qui haudquaquam absurda optaverit.

Cap. I.

Partitio universalis *doctrinae humanae in historiam, poesim, philosophiam,* secundum tres intellectus facultates: *memoriam, phantasiam, rationem.* Quodque eadem partitio competat etiam theologicis.

Partitio *doctrinae humanae* ea est verissima, quae sumitur ex triplici facultate animae rationalis, quae doctrinae sedes est. *Historia* ad *memoriam* refertur, *poesis* ad *phantasiam*, *philosophia* ad *rationem*. Per *poesim* autem hoc loco intelligimus non aliud, quam historiam confictam sive fabulas. Carmen enim styli quidam character est atque ad artificia orationis pertinet; de quo suo loco.

Historia proprie individuorum est, quae circumscribuntur loco et tempore. Etsi etiam historia naturalis circa species versari videatur, tamen hoc fit ob

promiscuam rerum naturalium, in plurimis sub una specie, similitudinem; ut, si unam noris, omnes noris. Sicubi autem individua reperiantur, quae aut unica sunt in sua specie, veluti sol et luna, aut a specie insigniter deflectunt, ut monstra, non minus recte constituitur narratio de illis in historia civili. Haec autem omnia ad *memoriam* spectant.

Poesis eo sensu, quo dictum est, etiam individuorum est, confictorum ad similitudinem illorum, quae in historia vera memorantur; ita tamen, ut modum saepius excedat, et, quae in rerum natura nunquam conventura, aut eventura fuissent, ad libitum componat et introducat; quemadmodum facit et pictoria. Quod quidem *phantasiae* opus est.

Philosophia individua dimittit, neque impressiones primas individuorum, sed notiones ab illis abstractas complectitur, atque in iis componendis et dividendis ex lege naturae et rerum ipsarum evidentia versatur. Atque hoc prorsus officium est atque opificium *rationis*.

Haec autem ita se habere, si quis intellectualium origines petat, facile cernet. Individua sola sensum percellunt, qui intellectus janua est. Individuorum imagines, sive impressiones a sensu exceptae, figuntur in memoria, atque abeunt in eam, a principio tanquam integrae, eodem, quo occurrunt, modo: eas postea recolit et ruminat anima humana; quas deinceps aut *simpliciter recenset*, aut *lusu quodam imitatur*, aut *componendo et dividendo digerit*. Itaque li-

quido constat, ex tribus his fontibus, *memoriae*, *phantasiae et rationis*, esse tres illas emanationes, *historiae*, *poeseos* et *philosophiae*, nec alias, aut plures esse posse. Etenim historiam et experientiam pro eadem re habemus; quemadmodum etiam philosophiam et scientias.

Neque alia censemus ad *theologica* partitione opus esse. Differunt certe informationes oraculi et sensus, et re, et modo insinuandi; sed spiritus humanus unus est, ejusque arculae et cellae eaedem. Fit itaque, ac si diversi liquores atque per diversa infundibula in unum atque idem vas recipiantur. Quare et *theologia* aut ex *historia sacra* constat, aut ex *parabolis*, quae instar divinae *poeseos* sunt, aut ex *praeceptis et dogmatibus*, tanquam perenni quadam *philosophia*. Quod enim ad eam partem pertinet, quae redundare videtur, *prophetiam* videlicet, ea *historiae* genus est; quandoquidem historia divina ea polleat supra humanam praerogativa, ut narratio factum praecedere non minus, quam sequi possit.

Cap. II.

Partitio *historiae* in *naturalem* et *civilem*, ecclesiastica et litteraria sub civili comprehensa. Partitio historiae naturalis in historiam *generationum*, *praeter-generationum et artium*.

Historia aut *naturalis* est, aut *civilis*. In *naturali* naturae res gestae et facinora memorantur; in *civili*, hominum. Elucent procul dubio divina in utrisque, sed magis in civilibus, ut etiam propriam historiae

speciem constituant, quem *sacram*, aut *ecclesiasticam* appellare consuevimus. Nobis vero etiam ea videtur litterarum et artium dignitas, ut iis historia propria seorsum attribui debeat, quam sub *historia civili*, qemadmodum et *ecclesiasticam*, comprehendi intelligimus.

Partitionem *historiae naturalis* moliemur ex statu et conditione ipsius naturae, quae in triplici statu posita invenitur, et tanquam regimen trinum subit. Aut enim libera est natura et cursu consueto se explicans, ut in coelis, animalibus, plantis et universo naturae apparatu; aut a pravitatibus et insolentiis materiae contumacis et ab impedimentorum violentia de statu suo detruditur, ut in monstris; aut denique ab arte et opera humana constringitur et fingitur et tanquam novatur, ut in artificialibus. Sit itaque partitio *historiae naturalis in historiam generationum, praetergenerationum et artium*, quam postremam etiam *mechanicam* et *experimentalem* appellare consuevimus. Harum prima *libertatem naturae* tractat, secunda *errores*, tertia *vincula*. Libenter autem *historiam artium* ut historiae naturalis speciem constituimus; quia inveteravit prorsus opinio, ac si aliud quippiam esset ars a natura, artificialia a naturalibus: unde illud malum, quod plerique historiae naturalis scriptores perfunctos se putant, si historiam animalium, aut plantarum, aut mineralium confecerint, omissis artium mechanicarum experimentis. Sed et illabitur etiam animis hominum aliud subtilius malum: nempe, ut ars censeatur solummodo tanquam additamentum quoddam

naturae, cujus scilicet ea sit vis, ut naturam sane vel inchoatam perficere, vel in deterius vergentem emendare, vel impeditam liberare, minime vero penitus vertere, transmutare, aut in imis concutere possit. Quod ipsum rebus humanis praeproperam desperationem intulit. At contra illud animis hominum penitus insidere debuerat: artificialia a naturalibus, non forma, aut essentia, sed efficiente solummodo differre; homini quippe in naturam nullius rei potestatem esse, praeterquam motus, ut scilicet corpora naturalia aut admoveat, aut amoveat. Ubi igitur datur admotio corporum naturalium, aut remotio, conjungendo, ut vocant, activa passivis, omnia potest homo; ubi non datur, nihil; neque interest, si res ponantur in ordine ad aliquem effectum, utrum hoc fiat per hominem, vel absque homine. Aurum aliquando excoquitur igne, aliquando in arenulis purum invenitur, ministrante sibi ipsi natura; iris similiter fit ex nube roscida in sublimi, fit etiam per aspersionem aquae hic apud nos. Itaque natura omnia regit; subordinantur autem illa tria: *cursus naturae*, *exspatiatio naturae* et *ars*, sive additus rebus homo: ideoque in historia naturali tria illa comprehendi par est; quod etiam C. Plinius magna ex parte fecit, qui historiam naturalem solus pro dignitate complexus est, sed complexam minime, ut decuit, immo potius indignis modis tractavit.

Harum prima habetur mediocriter exculta: sequentes duae ita tenuiter et inutiliter tractantur, ut in desideratorum classe reponendae sint. Neque enim reperias satis instructam et locupletem collectionem

operum naturae eorum, quae a cursu ordinario generationum, productionum, motuum aberarunt et deflexerunt: sive sint illa foetus certarum regionum aut locorum singulares, sive temporum eventus insoliti, sive *casuum*, ut ait ille, *ingenia*, sive proprietatum abditarum effectus, sive monadica naturae in sua specie. Non negaverim, inveniri libros nimio plures, fabulosis experimentis, commentitiis secretis, frivolis imposturis ad voluptatem et novitatem refertos: caeterum narrationem gravem et severam de heteroclitis et mirabilibus naturae, diligenter examinatam ac fideliter descriptam, non, inquam, invenio, praesertim cum debita rejectione et publica tanquam proscriptione mendaciorum et fabularum, quae invaluerunt. Nam ut res se nunc habet, si forte mendacia aliqua circa res naturales obtinuerint et celebrata sint, sive quod tantum possit reverentia antiquitatis; sive quod, illa denuo examini subjicere, sit molestum; sive quod mirifica scilicet ornamenta putantur orationis propter similitudines et comparationes: nunquam postea exterminantur, aut retractantur.

Finis hujusmodi operis, quod exemplo suo decoravit Aristoteles, nil minus est, quam ut curiosis et inanibus ingeniis gratificetur, sicut faciunt mirabiliarii et prodigiastri; verum duas ob caussas, utramque seriam et gravem: unam, ut axiomatum corrigatur iniquitas, quae plerumque in exemplis tritis et vulgatis fundamentum habent; alteram, quod a miraculis naturae ad miracula artis expeditus sit transitus et pervius. Neque enim huic rei plus inest negotii, prae-

terquam ut naturae vestigia persequaris sagaciter, cum ipsa sponte aberret: ut hoc pacto postea, cum tibi libuerit, eam eodem loci deducere et compellere possis. Neque vero praeceperim, ut ex historia ista mirabilium superstitiosae narrationes de maleficiis, fascinationibus, incantationibus, somniis, divinationibus et similibus prorsus excludantur, ubi de facto et re gesta liquido constet. Nondum etiam innotuit, quibus in rebus et quousque effectus, superstitioni attributi, ex caussis naturalibus participent. Ideoque, licet hujusmodi artium usum et praxim merito damnandam censeamus, tamen e speculatione et consideratione ipsarum, si strenue excutiantur, notitiam haud inutilem consequemur, non solum ad delicta in hoc genere reorum rite dijudicanda, sed etiam ad naturae secreta ulterius rimanda. Neque certe haesitandum de ingressu et penetratione intra hujusmodi antra et recessu, si quis sibi unicam veritatis inquisitionem proponat; quod et Majestas tua exemplo proprio confirmavit. Tu enim duobus illis clarissimis religionis ac naturalis philosophiae oculis tales umbras prudenter ac perspicaciter perlustrasti, ut te soli simillimum probaveris, qui polluta loca ingreditur, nec tamen inquinatur. Caeterum illud monuerim, narrationes istas cum superstitiosis conjunctas scorsum componi, neque cum puris et sinceris naturalibus commiscere oportere. Quod vero ad narrationes attinet circa prodigia et miracula religionum: illa certe aut non utique vera sunt, aut nulla ex parte naturalia, ideoque ad historiam naturalem non pertinent.

Quantum ad *historiam naturae subactae* et *factitiae*, quam *mechanicam* appellare solemus: invenio sane collectiones quasdam de agricultura; etiam de artibus compluribus mechanicis; sed, quod potissimum est in hoc genere, semper negliguntur et rejiciuntur experimenta, in artibus singulis familiaria et vulgata; quae tamen ad interpretationem naturae aeque, aut plus faciunt, quam minus trita. Nam labes quaedam litteris adspergi videatur, si forte viri docti se submittant inquisitioni aut observationi rerum mechanicarum, nisi fuerit earum, quae pro arcanis artis, aut pro rebus admodum raris, aut subtilibus reputentur. Quod tam inanis ac superciliosae arrogantiae vitium merito irrisit Plato, quando Hippiam Sophistam jactabundum inducit cum Socrate disputantem, sincero et solido veritatis investigatore; qui, cum de pulchritudine sermo institutus esset, pro vago suo et soluto disputandi more, primum intulit exemplum virginis pulchrae, dein equae pulchrae, postremo ollae fictilis pulchrae et affabre factae. Hoc ultimo exemplo Hippias commotus dixit: *Stomacharer certe, nisi humanitatis ratio me eo adigeret, cum quoquam disputare, qui exempla tam vilia et sordida allegaret.* Cui Socrates: *te quidem ita decet, cum tam nitidis sis amictus vestibus et pulchris calceis*, et alia per ironiam. Enim vero illud pro certo asseri possit, grandia exempla haud optimam aut tutissimam afferre informationem; id quod exprimitur non insulse in pervulgata illa fabula de philosopho, qui, cum stellas sublatis oculis intueretur, incidit in aquam; nam si

oculos demisisset, stellas illico in aqua videre potuisset; verum suspiciens in coelum, aquam in stellis videre non potuit. Eodem modo saepe accidit, ut res minutae et humiles plus conferant ad notitiam grandium, quam grandes ad notitiam minutarum. Bene siquidem notavit Aristoteles, *cujusque rei naturam in portionibus ejus minimis optime cerni.* Quam ob caussam reipublicae naturam perscrutatur primo in familia, in simplicissimis combinationibus societatis, mariti scilicet et uxoris, parentum et liberorum, domini et servi, quae in quolibet tuguriolo occurrunt. Simili plane ratione natura hujusce magnae civitatis, universitatis nimirum rerum, ejusque dispensatio in prima quaque symbolizatione et minimis rerum portionibus investiganda est: uti fieri videmus, quod secretum illud naturae, habitum pro maximo, de verticitate ferri, tactu magnetis exciti ad polos, se conspiciendum praebuit, non in vectibus ferreis, sed in acubus.

Ego vero, si quod sit mei pondus judicii, sic plane statuo: *historiae mechanicae* usum erga philosophiam naturalem esse maxime radicalem et fundamentalem. Talem intelligo philosophiam naturalem, quae non abeat in fumos speculationum subtilium aut sublimium, sed quae efficaciter operetur ad sublevanda vitae humanae incommoda. Neque enim ad praesens tantum juvabit, nectendo et transferendo observationes artis in usum aliarum, et inde novas commoditates eliciendo; quod necesse est fieri, cum experimenta diversarum artium in unius hominis obser-

vationem et considerationem venient; sed porro ad caussas indagandas et artium axiomata deducenda lucidiorem facem accendet, quam hactenus unquam affulsit. Quemadmodum enim ingenium alicujus haud bene noris, aut probaris, nisi cum irritaveris; neque Proteus se in varias rerum facies vertere solitus est, nisi manicis arcte comprehensus: similiter etiam natura, arte irritata et vexata, se clarius prodit, quam cum sibi libere permittitur.

Antequam vero membrum historiae naturalis, quod mechanicum atque experimentale vocamus, demittamus, illud adjiciendum, corpus talis historiae non solum ex artibus ipsis mechanicis, verum et ex operativa parte scientiarum liberalium, ac simul ex practicis compluribus, quae in artem non coaluerunt, confici debere, ut nihil utile praetermittatur, quod ad informandum intellectum juvat. Atque haec est *historiae naturalis* partitio prima.

Cap. III.

Partitio historiae naturalis secunda, ex usu et fine sub, in *narrativam* et *inductivam*. Quodque finis nobilissimus historiae naturalis sit, ut ministret et in ordine sit ad condendam philosophiam; quem finem intuetur inductiva. Partitio *historiae generationum* in historiam *coelestium*, historiam *meteororum*, historiam *globi terrae* et *maris*, historiam *massarum* sive *collegiorum majorum* et historiam *specierum* sive *collegiorum minorum*.

Historia naturalis, ut *subjecto* triplex, quemadmodum diximus, ita *usu* duplex est: adhibetur enim

aut propter cognitionem rerum ipsarum, quae historiae mandantur, aut tanquam materia prima philosophiae. Atque prior illa, quae aut narrationum jucunditate delectat, aut experimentorum usu juvat, atque hujusmodi voluptatis aut fructus gratia quaesita est, longe inferioris notae censenda prae ea, quae inductionis verae et legitimae sylva sit atque suppellex, et primam philosophiae mammam praebeat. Rursus itaque partimur historiam naturalem in *narrativam et inductivam:* hanc autem posteriorem inter desiderata ponimus. Neque vero aciem mentis alicujus perstringant aut magna antiquorum nomina, aut magna recentium volumina. Satis enim scimus, haberi historiam naturalem mole amplam, varietate gratam, diligentia saepius curiosam. Attamen si quis ex ea fabulas et antiquitatem et auctorum citationes et inanes controversias, philologiam denique et ornamenta eximat, quae ad convivales sermones hominumque doctorum *noctes* potius, quam ad instituendam philosophiam sunt accommodata, ad nil magni res recidet. Longe autem profecto abest ab ea historia, quam animo metimur. Primo enim desiderantur duae illae *historiae naturalis* partes, de quibus modo diximus: *praeter-generationum* et *artium*, in quibus nos plurimum ponimus; deinde in tertia illa, quae reliqua est, parte generali, nimirum de *generationibus*, uni tantum ex quinque partibus ejus satisfacit; siquidem *historiae generationum* constituuntur partes subordinatae quinque: prima *coelestium*, quae phaenomena ipsa sincera complectitur atque separata a dogmatibus;

secunda *meteororum* (annumerando etiam cometas) et *regionum*, quas vocant, *aëris:* neque enim de cometis, meteoris ignitis, ventis, pluviis, tempestatibus et reliquis invenitur aliqua historia, quae ullius sit pretii; tertia *terrae* et *maris*, quatenus sunt universi partes integrales, montium, fluminum, aestuum, arenarum, sylvarum, insularum, denique figurae ipsius continentium, prout exporriguntur: in his omnibus potius naturalia inquirendo et observando, quam cosmographica; quarta de *massis materiae communibus*, quas *collegia majora* vocamus (vulgo *elementa* dicuntur): neque enim de igne, aëre, aqua, terra eorumque naturis, motibus, operibus, impressionibus narrationes reperiuntur, quae corpus aliquod historiae justum constituant; quinta et ultima de *collectionibus materiae exquisitis*, quae a nobis *collegia minora*, vulgo *species*, appellantur. In hac autem postrema sola industria scriptorum enituit, ita tamen, ut potius luxuriata sit in superfluis, iconibus animalium, aut plantarum et similibus intumescens, quam solidis et diligentibus observationibus ditata, quae ubique in historia naturali subnecti debebant. Atque, ut verbo dicam, omnis, quam habemus, naturalis historia tam inquisitione sua, quam congerie, nullo modo in ordine ad eum, quem diximus, finem, condendae scilicet philosophiae, aptata est. Quare, *historiam inductivam* desiderari, pronunciamus. Atque de *naturali historia* hactenus.

Cap. IV.

Partitio historiae civilis in *ecclesiasticam*, *litterariam* et, quae generis nomen retinet, *civilem*. Quodque historia litteraria desideretur. Ejus conficiendae praecepta.

Historiam *civilem* in tres species recte dividi putamus: primo *sacram* sive *ecclesiasticam*; deinde eam, quae generis nomen retinet, *civilem*; postremo *litterarum* et *artium*. Ordiemur autem ab ea specie, quam postremo posuimus, quia reliquae duae habentur, illam autem inter *desiderata* referre visum est. Ea est *historia litterarum*. Atque certe historia mundi, si hac parte fuerit destituta, non absimilis censeri possit *statuae Polyphemi*, eruto oculo; cum ea pars imaginis desit, quae ingenium et indolem personae maxime referat. Hanc licet desiderari statuamus, nos nihilominus minime fugit, in scientiis particularibus jure consultorum, mathematicorum, rhetorum, philosophorum, haberi levem aliquam mentionem, aut narrationes quasdam jejunas de sectis, scholis, libris, auctoribus et successionibus hujusmodi scientiarum; inveniri etiam de rerum et artium inventoribus tractatus aliquos exiles et infructuosos: attamen, justam atque universalem *litterarum historiam* nullam adhuc editam, asserimus. Ejus itaque et argumentum, et conficiendi modum, et usum proponemus.

Argumentum non aliud est, quam ut ex omni memoria repetatur, quae doctrinae et artes, quibus mundi aetatibus et regionibus floruerint. Earum antiquitates, progressus, etiam peragrationes per diversas or-

bis partes (migrant enim scientiae non secus, ac populi); rursus declinationes, obliviones, instaurationes commemorentur. Observetur simul per singulas artes inventionis occasio et origo, tradendi mos et disciplina, colendi et exercendi ratio et instituta. Adjiciantur etiam sectae et controversiae maxime celebres, quae homines doctos tenuerunt; calumniae, quibus patuerunt; laudes et honores, quibus decoratae sunt. Notentur auctores principui, libri praestántiores, scholae, successiones, academiae, societates, collegia, ordines, denique omnia, quae ad statum litterarum spectant. Ante omnia etiam id agi volumus, quod civilis historiae decus est et quasi anima, ut cum eventis caussae copulentur: videlicet, ut memorentur naturae regionum ac populorum indolesque apta et habilis ad disciplinas diversas; accidentia temporum, quae scientiis adversa fuerint aut propitia; zeli et mixturae religionum; malitiae et favores legum; virtutes denique insignes et efficacia quorumdam virorum erga litteras promovendas et similia. At, haec omnia ita tractari, praecipimus, ut non, criticorum more, in laude et censura tempus teratur, sed plane historice res ipsae narrentur, judicium parcius interponatur.

De *modo* autem hujusmodi historiae conficiendae illud inprimis monemus, ut materia et copia ejus non tantum ab historiis et criticis petatur, verum etiam per singulas annorum centurias, aut etiam minora intervalla, seriatim, ab ultima antiquitate facto principio, libri praecipui, qui eo temporis spatio conscripti sunt,

in consilium adhibeantur; ut ex eorum, non perlectione (id enim infinitum quiddam esset), sed degustatione et observatione argumenti, styli, methodi, genius illius temporis litterarius veluti incantatione quadam a mortuis evocetur.

Quod ad *usum* attinet, haec eo spectant, non ut honor litterarum et pompa per tot circumfusas imagines celebretur; nec, quia pro flagrantissimo, quo litteras prosequimur, amore omnia, quae ad earum statum quoquo modo pertinent, usque ad curiositatem inquirere et scire et conservare avemus; sed praecipue ob caussam magis seriam et gravem: ea est, ut verbo dicamus, quoniam, per talem, qualem descripsimus, narrationem ad virorum doctorum in doctrinae usu et administratione prudentiam et solertiam maximam accessionem fieri posse, existimamus, et rerum intellectualium motus et perturbationes vitiaque et virtutes notari posse, et regimen inde optimum educi et institui. Neque enim b. Augustini, aut b. Ambrosii opera ad prudentiam episcopi aut theologie tantum facere posse putamus, quantum si ecclesiastica historia diligenter inspiciatur et revolvatur. Quod et viris doctis ex historia litterarum obventurum non dubitamus. Casum enim omnino recipit et temeritati exponitur, quod exemplis et memoria rerum non fulcitur. Atque de *historia litteraria* haec dicta sint.

Cap. V.

De *dignitate* et *difficultate* historiae civilis.

Sequitur *historia civilis* specialis, cujus dignitas atque auctoritas inter scripta humana eminet. Hujus enim fidei exempla majorum, vicissitudines rerum, fundamenta prudentiae civilis, hominum denique nomen et fama commissa sunt. Ad dignitatem rei accedit difficultas non minor. Etenim animum in scribendo ad praeterita retrahere, et veluti antiquum facere; temporum motus, personarum characteres, consiliorum trepidationes, actionum, tanquam aquarum, ductus, praetextuum interiora, imperii arcana cum diligentia scrutari, cum fide et libertate referre, denique verborum lumine sub oculos ponere, magni utique laboris est et judicii; praesertim cum antiquiora quaeque incerta, recentiora periculo obnoxia reperiantur. Quam ob rem et plurima historiam istam civilem circumstant vitia: dum plerique narrationes quasdam inopes et plebeias et plane dedecora historiarum conscribant; alii particulares relationes et commentariolos opera festinata et textu inaequali consarciant; alii capita tantum rerum gestarum percurrant; alii contra minima quaeque et ad summas actionum nihil facientia persequantur; nonnulli nimia erga ingenia propria indulgentia plurima audacter confingant; ast alii non tam ingeniorum suorum, quam affectuum imaginem rebus imprimant et addant, partium suarum memores, rerum parum fideles testes; quidam politica, in quibus sibi complacent, ubique inculcent, et, diverticula ad

ostentationem quaerendo narrationem rerum nimis leviter interrumpant; alii in orationum et concionum, aut etiam actorum ipsorum prolixitate parum cum judicio nimii sint: adeo ut satis constet, non inveniri inter scripta hominum rarius quicquam, quam historiam legitimam et omnibus numeris suis absolutam. Verum nos in praesenti partitionem doctrinarum instituimus, ut omissa; non censuram, ut vitiosa notentur. Nunc partitiones historiae civilis persequemur easque diversorum generum; minus enim implicabuntur species, si partitiones diversae proponantur, quam si una partitio curiose per membra deducatur.

Cap. VI.

Partitio prima historiae civilis in *memorias*, *antiquitates* et *historiam justam*.

Historia *civilis* tripartita est, tribus picturarum aut imaginum generibus non absimilis. Videmus enim ex picturis et imaginibus alias imperfectas, ut quibus ultima manus non accesserit; alias perfectas; alias vero vetustate mutilatas et deformatas. Historiam similiter civilem, quae imago rerum et temporum quaedam est, in tres species illis picturarum congruas partiemur: *memorias* scilicet, *historiam justam* et *antiquitates*. *Memoriae* sunt *historia inchoata*, aut prima et rudia historiae lineamenta; *antiquitates* vero *historia deformata* sunt, sive reliquiae historiae, quae casu e naufragio temporum ereptae sunt.

Memoriae sive praeparationes ad historiam duplicis generis sunt, quorum alterum *commentarios*,

alterum *registra* vocare placet. *Commentarii* nudam actionum et eventuum seriem ac connexionem proponunt, praetermissis caussis rerum et praetextibus, initiis quoque earundem et occasionibus, consiliis itidem et orationibus et reliquo actionum apparatu. Talis enim est propria commentariorum natura; licet Caesari per modestiam quandam cum magnanimitate conjunctam, praestantissimae inter eas, quae exstant, historiae, commentarium nomen indere, placuerit. At *registra* duplicis naturae sunt. Complectuntur enim aut *titulos rerum* et *personarum* in *serie temporum*; quales dicuntur *fasti* et *chronologiae*; aut *actorum solennitates*; cujus generis sunt principum edicta, senatuum decreta, judiciorum processus, orationes publice habitae, epistolae publice missae et similia, absque narrationis contextu sive filo continuo.

Antiquitates seu *historiarum reliquiae* sunt, uti jam diximus, tanquam tabulae naufragii, cum, deficiente et fere submersa rerum memoria, nihilominus homines industrii et sagaces pertinaci quadam et scrupulosa diligentia ex genealogiis, fastis, titulis, monumentis, numismatibus, nominibus propriis et stylis, verborum etymologiis, proverbiis, traditionibus, archivis et instrumentis tam publicis, quam privatis, historiarum fragmentis, librorum neutiquam historicorum locis dispersis: ex his, inquam, omnibus, vel aliquibus, nonnulla a temporis diluvio eripiunt et conservant. Res sane operosa, sed mortalibus grata et cum reverentia quadam conjuncta, ac digna certe, quae, deletis fabulosis nationum originibus, in locum

hujusmodi commentitiorum substituatur; sed tamen eo minus habens auctoritatis, quia paucorum licentiae subjicitur, quod paucis curae est.

In his imperfectae historiae generibus defectum aliquem non puto designandum; cum sint tanquam imperfecte mista, ut defectus hujusmodi sit ex ipsa earum natura. Ad *epitomas* quod attinet, historiarum certe teredines et tineas: eas exsulare volumus; quod etiam cum plurimis, qui maxime sani fuerunt judicii, facimus; utpote quae complura nobilissimarum historiarum corpora exederint et corroderint, atque in faeces inutiles demum redegerint.

Cap. VII.

Partitio historiae justae in *chronica*, *vitas* et *relationes*; earumque partium explicatio.

At *historia justa* trium est generum pro ratione *objecti*, quod sibi proponit repraesentandum. Aut enim portionem aliquam temporis repraesentat, aut personam singularem memoria dignam, aut actionem aliquam sive rem gestam ex illustrioribus. Primum *chronica* sive *annales* appellamus; secundum *vitas*; tertium *relationes*. Inter quae *chronica* celebritate et nomine excellere videntur, *vitae* autem fructu et exemplis, *relationes* rursus sinceritate et veritate. Chronica namque amplitudinem actionum publicarum et personarum facies externas et in publicum versas proponunt, minora autem, quae tum ad res, tum ad personas pertinent, omittunt et silentio involvunt.

Cum vero id artificii divini sit proprium, ut maxima e minimis suspendat, fit saepe numero, ut hujusmodi historia, majora tantum persecuta, negotiorum pompam potius et solennia, quam eorum veros fomites et texturas subtiliores ostendat; quinetiam, etsi consilia ipsa addat atque immisceat, tamen, granditate gaudens, plus gravitatis atque prudentiae, quam revera habent, humanis actionibus adspergat: ut satyra aliqua possit esse verior humanae vitae tabula, quam nonnulla ex ejusmodi historiis. Contra *vitae*, si diligenter et cum judicio perscribantur (neque enim de elogiis et hujusmodi commemorationibus jejunis loquimur); quandoquidem personam singularem pro subjecto sibi proponant, in qua necesse est actiones non minus leves, quam graves; parvas, quam grandes; privatas, quam publicas componi et commisceri: sane magis vivas et fidas rerum narrationes, et quas ad exemplum tutius et felicius transferre possis, exhibent. At *relationes actionum speciales*, quales sunt *bellum Peloponnesi, expeditio Cyri, conjuratio Catilinae* et similia, omnino puriore et magis sincero veritatis candore vestiri par est, quam *historias justas* temporum, quia argumentum in iis deligi et sumi potest habile et definitum atque ejusmodi, ut de eo notitia et certitudo bona et plana informatio haberi possit; cum contra *historia temporis*, praesertim quae aetate scriptoris multo antiquior sit, necessario in memoria rerum saepius fatiscat, et veluti spatia vacua contineat, quas ingenio et conjectura occupari et suppleri satis licenter consueverunt. Hoc tamen ipsum, quod de relationum

sinceritate dicimus, cum exceptione intelligendum est. Nam fatendum certe est, cum humana omnia ex parte laborent, et commoda cum incommodis fere perpetuo conjuncta sint, hujusmodi relationes, praesertim si sub ipsa rerum tempora edantur, cum saepius vel ad gratiam, vel ad invidiam scribantur, omnium narrationum merito maxime suspectas esse. Sed rursus huic incommodo etiam illud connascitur remedium, quod illae ipsae *relationes*, cum non ex una parte solummodo, sed pro factionibus et partium studiis ex utraque parte semper fere edantur, viam hoc pacto quandam veritati, tanquam inter extrema, aperiunt et muniunt; atque postquam contentiones animorum deferbuerint, historico bono et prudenti non pessima historiae perfectioris materia et sementis sunt.

Quod vero ad ea, quae in his tribus historiae generibus desiderari videantur: dubium certe non est, quin plurimae historiae particulares (de talibus loquimur, quae esse possint), alicujus dignitatis, aut etiam mediocritatis, cum maximo regnorum et rerumpublicarum, quibus debentur, honoris et nominis detrimento hucusque praetermissa sint, quas notare perlongum esset. Caeterum exterarum nationum historias exterorum curae relinquens (*ne forte sim in aliena republica curiosus*), non possum non apud Majestatem tuam conqueri, de historiae Angliae, quae nunc habetur, vilitate et indignitate, quatenus ad corpus ejus integrum, nec non historiae Scotiae iniquitate et obliquitate, quatenus ad auctorem ejus recentissimum et uberrimum: reputans mecum, honorificum admodum

Majestati tuae futurum atque opus posteritati gratissimum, si, quemadmodum insula haec magnae Britanniae se, nunc Habent enim plus nativi sensus, quam orationes; plus in unam Monarchiam coalitam, ad sequentes aetates transmittit, ita, in una historia de-scripta, a praeteritis saeculis repeteretur eodem modo, quo historiam decem tribuum regni Israëlis et duarum tribuum regni Judae, tanquam gemellam, sacra pagina deducit. Quod si moles hujusmodi historiae, magna certe et ardua, quo minus exacte et pro dignitate perscribatur, videatur obfutura: ecce tibi memorabilem multo angustioris temporis periodum, quatenus ad historiam Angliae, nimirum ab unione Rosarum ad unionem regnorum; spatium temporis, quod, meo quidem judicio, majorem recipit eventuum, qui raro se ostendunt, varietatem, quam in pari successionum numero uspiam in regno haereditario deprehendere licet. Incipit enim ab adeptione coronae mixta, partim armis, partim jure: ingressum siquidem ferrum aperuit, stabilimentum attulerunt nuptiae; secuta igitur sunt tempora illis initiis consentanea, simillima fluctibus, post magnam tempestatem tumores et agitationes suas, sed absque aliqua immani procella, retinentibus atque gubernatoris prudentia, qui unus inter antecessores reges consilio enituit, superatis. Ordine proximus succedit rex, cujus actiones, licet magis impetu, quam consilio administratae, non leve tamen in rebus Europae momentum attulerunt, eas subinde librando et inclinando, prout ipsae propendebant. Quo etiam regnante, coepit fieri ingens illa status ecclesiastici mutatio, qualis raro admodum prodit in theatrum. Secutus est rex minor. Dein

tentamentum tyrannidis; licet illud brevissimum fuerit, instar febris ephemerae. Dein regnum feminae, extero regi nuptae. Rursus regnum feminae solitariae et caelibis. Haec omnia demum excepit eventus iste faustus et gloriosus: nimirum hujusce insulae Britaniae, a toto orbe divisae, in se unio, per quam vetus illud oraculum, Aeneae redditum, quod requiem ei praemonstrabat:

— *Antiquam exquirite matrem;*

supra nobilissimas gentes Angliae et Scotiae in nomine illo Britanniae, antiquae suae matris, jam convenientes, adimpletum sit, in pignus et tesseram metae et exitus errorum et peregrinationis jam reperti. Ita ut, quemadmodum corpora ponderosa jactata, antequam ponant et consistant, trepidationes quasdam experiuntur, eodem modo probabile videatur, divina providentia factum esse, ut monarchia ista, priusquam in tua Majestate regiaque tua sobole, in qua spero eam in perpetuum fore stabilitam, consisteret et confirmata esset, has tam varias mutationes et vicissitudinas, tanquam praeludia stabilitatis suae, subiret.

De *vitis* cogitantem, subit quaedam admiratio, tempora ista nostra haud nosse bona sua, cum tam rara sit commemoratio et conscriptio vitarum eorum, qui nostro saeculo claruerunt. Etsi enim reges et qui absolutum principatum obtineant, pauci esse possint, principes etiam in republica libera (tot rebuspublicis in monarchiam conversis), haud multi: utcunque tamen non defuerunt viri egregii, licet sub regibus, qui meliora merentur, quam incertam et vagam me-

moriae suae famam, aut elogia arida et jejuna. Etenim hac ex parte inventum cujusdam ex poetis recentioribus, quo antiquam fabulam locupletavit, non inelegans est. Fingit ille, in extremitate fili Parcarum numisma quoddam seu monile pendere, in quo defuncti nomen impressum sit; tempus autem cultrum Atropi praestolari, et statim, abscisso filo, numismata eripere eaque asportata paullo post in fluvium Lethes ex gremio suo projicere circa fluvium autem; magnam avium vim volitare, quae numismata arripiunt ac, postquam in rostris ipsarum paulisper eadem circumtulerint, paullo post per incuriam in fluvium decidere permittunt; inter eas vero cygnos reperiri nonnullos, qui si numisma aliquod cum nomine prehenderint, illico ad templum quoddam illud deferre solebant, immortalitati consecratum. Hujusmodi itaque cygni nostris temporibus fere defecerunt. Quamvis autem plurimi hominum, curis et studiis suis nimio plus, quam corporibus, mortales, nominis sui memoriam, veluti fumum aut auram, despiciant,

— *Animi nil magnae laudis egentes;*

quorum scilicet philosophia et severitas ab ea radice pullulat: *non prius laudes contempsimus, quam laudanda facere desivimus:* id tamen apud nos Salomonis judicio non praejudicabit: *memoria justi cum laudibus; at impiorum nomen putrescet:* altera perpetuo floret, alterum aut in oblivionem protinus abit, aut in odorem tetrum computrescit. Ac propterea in eo ipso stylo, vel loquendi formula, quae recte admodum recepta est, ut defunctis tribuatur: *felicis*

memoriae, *piae memoriae*, *bonae memoriae*, cognoscere videmur illud, quod Cicero, mutuatus id ipsum a Demosthene, protulit, *bonam famam propriam esse possessionem defunctorum*. Quam quidem possessionem non possum non notare nostro aevo incultam ut plurimum et neglectam jacere.

Quantum ad *relationes*, optandum esset prorsus, ut multo major circa eas adhiberetur diligentia. Quippe vix incidit aliqua actio illustrior, cui non intersit calamus aliquis ex melioribus, qui eam excipere et describere possit. Quoniam autem is perpaucorum hominum esse debet, qui historiam justam pro dignitate conscribat, ut ex paucitate historicorum vel mediocrium satis liquet: idcirco, si actiones particulares sub tempus ipsum, quo geruntur, tolerabili aliquo scripto memoriae mandarentur, sperandum esset, exorituros quandoque, qui historiam justam ope et auxilio illarum relationum conscribere possent. Illae enim instar seminarii esse possint, unde, cum usus foret, hortus amplus et magnificus consereretur.

Cap. VIII.

Partitio historiae temporum in historiam *universalem* et *particularem*, et utriusque *commoda* et *incommoda*.

Historia temporum aut *universalis* est, aut *particularis*: haec alicujus *regni*, vel *reipublicae*, vel *nationis* res gestas complectitur; illa *universi orbis*. Neque enim defuerunt, qui *historiam mundi* etiam ab origine scripsisse videri volunt, farraginem rerum et

compendia narrationum pro historia exhibentes; alii sui temporis res, per orbem terrarum memorabiles, tanquam justa historia complecti posse confisi sunt, conatu profecto magnanimo atque fructu haud exiguo. Neque enim res humanae ita imperiis aut regionibus divisae sunt, ut non habeant multa connexa; quare juvat certe, fata, alicui seculo aut aetati destinata, veluti una tabula contenta et descripta intueri. Fit etiam, ut plurima scripta non contemnenda, qualia sunt eae, de quibus antea locuti sumus, *relationes*, alias forte peritura, neque prelum saepius passura, aut saltem capita ipsorum, in hujusmodi *historiam generalem* recipiantur atque hoc pacto figantur et conserventur. Veruntamen, si quis rem rectius perpendat, animadvertet, tam severas esse *historiae justae* leges, ut eas in tanta argumenti vastitate exercere vix liceat; adeo ut minuatur potius historiae majestas molis granditate, quam amplificetur. Fiet enim, ut, qui tam varia undequaque persequitur, is, informationis religione paullatim remissa et diligentia sua, quae ad tot res extenditur, in singulis elanguescente, auras populares et rumores captet et ex relationibus non admodum authenticis, aut hujusmodi aliqua levidensi materia historiam conficiat. Quin etiam necesse ei erit, ne opus in immensum excrescat, plurima relatu digna consulto praetermittere atque ed epitomarum rationes saepius delabi. Incumbit etiam aliud periculum non parvum atque utilitati historiae universalis ex diametro oppositum. Quemadmodum enim universalis historia narrationes aliquas, quae alias forte fuissent

periturae, conservat: ita contra saepenumero narrationes alias satis fructuosas, quae aliter victurae fuissent, propter grata mortalibus rerum compendia perimit.

Cap. IX.

Partitio alia historiae temporum in *annales* et *acta diurna*.

Etiam *historia temporum* recte dividitur in *annales* et *diaria*: quae divisio, licet ex periodis temporum nomina sumat, tamen ad delectum rerum etiam pertinet. Recte enim Cornelius Tacitus, cum in mentionem magnificentiae quarundam structurarum incidit, statim subdit, *ex dignitate populi romani repertum esse, res illustres annalibus, talia diurnis urbis actis mandare*: applicando annalibus res, quae ad statum reipublicae pertinent, acta vero et accidentia leviora diariis. Meo utique judicio valere conveniret disciplinam quandam heraldicam in disponendis non minus librorum, quam personarum dignitatibus. Sicut enim nihil rebus civilibus magis detrahit, quam ordinum et graduum confusio, ita etiam auctoritati historiae gravis haud parum derogat, si admisceantur politicis res levioris momenti; quales sunt pompae et solemnitates et spectacula et hujusmodi. Atque sane optandum esset, ut illa ipsa distinctio in consuetudinem veniret. Nostris vero temporibus *diaria* in navigationibus tantum et expeditionibus bellicis in usu sunt. Apud antiquos certe regnum honori dabatur, ut acta palatii sui in *diaria* referrentur; quod videmus factum fuisse sub Ahasvero, Persarum rege; qui cum noctem ageret

insomnem, *diaria* poposcit, ubi conjurationem Eunuchorum recognovit. At in Alexandri *diariis* tam pusilla continebantur, ut etiam, si forte ad mensam dormiret, in acta reponeretur. Neque enim, sicut *annales* tantum gravia, ita *diaria* tantum levia complexa sunt; sed omnia promiscue et cursim *diariis* excipiebantur seu majoris, seu minoris momenti.

Cap. X.

Partitio secunda historiae civilis in *meram* et *mixtam*.

Postremo vero partitio *historiae civilis* ea sit, ut dividatur in *meram*, aut *mixtam*. *Mixturae* celebres duae: altera ex *scientia civili*, altera praecipue ex *naturali*. Introductum est enim ab aliquibus genus scribendi, ut quis narrationes aliquas non in serie historiae continuatas, sed ex delectu auctoris exceptas conscribat, deinde easdem recolat et tanquam ruminet, et, sumpta ab ipsis occasione, de rebus politicis disserat. Quod genus *historiae ruminatae* nos sane magnopere probamus, modo hujusmodi scriptor hoc agat et hoc se agere confiteatur. *Historiam* autem justam ex professo scribenti, politica ubique ingerere atque per illa filum historiae interrumpere, intempestivum quiddam et molestum est. Licet enim historia quaeque prudentior politicis praeceptis et monitis veluti impraegnata sit, tamen scriptor ipse sibi obstetricari non debet.

Mixta etiam est *historia cosmographica*, idque multipliciter. Habet enim ex *historia naturali* regio-

nes ipsas atque earum situs et fructus; ex *historia civili* urbes, imperia, mores; ex *mathematicis* climata et configurationes coeli, quibus tractus mundi subjacent. In quo genere historiae sive scientiae est, quod seculo nostro gratulemur. Orbis enim terrarum factus est hac nostra aetate mirum in modum fenestratus atque patens. Antiqui certe zonas et antipodas noverant: —

Nosque ubi primus equis oriens afflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina vesper; —

idque ipsum magis per demonstrationes, quam per peregrinationes. Verum ut carina aliqua parva coelum ipsum aemularetur, atque universum globum terrestrem magis etiam obliquo et flexuoso, quam coelestia solent, itinere circumiverit: ea est nostri saeculi praerogativa; ita ut praesens aetas jure in symbolo suo usurpare possit non tantum illud *plus ultra*, ubi antiqui usurpabant *non ultra*, atque insuper illud *imitabile fulmen*, ubi antiqui *non imitabile fulmen*: —

Demens qui nimbos et non imitabile fulmen; —

verum et illud, quod omnem admirationem superat, *imitabile coelum*, propter navigationes nostras, quibus circa universum terrae ambitum, coelestium corporum more, volvi et circumagi saepius concessum fuit.

Atque haec praeclara in re nautica atque orbe perlustrando felicitas de ulterioribus etiam progressibus et augmentis scientiarum spem magnam facere possit; praesertim cum divino videatur consilio esse decretum, ut hae duo coaeva sint. Sic enim Daniel propheta, de novissimis temporibus verba faciens, praedicit: *plurimi pertransibunt, et augebitur scientia*;

quasi pertransitus sive perlustratio mundi atque multiplex augmentum scientiarum eidem seculo destinarentur: sicut magna ex parte jam completum videmus; quandoquidem tempora nostra duabus illis prioribus doctrinarum periodis aut revolutionibus, alteri apud Graecos, alteri apud Romanos, eruditione non multum cedant, eas vero in aliquibus longe superent.

Cap. XI.

Partitio historiae ecclesiasticae in ecclesiasticam *specialem*, historiam ad *prophetias* et historiam *Nemeseos*.

Historia *ecclesiastica* in genere easdem fere cum *historia civili* partitiones subit. Sunt enim *Chronica ecclesiastica*: sunt *vitae patrum*: sunt *relationes de synodis* et reliquis ad ecclesiam spectantibus. Proprio vero nomine recte dividitur in historiam *ecclesiasticam*, generis nomine servato, et historiam *ad prophetias* et historiam *Nemeseos* sive *providentiae*. Prima ecclesiae militantis tempora et statum diversum memorat, sive illa fluctuet, ut *arca* in *diluvio*, sive itineretur, ut *arca* in *eremo*, sive consistat, ut *arca* in *templo*: hoc est, statum ecclesiae in persecutione, in motu et in pace. In hac parte defectum aliquem non invenio, quin supersunt in illa complura potius, quam desunt: illud sane optarem, ut massae tam praegrandi virtus quoque et sinceritas narrationum responderent.

Secunda pars, quae est *historia ad prophetias*, ex duobus relativis constat: prophetia ipsa et ejus adimpletione. Quapropter tale esse debet hujus operis

institutum, ut cum singulis ex scripturis prophetiis eventuum veritas conjungatur, idque per omnes mundi aetates, tum ad confirmationem fidei, tum ad instituendam disciplinam quandam et peritiam in interpretatione prophetiarum, quae adhuc restant complendae. Attamen in hac re admittenda est illa latitudo, quae divinis vaticiniis propria est et familiaris, ut adimpletiones eorum fiant et continenter et punctualiter; referunt enim auctoris sui naturam, *cui unus dies tanquam mille anni et mille anni tanquam unus dies:* atque licet plenitudo et fastigium complementi eorum plerumque alicui certae aetati, vel etiam certo momento destinetur, attamen habent interim gradus nonnullos et scalas complementi per diversas mundi aetates. Hoc opus desiderari statuo; verum tale est, ut magna cum sapientia, sobrietate et reverentia tractandum sit, aut omnino dimittendum.

Tertia pars, quae *historia Nemeseos* est, sane in calamos nonullorum piorum virorum incidit, sed non sine partium studio. Occupata est autem in observanda divina illa convenientia, quae nonnumquam intercedit inter Dei voluntatem revelatam et secretam. Quamvis enim tam obscura sint consilia et judicia Dei, ut *homini animali* sint penitus inscrutabilia, quin etiam saepius eorum oculis, qui prospiciunt e tabernaculo, se subducant: divinae tamen sapientiae visum, aliquando per vices ad suorum confirmationem et confusionem eorum, qui tanquam sine Deo sunt in mundo, ea quasi majoribus characteribus descripta sic proponere conspicienda, uti, sicut loquitur propheta, *quivis*

etiam in cursu ea perlegere possit: hoc est, ut homines mere sensuales et voluptarii, qui judicia illa divina praetervehi festinant, neque cogitationes suas in ea unquam defigunt, tamen, quamvis propere currant et aliud agant, ipsa agnoscere cogantur. Talia sunt vindictae serae et inopinae; salutes subito affulgentes et inspiratae; consilia divina per ambages rerum tortuosas et stupendas spiras tandem se manifesto expedientia et similia, quae valent non solum ad consolandos animos fidelium, sed ad percellendas et convincendas conscientias improborum.

Cap. XII.

De appendicibus historiae, quae circa verba hominum (quemadmodum historia ipsa circa facta) versantur. Partitio earum in *orationes*, *epistolas* et *apophthegmata*.

At non factorum solummodo humani generis, verum etiam *dictorum* memoria servari debet. Neque tamen dubium, quin dicta illa quandoque historiae ipsi inserantur, quatenus ad res gestas perspicue et graviter narrandas faciant et deserviant. Sed dicta sive verba humana proprie custodiunt libri *orationum*, *epistolarum* et *apophthegmatum*. Atque *orationes* sane virorum prudentium, de negotiis et caussis gravibus et arduis habitae, tum ad rerum ipsarum notitiam, tum ad eloquentiam multum valent. Sed majora adhuc praestantur auxilia ad instruendam prudentiam civilem ab *epistolis*, quae a viris magnis de negotiis seriis missae sunt. Etenim ex verbis hominum nil sanius aut praestantius, quam hujusmodi epistolae.

Habent enim plus nativi sensus, quam orationes; plus etiam maturitatis, quam colloquia subita. Eaedem quando continuantur secundum seriem temporum (ut fit in illis, quae a legatis, praefectis provinciarum et aliis imperii ministris ad reges, vel senatus, vel alios superiores suos mittuntur, aut vicissim ab imperantibus ad ministros), sunt certe ad historiam prae omnibus pretiosissima supellex. Neque *apophthegmata* ipsa ad delectationem et ornatum tantum prosunt, sed ad res gerendas etiam et usus civiles. Sunt enim, ut ajebat ille, veluti *secures* aut *mucrones verborum*, qui rerum et negotiorum nodos acumine quodam secant et penetrant: occasiones autem redeunt in orbem, et, quod olim erat commodum, rursus adhiberi et prodesse potest, sive quis ea tanquam sua proferat, sive tanquam vetera. Neque certe de utilitate ejus rei ad civilia dubitari potest, quam Caesar Dictator opera sua honestavit; cujus liber utinam exstaret, cum ea, quae usquam habentur in hoc genere, nobis parum cum delectu congesta videantur.

Atque haec dicta sint de historia: ea scilicet parte doctrinae, quae respondet uni ex *cellis* sive *domiciliis intellectus*, quae est *memoria*.

Cap. XIII.

De *secundo* membro principali doctrinae, nempe *poesi*. Partitio poeseos in *narrativam*, *dramaticam* et *parabolicam*. Exempla parabolicae tria proponuntur.

Jam ad *poesin* veniamus. *Poesis* est genus doctrinae, verbis plerumque adstrictum, rebus solutum

et licentiosum; itaque, ut initio diximus, ad *phantasiam* refertur, quae iniqua et illicita prorsus rerum conjugia et divortia comminisci et machinari solet. *Poesis* autem, ut supra innuimus, duplici accipitur sensu, quatenus ad *verba*, vel quatenus ad *res* respiciat. Priore sensu sermonis quidam character est; carmen enim styli genus et elocutionis formula quaedam, nec ad res pertinet: nam et vera narratio carmine, et ficta oratione soluta conscribi potest. Posteriore vero sensu constituimus eam ab initio *doctrinae membrum principale* eamque juxta *historiam* collocavimus, cum nihil aliud sit, quam *historiae imitatio ad placitum*. Nos igitur in partitionibus nostris, veras doctrinarum venas indagantes et persequentes, neque consuetudine et divisionibus receptis (in multis) cedentes, *Satyras* et *Elegias* et *Epigrammata* et *Odas* et hujusmodi ab instituto sermone removemus, atque ad philosophiam et artes orationis rejicimus. Sub nomine autem *poeseos* de *historia ad placitum conficta*, tantummodo tractamus.

Partitio *poeseos* verissima atque maxima ex proprietate praeter illas divisiones, quae sunt ei cum historia communes (sunt enim *ficta Chronica*, *vitae fictae*, *fictae* etiam *relationes*), ea est, ut sit aut *narrativa*, aut *dramatica*, aut *parabolica*. *Narrativa* prorsus historiam imitatur, ut fere fallat, nisi quod res extollat saepius supra fidem. *Dramatica* est veluti historia spectabilis; nam constituit imaginem rerum tanquam praesentium, historia autem tanquam praeteri-

tarum. *Parabolica* vero est historia cum typo, quae intellectualia deducit ad sensum.

Atque de *poesi narrativa*, sive eam *heroicam* appellare placet, modo hoc intelligas de materia, non de versu: ea a fundamento prorsus nobili excitata videtur, quod ad dignitatem humanae naturae in primis spectat. Cum enim mundus sensibilis sit anima rationali dignitate inferior, videtur *poesis* haec humanae naturae largiri, quae historia denegat, atque animo umbris rerum utcunque satisfacere, cum solida haberi non possint. Si quis enim rem acutius introspiciat, firmum ex *poesi* sumitur argumentum, magnitudinem rerum magis illustrem, ordinem magis perfectum et varietatem magis pulchram animae humanae complacere, quam in natura ipsa post lapsum reperire ullo modo possit. Quapropter cum res gestae et eventus, qui verae historiae subjiciuntur, non sint ejus amplitudinis, in qua anima humana sibi satisfaciat, praesto est *poesis*, quae facta magis heroica confingat; cum historia vera successus rerum minime pro meritis virtutum et scelerum narret, corrigit eam poesis, et exitus et fortunas secundum merita et ex lege Nemeseos exhibet; cum historia vera, obvia rerum satietate et similitudine, animae humanae fastidio sit, reficit eam poesis, inexspectata et varia et vicissitudinum plena canens; adeo ut poësis ista non solum ad delectationem, sed etiam ad animi magnitudinem et ad mores conferat. Quare et merito etiam divinitatis cujuspiam particeps videri possit, quia animum erigit et in sublime rapit, rerum simulacra ad animi desideria accom-

modando, non animum rebus, quod ratio facit et historia, submittendo. Atque his quidem illecebris et congruitate, qua animum humanum demulcet, addito etiam consortio musices, unde suavius insinuari possit, aditum sibi patefecit, ut honori fuerit etiam saeculis plane rudibus et apud rationes barbaras, cum aliae doctrinae prorsus exclusae essent.

Dramatica autem *poesis*, quae theatrum habet pro mundo, usu eximia est, si sana foret. Non parva enim esse posset theatri et disciplina et corruptela; atque corruptelarum in hoc genere abunde est; disciplina plane nostris temporibus est neglecta. Attamen licet in rebuspublicis modernis habeatur pro re ludicra actio theatralis, nisi forte nimium trahat e satyra et mordeat, tamen apud antiquos curae fuit, ut animos hominum ad virtutem institueret. Quinetiam viris prudentibus et magnis philosophis veluti animorum plectrum quoddam censebatur. Atque sane verissimum est et tanquam secretum quoddam naturae, hominum animos, cum congregati sint, magis, quam cum soli sint, effectibus et impressionibus patere.

At *poesis parabolica* inter reliquas eminet, et tanquam res sacra videtur et augusta, cum praesertim religio ipsa ejus opera plerumque utatur, et per eam commercia divinorum cum humanis exerceat. Attamen et haec quoque ingeniorum circa allegorias levitate et indulgentia contaminata invenitur. Est autem usus ambigui, atque ad contraria adhibetur. Facit enim ad *involucrum*; facit etiam ad *illustrationem*. In hoc docendi quaedam ratio, in illo occultandi ar-

tificium quaeri videtur. Haec autem docendi ratio, quae facit et illustrationem, antiquis saeculis plurimum adhibebatur. Cum enim rationis humanae inventa et conclusiones, etiam eae, quae nunc tritae et vulgatae sunt, tunc temporis novae et insuetae essent, vix illam subtilitatem capiebant ingenia humana, nisi proprius eae ad sensum per hujusmodi simulacra et exempla deducerentur. Quare omnia apud illos fabularum omnigenarum et parabolarum et aenigmatum et similitudinum plena fuerunt. Hinc tesserae Pythagorae, aenigmata Sphingis, Aesopi fabulae et similia. Quin etiam apophthegmata veterum sapientium fere per similitudines rem demonstrabant. Hinc Menenius Agrippa apud Romanos, gentem eo saeculo minime litteratam, seditionem fabula repressit. Denique ut hieroglyphica litteris, ita parabolae argumentis erant antiquiores. Atque hodie etiam et semper eximius est et fuit parabolarum vigor, cum nec argumenta tam perspicua, nec vera exempla tam apta esse possint.

Alter est usus *poeseos parabolicae* priori quasi contrarius, qui facit, ut diximus, ad *involucrum*, earum nempe rerum, quarum dignitas tanquam velo quodam discreta esse mereatur: hoc est, cum occulta et mysteria religionis, politicae et philosophiae fabulis et parabolis vestiuntur. Utrum vero fabulis veteribus poetarum subsit aliquis sensus mysticus, dubitationem nonnullam habet; atque ipsi certe fatemur, nos in eam sententiam propendere, ut non paucis antiquorum poetarum fabulis mysterium infusum fuisse putemus. Neque nos movet, quod ista pueris fere et Gramma-

tiois relinquantur et vilescant, ut de illis contemptim sententiam feramus; quin contra, cum plane constet, scripta illa, quae fabulas istas recitant, ex scriptis hominum post litteras sacras esse antiquissima et longe his antiquiores fabulas ipsas; etenim tanquam prius creditae et receptae, non tanquam excogitatae ab illis scriptoribus referuntur: videntur esse instar tenuis cujusdam aurae, quae ex traditionibus nationum magis antiquarum in Graecorum fistulas inciderunt. Cum vero, quae circa harum parabolarum interpretationem adhuc tentata sint per homines scilicet imperitos, nec ultra locos communes doctos, nobis nullo modo satisfaciant, philosophiam secundum parabolas antiquas inter *desiderata* referre visum est. Ejus autem operis exemplum unum aut alterum subjungemus; non quod res sit fortasse tanti, sed ut institutum nostrum servemus. Id hujusmodi est, ut de operibus illis, quae inter desiderata ponimus, si quid paullo obscurius, perpetuo aut praecepta ad opus illud instruendum, aut exempla proponamus: ne quis forte existimet, levem aliquam tantum notionem de illis mentem nostram perstrinxisse, nosque regiones, sicut augures, animo tantum metiri, neque eas ingrediendi vias nosse. Aliam aliquam partem in *poesi* desiderari non invenimus; quin potius, cum planta sit *poesis*, quae veluti a terra luxuriante absque certo semine germinaverit, supra caeteras doctrinas excrevit et diffusa est. Verum jam exempla proponemus, tria tantum numero: unum e *naturalibus*, è *politicis* unum atque unum denique e *moralibus*.

Exemplum primum philosophiae secundum parabolas antiquas in naturalibus. De *Universo* secundum fabulam *Panis*.

Antiqui generationem *Panis* in dubio relinquunt; alii enim eum a Mercurio genitum, alii longe alium generationis modum ei tribuunt. Ajunt enim procos universos cum Penelope rem habuisse, ex quo promiscuo concubitu Pana communem filium ortum esse. Neque praetermittenda est tertia illa generationis explicatio. Quidam enim prodiderunt, eum Jovis et Hybreos, id est Contumeliae, filium fuisse. Utcunque orto Parcae illi sorores fuisse perhibentur, quae in specu subterraneo habitabant: Pan autem morabatur sub dio. Effigies Panis talis ab antiquitate describitur: cornutus, cornibus in acutum surgentibus et usque ad coelum fastigiatis; corpore toto hispidus et villosus; barba in primis promissa; figura biformis: humana quoad superiora, sed semifera et in caprae pedes desinente. Gestabat autem insignia potestatis: sinistra fistulam ex septem calamis compactam; dextra pedum sive baculum, superius curvum et inflexum. Induebatur chlamyde ex pelle pardalis. Potestates ei et munera hujusmodi attribuuntur, ut sit Deus venatorum, etiam pastorum et in universum ruricolarum; praeses idem montium. Erat etiam proximus a Mercurio nuncius Deorum. Habebatur etiam dux et imperator Nympharum, quae circa eum perpetuo choreas ducere et tripudiare solebant; comitabantur et Satyri et his seniores Sileni. Habebat insuper potestatem, terrores immittendi, prae-

sertim inanes et superstitiosos, qui et Panici vocati sunt. Res gestae autem ejus non multae memorantur: illud praecipuum, quod Cupidinem provocavit ad luctam, a quo etiam in certamine victus est. Etiam Typhonem Gigantem retibus implicavit et cohibuit. Atque narrant insuper, cum Ceres moesta et ob raptam Proserpinam indignata se abscondisset, atque dii omnes ad eam investigandam magnopere incubuissent et se per varias vias dispertiti essent, Pani solummodo ex felicitate quadam contigisse, ut inter venandum eam inveniret et indicaret. Ausus est quoque, cum Apolline de victoria Musices decertare, atque etiam Myda judice praelatus est; ob quod judicium Mydas asininas aures tulit, sed clam et secreto. Amores Panis nulli referuntur, aut saltem admodum rari; quod mirum inter turbam Deorum, prorsus tam profuse amatoriam, videri possit. Illud solummodo ei datur, quod Echo adamaret, quae etiam uxor ejus est habita, atque unam praeterea Nympham, Syringam nomine, in quam propter iram et vindictam Cupidinis, quem ad luctam provocare non reveritus esset, incensus est. Etiam Lunam quondam in altas silvas sevocasse dicitur. Neque etiam prolem ullam suscepit; quod similiter mirum est, cum dii, praesertim masculi, prolifici admodum essent; nisi quod ei attribuatur tanquam filia muliercula quaedam ancilla, Jambe nomine, quae ridiculis narratiunculis oblectare hospites solebat, ejusque proles ex conjuge Echo esse a nonnullis existimabatur. Parabola talis esse videtur.

Pan, ut et nomen ipsum etiam sonat, *Universum* sive *universitatem rerum* repraesentat et proponit. De hujus origine duplex omnino sententia est, atque adeo esse potest. Aut enim a Mercurio est, verbo scilicet divino, quod et sacrae litterae extra controversiam ponunt, et philosophi ipsi, qui magis divini habiti sunt, viderunt, aut ex *confusis rerum seminibus*. Etenim quidam e philosophis semina rerum etiam substantia infinita statuerunt; unde opinio de Homojomeris fluxit, quam Anaxagoras aut invenit, aut celebravit. Nonnulli vero magis acute et sobrie censebant, ad varietatem rerum expediendam sufficere, si semina, substantia eadem, figuris varia, sed certis et definitis, essent, et reliqua in positura et complexu seminum ad invicem ponebant; ex quo fonte opinio de atomis emanavit, ad quam Democritus se adplicavit, cum Leucippus ejus auctor fuisset. At alii, licet unum rerum principium assererent, aquam Thales, aërem Anaximenes, ignem Heraclitus, tamen illud ipsum principium, actu unicum, potentia varium et dispensabile posuerunt, ut in quo rerum omnium semina laterent. Qui vero materiam omnino spoliatam et informem et ad formas indifferentem introduxerunt, ut Plato et Aristoteles, multo etiam proprius et propensius ad parabolae figuram accesserunt. Posuerunt enim materiam tanquam publicam meretricem, formas vero tanquam procos; adeo ut omnes de rerum principiis opiniones huc redeant, et ad illam distributionem reducantur, ut mundus sit vel a Mercurio, vel a Penelope et Procis omnibus. Tertia autem generatio Panis ejusmodi

est, ut videantur Graeci aliquid de Hebraeis mysteriis, vel per Aegyptios internuncios, vel utcunque, inaudivisse. Pertinet enim ad statum mundi, non in meris naturalibus suis, sed post lapsum Adami morti et corruptioni expositum et obnoxium factum. Ille enim status Dei et peccati sive contumeliae proles fuit ac manet. Fuit enim peccatum Adami ex genere contumeliae, cum *Deo similis fieri vellet*. Itaque triplex ista narratio de generatione Panis etiam vera videri possit, si rite et rebus, et temporibus distinguatur. Nam iste Pan, qualem eum nunc intuemur et complectimur, ex verbo divino, mediante confusa materia, quae tamen ipsa Dei opus erat, et subintrante praevaricatione et per eam corruptione, ortum habet.

Naturae rerum fata rerum sorores vere perhibentur et ponuntur. Fata enim vocantur ortus rerum et durationes et interitus, atque depressiones etiam et eminentiae et labores et felicitates, denique conditiones quaecunqne individui; quae tamen, nisi in individuo nobili, utpote homine, aut urbe, aut gente, fere non agnoscuntur. Atqui ad istas conditiones tam varias deducit individua illa singula Pan, rerum scilicet natura; ut tanquam eadem sit res, quatenus ad individua, catena naturae et filum Parcarum. Ad haec insuper finxerunt antiqui, Pana semper sub dio morari, sed Parcas sub specu ingenti subterraneo habitare, atque inde maxima pernicitate ad homines subito advolare; quia natura atque universi facies spectabilis et aperta, at fata individuorum occulta et rapida. Quod si fatum accipiatur largius, ut omnem prorsus even-

tum, non illustriores tantum, denotet, tamen utique et eo sensu optime convenit cum universitate rerum; cum ex ordine naturae nil tam exiguum sit, quod sine caussa fiat, et rursus nil tam magnum, ut non aliunde pendeat; adeo ut fabrica ipsa naturae suo sinu et gremio omnem eventum, et minimum, et maximum, complectatur et suo tempore certa lege prodat. Itaque nil mirum, si Parcae ut Panis sorores introductae sint et certe legitimae. [Nam fortuna vulgi filia est et levioribus tantum philosophis placuit. Sane Epicurus non solum profanum instituere sermonem, sed etiam desipere videtur, cum dixit, *praestare, credere fabulam Deorum,' quam fatum asserere;* ac si quicquam in universo esse possit instar insulae, quod a rerum nexu separetur. Verum Epicurus philosophiam suam naturalem, ut ex ipsius verbis patet, morali suae accommodans et subjiciens, nullam opinionem admittere voluit, quae animum premeret et morderet, atque εὐθυμίαν illam, quam a Democrito acceperat, lacesseret aut turbaret. Itaque suavitati cogitationum indulgens potius, quam veritatis patiens, plane jugum jactavit et tam fati necessitatem, quam Deorum metum repudiavit. Verum de Parcarum germanitate cum Pane satis dictum est.

Cornua autem mundo attribuuntur, ab imo latiora, ad verticem acuta. Omnis enim rerum natura instar pyramidis acuta est. Quippe individua, in quibus basis naturae exporrigitur, infinita sunt; ea colliguntur in species et ipsas multiplices; species rursus insurgunt in genera, atque haec quoque ascendendo

in magis generalia contrahuntur: ut tandem natura tanquam in unum coire videatur; quod figura illa pyramidali cornuum Panis significatur. Mirum vero minime est, Panis cornua etiam coelum ferire; cum excelsa naturae sive ideae universales ad divina quodammodo pertingant. Itaque et catena illa Homeri decantata, caussarum scilicet naturalium, ad pedem solii Jovis fixa memorabatur; neque quisquam, ut videre est, metaphysicam, et quae in natura aeterna et immobilia sunt, tractavit atque animum a fluxu rerum paulisper abduxit, qui non simul in theologiam naturalem inciderit; adeo paratus et propinquus est transitus a vertice illa pyramidis ad divina.

Corpus autem naturae elegantissime et verissime depingitur hirsutum propter rerum radios. Radii enim sunt tanquam naturae crines sive villi, atque omnia fere vel magis, vel minus radiosa sunt: quod in facultate visus manifestissimum est, nec minus in omni virtute magnetica et operatione ad distans. Quicquid enim operatur ad distans, id etiam radios emittere recte dici potest. Sed maxime omnium prominet barba Panis, quia radii corporum coelestium et praecipue solis maxime ex longinquo operantur et penetrant; adeo ut superiora terrae atque etiam interiora ad distantiam nonnullam plane verterint et subegerint et spiritu impleverint. Elegantior autem est figura de barba Panis, quod et sol ipse, quando parte superiore ejus nube obvoluta radii inferius erumpunt, ad aspectum barbatus cernitur.

Etiam corpus naturae rectissime describitur biforme ob differentiam corporum superiorum et inferiorum. Illa enim ob pulchritudinem et motus aequabilitatem et constantiam, nec non imperium in terram et terrestria merito sub humana figura repraesentantur; cum natura humana ordinis et dominationis particeps sit, haec autem ob perturbationem et motus incompositos, et quod a coelestibus in plurimis regantur, bruti animalis figura contenta esse possunt. Porro eadem corporis biformis descriptio pertinet ad participationem specierum; nulla enim naturae species simplex videri potest, sed tanquam ex duobus participans et concreta. Habet enim homo nonnihil ex bruto, brutum nonnihil ex planta, planta nonnihil ex corpore inanimato, omniaque revera biformia sunt et ex specie superiore et inferiore compacta. Acutissima autem est allegoria de pedibus caprae, propter ascensionem corporum terrestrium regiones versus aëris et coeli, ubi etiam pensilia fiunt, et inde dejiciuntur magis, quam descendunt. Capra enim animal scansorium est eaque, e rupibus pendere atque in praecipitiis haerere, amat: similiter etiam res, licet inferiori globo destinatae, faciunt, idque miris modis; ut in nubibus et meteoris manifestissimum est. Immo non sine caussa Gilbertus, qui de magnete laboriosissime et secundum viam experimentalem conscripsit, dubitationem injecit, num non forte corpora gravia post longam a terra distantiam motum inferiora versus paullatim exuant.

Insignia autem in manibus Panis ponuntur duplicia: alterum *harmoniae*, alterum *imperii*. Fistula

enim ex septem calamis concentum rerum et harmoniam, sive concordiam cum discordia mistam, quae ex septem stellarum errantium motu conficitur, evidenter ostendit. Neque enim alii, praeterquam septem planetarum, inveniuntur in coelo errores sive exspatiationes manifestae, quae cum aequalitate stellarum fixarum earumque perpetua et invariabili ad se invicem distantia compositae et temperatae, tum constantiam specierum, tum fluxum individuorum tueri et ciere possint. Si qui vero sint planetae minores, qui non conspiciuntur; si qua etiam mutatio in coelo major, ut in cometis nonnullis superlunaribus, videntur illa profecto tanquam fistulae aut omnino mutae, aut ad tempus tantum streperae; utpote quarum operationes vel ad nos non perlabantur, vel harmoniam illam septem fistularum Panis non diu interturbent. Pedum autem illud imperii nobilis translatio est propter vias naturae partim rectas, partim obliquas. Atque baculus ille sive virga superiorem partem praecipue versus curva est, quia omnia providentiae divinae opera in mundo fere per ambages et circuitus fiunt, ut aliud agi videri possit, aliud revera agatur, sicut *Josephi venditio in Aegyptum* et similia. Quinetiam in regimine humano omni prudentiore, qui ad gubernacula sedent populo convenientia, per praetextus et vias obliquas felicius, quae volunt, quam ex directo superinducunt et insinuant. Etiam, quod mirum fortasse videri possit, in rebus mere naturalibus citius naturam fallas, quam premas; adeo, quae ex directo fiunt, inepta sunt et se ipsa impediunt, cum contra via ob-

liqua et insinuans molliter fluat et effectum sortiatur. Vestis Panis et amiculum ingeniose admodum ex pelle pardalis fuisse fingitur propter maculas ubique sparsas. Coelum enim stellis, maria insulis, tellus floribus consperguntur, atque etiam res particulares fere variegatae esse solent circa superficiem, quae veluti rei chlamys est.

Officium autem Panis nulla alia re tam ad vivum proponi atque explicari potuerit, quam quod Deus venatorum sit. Omnis enim naturalis actio, atque adeo motus et progressio, nihil aliud, quam venatio est. Nam et scientiae et artes opera sua venantur, et consilia humana fines suos, atque res naturales omnes vel alimenta sua, ut conserventur, vel voluptates et delicias suas, ut perficiantur, venantur; omnis siquidem venatio est aut praedae, aut animi caussa, idque modis peritis et sagacibus.

Torva leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam;
Florentem cytisum sequitur lasciva capella.

Etiam ruricolarum in genere Pan Deus est, quia hujusmodi homines magis secundum naturam vivunt, cum in urbibus et in aulis natura a cultu nimio corrumpatur, ut illud poetae amatorium verum propter hujusmodi delicias etiam de natura sit:

— *Pars minima est ipsa puella sui.*

Montium autem imprimis praeses dicitur Pan, quia in montibus et locis editis natura rerum panditur atque oculis et contemplationi magis subjicitur. Quod alter a Mercurio Deorum nuntius sit Pan, ea allegoria plane divina est, cum proxime post verbum Dei ipsa mundi

imago divinae potentiae et sapientiae praeconium sit. Quod et poeta divinus cecinit: *coeli enarrant gloriam Dei, atque opera manuum ejus indicat firmamentum.*

At Pana oblectant nymphae, animae scilicet; deliciae enim mundi animae viventium sunt. Hic autem merito illarum imperator, cum illae naturam quaeque suam tanquam ducem sequantur, et circa eum infinita cum varietate, veluti singulae more patrio, saltent et choreas ducant, motu neutiquam cessante. Itaque acute quidam ex recentioribus facultates animae omnes ad modum reduxit, et nonnullorum ex antiquis fastidium et praecipitationem notavit, qui memoriam et phantasiam et rationem defixis praepropere oculis intuentes et contemplantes, vim cogitativam, quae primas tenet, praetermiserunt. Nam et qui meminit aut etiam reminiscitur, cogitat, et qui imaginatur, similiter cogitat, et qui ratiocinatur, utique cogitat: denique anima, sive a sensu monita, sive sibi permissa, sive in functionibus intellectus, sive affectuum et voluntatis, ad modulationem cogitationum saltat; quae est illa Nympharum tripudiatio. Una vero perpetuo comitantur Satyri et Sileni, senectus scilicet et juventus. Omnium enim rerum est aetas quaedam hilaris et motu gaudens, atque rursus aetas tarda et bibula: utriusque autem aetatis studia vere contemplanti fortasse ridicula et deformia videantur, instar Satyri alicujus aut Sileni.

De Panicis autem terroribus prudentissima doctrina proponitur. Natura enim rerum omnibus viventibus indidit metum et formidinem, vitae at-

que essentiae suae conservatricem, ac mala ingruentia vitantem et depellentem. Veruntamen eadem natura, modum tenere, nescia est, sed timoribus salutaribus semper vanos et inanes admiscet; adeo ut omnia, si intus conspici darentur, Panicis terroribus plenissima sint, praesertim humana, et maxime omnium apud vulgum, qui superstitione, quae vere nihil aliud, quam Panicus terror est, in immensum laborat et agitatur, praecipue temporibus duris et trepidis et adversis. Neque superstitio ista tantummodo in vulgo regnat, sed ab opinionibus vulgi etiam in sapientiores aliquando insilit; ut divine Epicurus, si caetera, quae de diis disseruit, ad hanc normam fuissent, locutus sit, *non deos vulgi negare profanum, sed vulgi opiniones diis applicare profanum.*

Quod vero attinct ad audaciam Panis et pugnam per provocationem cum Cupidine: id eo spectat, quia materia non caret inclinatione et appetitu ad dissolutionem mundi et recidivationem in illud Chaos antiquum, nisi praevalida rerum concordia, per Amorem sive Cupidinem significata, malitia et impetus ejus cohiberetur et in ordinem compelleretur. Itaque bono admodum hominum et rerum fato fit, vel potius immensa bonitate divina, ut Pan illud certamen adversum experiatur et victus abscedat. Eodem prorsus pertinet et illud de Typhone in retibus implicato; quia, utcunque aliquando vasti et insoliti rerum tumores sint, id quod Typhon sonat, sive intumescat maria, sive intumescant nubes, sive intumescat terra, sive alia, tamen rerum natura hujusmodi corporum

exuberantias atque insolentias reti inextricabili implicat et coërcet et veluti catena adamantina devincit.

Quod autem inventio Cereris huic Deo attribuatur, idque inter venationem, reliquis autem diis negetur, licet sedulo quaerentibus et illud ipsum agentibus; monitum habet verum admodum et prudens, hoc scilicet, ne rerum utilium ad vitam et cultum inventio a philosophis abstractis, tanquam diis majoribus, exspectetur, licet totis viribus in illud ipsum incumbant, sed tantummodo a Pane, id est, experientia sagaci et rerum mundi notitia universali; quae etiam casu quodam ac veluti inter venandum in hujusmodi inventa incidere solet. Utilissima enim quaeque inventa experientiae debentur, et veluti donaria quaedam fuere casu in homines sparsa.

Illud autem musices certamen ejusque eventus salutarem exhibet doctrinam, atque eam, quae rationi et judicio humano gestienti et se efferenti sobrietatis vincula injicere possit. Duplex enim videtur esse harmonia et quasi musica; altera sapientiae divinae, altera rationis humanae. Judicio enim humano ac veluti auribus mortalium administratio mundi et rerum et judicia divina secretiora sonant aliquid durum et quasi absonum; quae inscitia licet asininis auribus merito insigniatur, tamen et illae ipsae aures secreto, non palam, gestantur. Neque enim hujusce rei deformitas a vulgo conspicitur aut notatur.

Postremo minime mirum est, si nulli amores Pani attribuantur praeter conjugium Echus. Mundus enim se ipso, atque in se rebus omnibus fruitur; qui amat

autem, frui vult, neque in copia desiderio locus est; itaque mundi amores esse nulli possunt, nec potiundi Cupido, cum se ipse contentus sit, nisi fortasse amores sermonis. Ii sunt Nympha Echo, res non solida, sed vocalis, aut, si accuratiores sint, Syringa; quando scilicet verba et voces numeris quibusdam sive poeticis, sive oratoriis, et tanquam modulamine reguntur. Inter sermones autem sive voces excellenter ad conjugium mundi sumitur sola Echo; ea enim demum vera est philosophia, quae mundi ipsius voces fidelissime reddit, et veluti dictante mundo conscripta est, et nihil aliud est, quam ejusdem simulacrum et reflexio, neque addit quicquam de proprio, sed tantum iterat et resonat. Nam quod lunam Pan in altas sylvas aliquando sevocasset, videtur pertinere ad congressum sensus cum rebus coelestibus sive divinis. Nam alia est Endymionis ratio; alia Panis. Ad Endymionem dormientem sponte se demittit luna; siquidem ad intellectum sopitum et a sensibus adductum quandoque sponte influunt divina; quod si accersantur et vocentur a sensu, tanquam a Pane, tum vero non aliud lumen praebent, quam illud,

Quale sub incertam lunam sub luce maligna
Est iter in sylvis. —

Ad mundi etiam sufficientiam et perfectionem pertinet, quod prolem non edat. Ille enim per partes generat; per totum quomodo generare possit, cum corpus extra ipsum non sit? Nam de mulieroula illa Jambe, filia Panis putativa; est sane ea adjectio quae-

dam ad fabulam sapientissima. Per illam enim repraesentantur eae, quae perpetuis temporibus passim vagantur atque omnia implent vaniloquae de rerum natura doctrinae, re ipsa infructuosae, genere quasi subdititiae, garrulitate vero interdum jucundae, interdum molestae et importunae.

Exemplum alterum philosophiae secundum parabolas antiquas in *politicis*. De bello secundum fabulam *Persei*.

Perseus, Orientalis cum fuisset, missus traditur a Pallade ad obtruncandam Medusam, quae populis plurimis ad Occidentem in extremis Iberiae partibus maxime calamitati fuit. Monstrum enim hoc alias crudele et immane, etiam adspectu tam dirum atque horrendum fuit, ut eo solo homines in saxa verteret. Erat autem e Gorginibus una, Medusa, ac sola inter eas mortalis, cum reliquae passivae non essent. Perseus igitur, ad tam nobile facinus se comparans, arma ac dona a tribus diis mutuo accepit: alas a Mercurio, talares scilicet, non axillares; a Plutone autem galeam; scutum denique a Pallade et speculum. Neque tamen, licet tanto apparatu instructus, ad Medusam recta perrexit, sed primum ad Graeas divertit. Eae sorores ex altera parente Gorgonibus erant, atque Graeae istae canae etiam a nativitate erant et tanquam vetulae. Oculus autem iis tantummodo et dens erat omnibus unicus, quos, prout exire foras quamque contigerat, vicissim gestabant, reversae autem deponere solebant. Hunc itaque oculum atque dentem illae Perseo commodarunt. Tum demum, cum se abunde ad destinata

perficienda instructum judicaret, ad Medusam properavit impiger et volans. Illam autem offendit dormientem; neque tamen adspectui ejus, si forsan evigilaret, se committere audebat, sed cervice reflexa et in speculum illud Palladis inspiciens, atque hoc modo ictus dirigens, caput Medusae abscidit; ex sanguine autem ejusdem in terram fuso statim Pegasus alatus emicuit. Caput autem abscissum Perseus in scutum Palladis transtulit et inseruit, cui etiamnum sua mansit vis, ut ad ejus intuitum omnes ceu attoniti, aut siderati obrigerent.

Fabula conficta videtur de belligerandi ratione et prudentia. Atque prima omnis belli susceptio debet esse tanquam missio a Pallade, non a Venere certe, ut bellum Trojanum fuit, aut alia levi ex caussa; quippe cum in consiliis solidis decreta de bellis fundari oporteat. Deinde de genere belli eligendo tria proponit fabula praecepta, sana admodum et gravia. Primum est, ut de subjugatione nationum finitimarum quis non magnopere laboret. Neque enim eadem est patrimonii et imperii amplificandi ratio. Nam in possessionibus privatis vicinitas praediorum spectatur, sed in propagando imperio occasio et belli conficiendi facilitas et fructus loco vicinitatis esse debent. Itaque Perseus, licet Orientalis, tamen tam longinquam expeditionem usque ad extremum Occidentem minime detractavit. Hujus rei exemplum insigne est in belligerandi diversa ratione patris et filii regum, Philippi et Alexandri. Ille enim in finitimis bellis occupatus, urbes paucas imperio adjecit, idque non sine maxima

contentione et periculo; quippe qui et alias, et praecipue in praelio Chaeroneo in ultimum discrimen adductus fuit. At Alexander, longinquam expeditionem bene ausus in Persas, nationes infinitas subjugavit, magis itineribus, quam praeliis fatigatus. Hoc ipsum adhuc clarius cernitur in propagatione imperii Romanorum, qui pro tempore ex parte Occidentis vix ultra Liguriam armis penetraverant, eodem tempore Orientis provincias usque ad montem Taurum armis et imperio complexi sunt. Etiam Carolus Octavus, rex Galliae, bellum Britannicum, quod matrimonio tandem compositum est, non admodum facile expertus, expeditionem illam Neapolitanam longinquam admiranda quadam facilitate et felicitate transegit. Habent certe hoc bella longinqua, ut cum iis manus conseratur, qui militiae et armis invasoris minime sunt assueti; quod in finitimis secus se habet. Etiam et apparatus in hujusmodi expeditionibus solet esse diligentior et instructior, et error apud hostes ex ipso ausu et fiducia major. Neque etiam fere possit fieri in illis expeditionibus remotis per hostes, ad quos tam longo itinere pervenitur, diversio aliqua aut invasio reciproca, quae in belligerandi ratione cum finitimis saepius adhibetur. Caput autem rei est, quod in subjugandis finitimis occasionum delectus in angusto versatur; at si quis longinquiora non detrectet, poterit pro arbitrio suo eo transferre bellum, ubi aut disciplina militaris maxime est enervata, aut vires nationis plurimum attritae et consumptae, aut dissidia civilia opportune oborta, aut aliae hujusmodi commo-

ditates se ostendant. Secundum est, ut semper subsit caussa belli justa et pia et honorifica et favorabilis. Id enim alacritatem tum militibus, tum populis impensas conferentibus addit et societates aperit et conciliat et plurimas denique commoditates habet. Inter caussas autem belli admodum favorabilis est ea, quae ducit ad debellandas tyrannides, sub quibus populus succumbit et prosternitur sine animis et vigore, tanquam sub adspectum Medusae; quod etiam Herculi divinitatem conciliavit. Romanis certe magna religio fuit, strenue et impigre accurrere ad socios tuendos, si quoquo modo oppressi fuissent. Etiam bella ob vindictam justam fere semper felicia fuerunt, sicut bellum adversus Brutum et Cassium ad vindicandam mortem Caesaris; Severi ad vindicandam mortem Pertinacis; Junii Bruti ad vindicandam mortem Lucretiae. Denique quicunque bello calamitates hominum et injurias aut levant, aut vindicant, sub Perseo militant. Tertium, ut in omni bello suscipiendo vera sit aestimatio virium, atque recte perpendatur, utrum bellum sit tale, quod confici et ad exitum perduci possit, ne quis vastas et infinitas spes persequatur. Prudenter enim Perseus inter Gorgonas, per quas bella repraesentantur, eam delegit, quae in sua natnra mortalis erat, neque ad impossibilia animum adjecit. Atque de iis, quae in suscipiendo bello deliberationem subeunt, haec praecipit fabula reliqua ad belligerationem ipsam pertinent.

In bello maxime omnium prosunt illa tria dona Deorum, adeo ut fortunam ipsam fere regant et tra-

kant. Accepit enim Perseus celeritatem a Mercurio, occultationem consiliorum ab Orco et providentiam a Pallade; neque caret allegoria eaque prudentissima, quod alae illae celeritatis in rebus conficiendis, cum celeritas in bello plurimum possit, talares, non axillares fuerint, atque pedibus, non humeris additae; quia non tam in primis belli agressibus, quam in iis, quae sequuntur et primis subsidio sunt, celeritas requiritur. Nullus enim error in bello magis frequens fuit, quam quod prosecutiones et subsidiarii impetus initiorum alacritati non respondeant. At galea Plutonis, quae homines invisibiles reddere solebat, manifesta parabola est. Nam consiliorum occultatio post celeritatem maximi ad bellum est momenti. Cujus etiam celeritas ipsa pars magna est. Celeritas enim consiliorum evulgationem praevertit. Ad galeam Plutonis spectant, ut unus bello praesit cum mandatis liberis; consultationes enim cum multis habent aliquid potius ex cristis Martis, quam ex galea Plutonis. Eodem spectant praetextus varii et designationes ancipites et famae emissariae, quae oculos hominum aut perstringunt, aut avertunt, atque vera consiliorum in obscuro ponunt. Etiam cautiones diligentes et suspicaces de litteris, de legatis, de perfugis et complura alia galeam Plutonis ornant et revinciunt. At non minus interest, consilia hostium explorare, quam sua occultare. Itaque galeae Plutonis adjungendum est speculum Palladis, per quod hostium vires, inopia, occulti fautores, dissidia et factiones, progressus, consilia cernantur. Quoniam vero tantum fortuitorum suscipit ra-

tio belli, ut nec in consiliis propriis occultandis, nec in hostium explorandis, nec in celeritate ipsa multum fiduciae ponendum sit, ideo ante omnia sumendum Palladis scutum, providentiae scilicet, ut quam minimum fortunae relinquatur. Huc pertinent, explorata vias inire, castra diligenter munire, quod in militia moderna in desuetudinem fere abiit (castra vero instar urbis munitae Romanis ad adversos praelii eventus erant); acies stabilis et ordinata, non nimium fidendo cohortibus levis armaturae, aut etiam equitum turmis; denique omnia, quae ad solidam et sollicitam defensivam spectant: cum plus valeat utique in bellis scutum Palladis, quam gladius ipse Martis. Verum Perseo, utcunque copiis aut animis instructo, restat aliud quidpiam maximi per omnia momenti, antequam bellum incipiatur, nimirum, ut divertat ad Graeas. Graeae autem proditiones sunt, bellorum scilicet sorores, non germanae illae quidem, sed generis nobilitate quasi impares. Bella enim generosa, proditiones degeneres et turpes. Earum descriptio elegans est, ut canae a nativitate sint et tanquam vetulae propter perpetuas proditorum curas et trepidationes. Earum autem vis, antequam in manifestam defectionem erumpant, aut in oculo, aut in dente est. Omnis enim factio, a statu quopiam alienata et in proditionem propensa, et speculatur, et mordet. Atque hujusmodi oculus et dens tanquam communis est; nam quicquid didicerunt et noverunt, fere per manus ab una ad alteram transit et percurrit. Et quod ad dentem attinet, uno quasi ore mordent, et eadem scandala ja-

etant, ut, si unam audias, omnes audias. Itaque Perseo sunt istae Graeae conciliandae atque in auxilium adducendae, praesertim ut oculum et dentem suum ei commodent: *oculum* ad judicia, *dentem* ad rumores serendos et invidiam conflandam et animos hominum sollicitandos. Postquam vero omnia bene fuerint et bellum praeparate disposita, illud imprimis curandum, quod Perseus fecit, ut Medusa dormiens inveniatur. Prudens enim belli susceptor semper fere hostem assequitur imparatum et securitati propiorem. Denique in ipsis belli actionibus atque insultibus ille intuitus in speculum Palladis adoperandus est. Plurimi enim ante ipsa pericula res hostium acute et attente introspicere possunt; at in ipso periculi articulo aut terrore offunduntur, aut pericula nimium praecipites et a fronte spectant; unde in illa temere ruunt, vincendi memores, vitandi obliti. At neutrum horum fieri decet, sed in speculum Palladis, cervice reflexa, inspiciendum, ut impetus recte dirigatur absque vel terrore, vel furore.

A bello perfecto et victoria sequuntur effecta duo: Pegasi illa generatio et exsuscitatio, quae satis evidenter famam denotat, quae per ,omnia volat et victoriam celebrat et reliquias belli faciles et in votum cedentes efficit; secundum gestatio capitis Medusae in scuto; siquidem nullum praesidii genus huic ob praestantiam comparari possit. Unicum enim facinus insigne et memorabile, feliciter gestum et perpetratum, omnes hostium motus obrigescere facit, atque malevolentiam ipsam stupidam reddit.

Exemplum tertium philosophiae secundum parabolas antiquas in *moralibus*. De cupiditate secundum fabulam *Dionysi*.

Narrant, Semelem, Jovis pellicem, postquam juramento eum inviolabili ad votum indefinitum obstrinxisset, petiisse, ut ad amplexus suos accederet talis, qualis cum Junone consuesset. Itaque illa ex conflagratione periit. Infans autem, quem in utero gestabat, a patre exceptus, in femur ejus insutus est, donec menses foetui destinatos compleret. Ex quo tamen onere Jupiter interim nonnihil claudicabat. Itaque puer, quod Jovem, dum in femore ejus portaretur, gravaret et pungeret, *Dionysi* nomen accepit. Postquam autem editus esset, apud Proserpinam per aliquot annos nutritus est. Dum vero adultus esset, ore fere muliebri conspiciebatur, ut sexus videretur tanquam ambigui. Etiam extinctus et sepultus quondam erat ad tempus, et non ita multo post revixit. Atque prima juventa vitis culturam atque adeo vini confectionem et usum primus invenit et edocuit, ex quo celeber factus et inclytus orbem terrarum subjugavit et ad ultimos Indorum terminos perrexit. Curru autem vehebatur a tigribus tracto; circa eum subsultabant Daemones deformes, Cobali vocati, Acratus et alii; quin et Musae comitatui ejus se adjungebant. Uxorem autem sibi sumpsit Ariadnen a Theseo desertam et relictam. Arbos ei sacra erat hedera. Etiam sacrorum et ceremoniarum inventor et institutor habebatur, ejus tamen generis, quae et fanaticae erant, et plenae corruptelarum, atque insuper crudeles. Fu-

rores quoque emittendi potestatem habebat. Certe in Orgiis ejus a mulieribus, furore percitis, duo viri insignes discerpti narrantur, Pentheus et Orpheus: ille, dum, arbore conscensa, spectator eorum, quae agerentur, curiosus esse voluisset; hic, cum lyram suaviter et perite pulsaret. Atque hujus Dei res gestae cum Jovis rebus fere confunduntur.

Fabula videtur ad mores pertinere, ut vix quicquam in philosophia morali melius inveniatur. Describitur autem sub persona Bacchi *natura cupiditatis* sive affectuum et perturbationum animi. Primum igitur, quod ad natalia cupiditatis attinet, origo cupiditatis omnis, licet nocentissimae, non alia est, quam bonum apparens. Sicut enim virtutis mater est bonum existens, similiter cupiditatis mater est bonum apparens. Altera Jovis, sub cujus persona anima humana repraesentatur, uxor legitima, altera pellex: quae tamen Junonis honores aemulatur, tanquam Semele. Concipitur vero cupiditas in voto illicito, prius temere concesso, quam rite intellecto et judicato. Atque postquam effervescere coeperit, mater ejus, natura scilicet et species boni, nimio incendio destruitur et perit. Processus autem cupiditatis a conceptu suo talis est. Illa ab animo humano, qui ejus est genitor, et nutricatur, et occultatur, praecipue in inferiore parte ejus, tanquam femore; atque animum pungit et convellit et deprimit, adeo ut actiones et decreta ab ea impediantur et claudicent. Quin etiam postquam consensu et tempore confirmata est et in actus erumpit, ut jam quasi menses compleverit et edita plane sit

atque nata, primo tamen ad tempus nonnullum apud Proserpinam educatur: id est, latebras quaerit atque clandestina est et quasi subterrannea; donec, remotis pudoris et metus fraenis et coalita audacia, aut virtutis alicujus praetextum sumit, aut infamiam ipsam contemnit. Atque illud verissimum est, omnem affectum vehementiorem tanquam ambigui sexus esse. Habet enim impetum virilem, impotentiam autem muliebrem. Etiam illud praeclare, Bacchum mortuum reviviscere. Videntur enim affectus quandoque sopiti atque extincti; sed nulla fides habenda est eis, ne sepultis quidem, siquidem, praebita materia et occasione, resurgunt.

De inventione vitis parabola prudens est. Omnis enim affectus ingeniosus est admodum et sagax ad investigandum ea, quae ipsum alant et foveant. Atqui ante omnia, quae hominibus innotuere, vinum ad perturbationes cujuscunque generis excitandas et inflammandas potentissimum est et maxime efficax, atque est cupiditatibus in genere instar fomitis communis. Elegantissime autem ponitur affectus sive cupiditas provinciarum subjugator et expeditionis infinitae susceptor; nusquam enim partis acquiescit, sed appetitu infinito, neque satiabili, ad ulteriora tendit et novis semper inhiat. Etiam tigres apud affectus stabulant, et ad currum eorum subinde jugantur. Postquam enim affectus curulis esse coeperit, non pedestris, sed victor rationis et quasi triumphator factus, in omnes, qui adversantur aut se opponunt, crudelis est et indomitus ac immitis. Facetum autem est, quod circa

currum Bacchi subsultant illi daemones deformes et ridiculi. Omnis enim affectus vehementior progignit motus in oculis et ore ipso et gestu indecoros et inconditos, subsultorios et deformes; adeo ut, qui sibi fortasse in aliquo affectu, veluti ira, arrogantia, amore videatur magnificus et tumidus, aliis tamen appareat turpis et ridiculus. Conspiciuntur autem in cupiditatis comitatu Musae. Neque enim reperitur ullus fere affectus tam pravus et vilis, cui non blandiatur aliqua doctrina. Hac enim in re ingeniorum indulgentia et procacitas Musarum majestatem in immensum minuit, ut, cum duces vitae et signiferi esse debeant, sint non raro cupiditatum pedissequae et oblectatrices.

Inprimis vero nobilis est illa allegoria, Bacchum amores suos in eam effudisse, quae ab alia relicta erat et fastidita. Certissimum enim est, affectus petere atque ambire, quod experientia jam pridem repudiavit. Atque norint omnes, qui, affectibus suis servientes et indulgentes, pretium potiundi in immensum augent, sive honores appetant, sive amores, sive gloriam, sive scientiam, sive alia quaecunque, se res relictas petere, et a compluribus, per omnia fere secula, post experimentum dimissas et repudiatas. Neque mysterio caret, quod hedera Baccho sacra fuerit. Hoc enim duplici modo convenit: primum, quod hedera hieme virescat; deinde, quod circa tot res, arbores, parietes, aedificia, serpat ac circumfundatur et se attollat. Quod ad primum enim attinet: omnis cupiditas per renitentiam et vetitum et tanquam ἀντιπερίστασιν (veluti per frigora brumae hedera), virescit ac

vigorem acquirit; secundo, affectus aliquis, in humana anima praedominans, omnes ejus actiones et decreta, tanquam hedera, circumsepit, neque fere quicquam purum invenias, quo illa claviculas suas non imprimat, Neque mirum est, si superstitiosi ritus Baccho attribuantur; cum omnis fere male sanus affectus in pravis religionibus luxurietur; adeo ut haereticorum colluvies Bacchanalia ethnicorum superarit, quorum etiam superstitiones non minus cruentae, quam turpes exstiterunt. Neque itidem mirum est, si furores a Baccho immitti putentur; cum et omnis affectus in excessu suo veluti furor brevis sit, et, si vehementius obsideat et incumbat, in insana saepius terminetur. Illud autem de Pentheo et Orpheo, inter Orgia Bacchi laceratis, evidentem parabolam habet; cum affectus quisque praevalidus erga duas res sit asperrimus atque infensissimus; quarum altera est inquisitio in eum curiosa, altera admonitio salutaris et libera. Neque auxilio fuerit, si illa inquisitio fiat tantum contemplationis aut spectandi gratia, tanquam arbore conscensa, absque omni animi malignitate; neque rursus, si admonitio illa multa cum suavitate et dexteritate adhibeatur: verum utcunque non tolerant Orgia aut Pentheum aut Orpheum. Postremo, illa confusio personarum Jovis et Bacchi ad parabolam recte traduci potest; quandoquidem res gestae nobiles et clarae atque merita insignia et gloriosa interdum a virtute et recta ratione et magnanimitate, interdum autem a latente affectu et occulta cupiditate (utcunque famae et laudis celebritate utraque res pariter gaudeat), pro-

veniant, ut non facile sit distinguere facta Dionysi a factis Jovis.

Verum in theatro nimis diu moramur. Transeamus ad palatium animi, cujus limina majore cum veneratione et cura ingredi convenit.

Liber Tertius.

Ad Regem suum.

Cap. I.

Partitio *scientiae* in *theologiam* et *philosophiam*. Partitio *philosophiae* in doctrinas tres: de *numine*, de *natura*, de *homine*. Constitutio philosophiae primae ut matris communis omnium.

Historia omnis, Rex optime, humi incedit, et ducis potius officio, quam lucis perfungitur: poesis autem, doctrinae tanquam somnium, res dulcis et varia et volens, videri, aliquid in se habere divini; quod etiam somnia vindicant. Verum jam tempus est mihi, ut evigilem, et me humo attollam, *philosophiae* et *scientiarum* liquidum aethera secans.

Scientia aquarum similis est. Aquarum aliae descendunt coelitus, aliae emanant e terra. Etiam scientiarum primaria partio sumenda est ex fontibus suis. Horum alii in alto siti sunt, alii hic infra. Omnis enim scientia duplicem sortitur informationem. Una

inspiratur divinitus, altera oritur a sensu. Nam quantum ad illam, quae docendo infunditur, scientiam: cumulativa ea est, non originalis; sicut etiam fit in aquis, quae praeter fontes primarios ex aliis rivulis, in se receptis, augescunt. Partiemur igitur scientiam in *theologiam* et *philosophiam*. *Theologiam* hic intelligimus *inspiratam* sive sacram, non *naturalem*; de qua paullo post dicturi sumus. At illam, *inspiratam* nimirum, ad ultimum locum reservabimus, ut cum ea sermones nostros claudamus; cum sit portus et sabbathum humanarum contemplationum omnium.

Philosophiae autem objectum triplex: *Deus*, *natura*, *homo*; et triplex itidem *radius* rerum. *Natura* enim percutit intellectum *radio directo*; *Deus* autem propter medium inaequale, creaturas scilicet, *radio refracto*; *homo* vero, sibi monstratus et exhibitus, *radio reflexo*. Convenit igitur, partiri philosophiam in doctrinas tres: doctrinam de *numine*, doctrinam de *natura*, doctrinam de *homine* Quoniam autem partitiones scientiarum non sunt lineis diversis similes, quae coëunt ad unum angulum, sed potius ramis arborum, qui conjunguntur in uno trunco (qui etiam truncus ad spatium nonnullum integer est et continuus, antequam se partiatur in ramos): idcirco postulat res, ut, priusquam prioris partitionis membra persequamur, constituatur una *scientia universalis*, quae sit mater reliquarum, et habeatur in progressu doctrinarum tanquam portio viae communis, antequam viae se separent et disjungant. Hanc scientiam philosophiae primae, sive etiam sapientiae, quae olim rerum divinarum atque humanarum scientia definiebatur, no-

mine insignimus. Huic autem scientiae nulla alia opponitur, cum ab aliis scientiis potius limitibus, intra quos continetur, quam rebus et subjectis differat, fastigia scilicet rerum tantummodo tractans. Hanc ipsam utrum inter *desiderata* reponere oporteat, haesito; sed arbitror tamen, poni debere. Equidem in-invenio farraginem quandam et massam inconditam doctrinae ex *theologia naturali*, ex *logica*, ex partibus quibusdam *physicae*, veluti de *principiis* et de *anima*, compositam et congestam, et sublimitate quadam sermonis hominum, qui, se ipsos admirari, amant, tanquam in vertice scientiarum, collocatam, Nos vero, misso fastu, id tantum volumus, ut designetur aliqua scientia, quae sit receptaculum *axiomatum*, quae particularium scientiarum non sint propria, sed pluribus earum in commune competant.

Plurima autem id genus *axiomata* esse, nemo ambigat. Exempli gratia: *si in aequalibus aequalia addas, omnia erant inaequalia:* regula est ex *mathematicis*. Eadem et in *ethicis* obtinet, quatenus ad justitiam distributivam; siquidem in justitia commutativa, ut paria imparibus tribuantur, ratio aequitatis postulat, at in distributiva, nisi imparia imparibus praestentur, iniquitas fuerit maxima. *Quae in eodem tertio conveniunt, et inter se conveniunt*: regula est itidem ex *mathematicis;* verum simul tam potens in *logica*, ut syllogismi sit fundamentum. *Natura se potissimum prodit in minimis:* regula est in *physicis* tam valida, ut etiam Democriti atomos qroduxerit; veruntamen eam recte adhibuit Aristoteles in *politicis*,

qui contemplationem reipublicae orditur a familia. *Omnia mutantur; nil interit*: regula itidem in *physicis*, hoc modo prolata: *quantum naturae nec minuitur, nec augetur*. Eadem competit *theologiae naturali*, sic variata: *omnipotentiae sunt opera: aliquid ex nihilo facere, et aliquid in nihilum redigere*; quod scriptura testatur: *didici, quod omnia opera, quae fecit Deus, perseverent in perpetuum; non possumus eis quicquam addere, nec auferre. Interitus rei arcetur per eductionem ejus ad principia*: regula est in *physicis*. Eadem valet in *politicis*, ut recte notavit Machiavellus; cum illa, quae interitum rerumpublicarum maxime prohibent, nihil aliud fere sint, quam reformatio earum et reductio ad antiquos mores. *Putredo serpens magis contagiosa est, quam matura*: regula est in *physicis*. Eadem insignis etiam in *moralibus*; cum homines profligatissimi et maxime facinorosi minus corruptelae inferant publicis moribus, quam qui aliquid videntur habere sanitatis et virtutis, et ex parte tantum mali sunt. *Quod conservativum est formae majoris, id activitate potentius*: regula est in *physicis*. Etenim, ut non abscindatur ipse rerum nexus, nec detur, ut loquuntur, vacuum, facit ad conservandam fabricam universi; ut vero gravia congregentur ad massam terrae, facit ad conservandam tantum regionem densorum: itaque prior motus posteriorem domat. Eadem tenet in *politicis*. Nam quae faciunt ad conservandam ipsam politiam in sua natura, validiora sunt, quam quae ad bene esse particularium in republica membrorum conducunt. Similiter eadem

locum habet in *theologia*. Etenim in theologicis virtutibus caritas, quae est virtus maxime communicativa, prae reliquis omnibus eminet. *Augetur vis agentis per ἀντιπερίστασιν contrarii*: regula est in *physicis*. Eadem mira praestat in *politicis*; cum omnis factio ex contraria ingruente vehementur irritetur. *Tonus discors, in concordem actutum desinens, concentum commendat*: regula est *musicae*. Eadem in *ethicis et affectibus* obtinet. Tropus ille musicus, a clausula aut cadentia, quam vocant, cum jamjam *adesse videatur, placide elabendi*, convenit cum tropo rhetorico; *exspectationem eludendi*. Fidium sonus tremulus eandem affert auribus voluptatem, quam lumen, aquae aut gemmae insiliens oculis;

— *Splendet tremulo sub lumine pontus*.

Organa sensuum cum organis reflexionum conveniunt: hoc in *perspectiva* locum habet; oculus enim similis speculo, sive aquis; et in *acustica*; instrumentum enim auditus obici intra cavernam simile. Haec pauca enumerasse sufficiet ad exempla. Quinimmo *magia Persarum*, quae in tantum est celebrata, in eo potissimum versabatur, ut architecturas et fabricas rerum naturalium et civilium symbolizantes notaret.

Neque haec omnia, quae diximus, et alia hujus generis similitudines merae sunt, quales hominibus fortasse parum perspicacibus videri possint, sed plane una eademque naturae vestigia aut signacula, diversis materiis et subjectis impressa. Atque haec res adhuc sedulo tractata non est. Invenias fortasse in scriptis,

quae ab ingeniis celsioribus promanarunt, hujusmodi axiomata, raro et sparsim inserta, ex usu argumenti, quod tractant: corpus vero aliquod talium axiomatum, quae vim habeant quandam primitivam et summariam ad scientias, nemo composuit; cum tamen sit res ejusmodi, quae insigniter naturam unam faciat; quod *philosophiae primae* munus esse autumant.

Est et alia hujus *philosophiae primae* pars, quae, si ad vocabula respicias, vetus est, si ad rem, quam designamus, nova. Est autem inquisitio de *conditionibus adventitiis Entium*, quas *transcendentes* dicere possumus: *Pauco*, *Multo*; *Simili*, *Diverso*; *Possibili*, *Impossibili*; etiam *Ente*, et *Non — Ente*, atque ejusmodi. Quandoquidem enim ista sub physica proprie non cadant, dissertatio autem dialectica circa ea magis ad argumentandi rationes, quam ad rerum existentiam sit accommodata, consentaneum omnino est, ut haec contemplatio, in qua non parum est dignitatis et utilitatis, haud deseratur prorsus, sed in scientiarum partitionibus nonnullum saltem inveniat locum; veruntamen hoc intelligimus fieri debere longe alio, quam quo tractari solet, modo. Exempli gratia: nemo, qui de *Multo* et *Pauco* verba fecit, hoc egit, ut caussa reddatur, cur alia natura tam numerosa et ampla sint et esse possint, alia tam rara et modica; non certe. Fieri non potest, in rerum natura tanta sit copia auri, quanta ferri; tanta rosae, quanta graminis; tanta specificati, quanta non specificati. Similiter, nemo, qui de *Simili et Diverso* disseruit, satis explicavit, cur quasi perpetuo inter *species diversas* inter-

ponantur *Participia* quaedam, quae sunt ambiguae, veluti muscus inter putredinem et plantam; pisces, qui haerent et loco non moventur, inter plantam et animal; sorices et mures et alia nonnulla inter animalia, ex putredine et ex semine prognata; vespertiliones inter aves et quadrupedes; pisces volantes, qui jam notissimi sunt, inter aves et pisces; phocae inter pisces et quadrupedes; et alia hujusmodi. Neque rursus caussam indagavit quispiam, cur, cum *similia similibus gaudeant*, ferrum ferrum non trahat, quod magnes facit, neque aurum ipsum aurum, licet argentum vivum alliciat. Circa haec et similia in disceptatione de *transcendentibus* illis altum est silentium; orationis enim apices, non rerum subtilitatis secuti sunt homines. Quamobrem horum *transcendentium* sive *conditionum Entium adventitiarum* inquisitionem veram et solidam secundum naturae, non sermonis, leges, *philosophiam primam* recipere volumus. Atque de *philosophia prima*, sive de *Sophia*, quam inter desiderata haud immerito retulimus, haec dicta sint.

Cap. II.

De *theologia naturali* et doctrina de *angelis* et *spiritibus*, quae ejusdem est appendix.

Collocata igitur sua in sede *communi scientiarum parente*, instar Berecynthiae tanta gaudentis coelesti sobole:

Omnes Coelicolas, omnes supera alta tenentes;

revertamur ad partitionem illam trium philosophiarum: *divinae*, *naturalis* et *humanae*. Nam *theologia natu-*

ralis philosophia etiam *divina* recte appellatur. Definitur autem haec, ut sit talis scientia, seu potius scientiae scintilla, qualis de Deo haberi potest per lumen naturae et contemplationem rerum creatarum, et ratione objecti sane divina, ratione informationis, naturalis censeri potest. Hujus scientiae limites ita vere signantur, ut ad atheismum confutandum et convincendum et ad legem naturae informandam se extendant; ad religionem autem adstruendam non proferantur. Quamobrem nec Deus unquam edidit miraculum, quo converteretur atheus, quia poterat ipso naturae lumine ad notitiam Dei perduci; verum miracula ad convertendos idololatras et superstitiosos designata sunt, qui nomen agnoverunt, sed in cultu ejus aberrarunt; quoniam non sufficit lumen naturae Dei voluntati declarandae, aut cultui ejus legitimo prodendo. Sicut enim opificis potentiam et peritiam ostendunt opera ejus, imaginem autem minime, sic opera Dei conditoris omnipotentiam et sapientiam ostendunt, imaginem ejus haud quaquam depingunt. Atque hac in re Ethnicorum opinio a sacra veritate recedit; siquidem illi mundum imaginem Dei statuebant, hominem mundi. At sacrae litterae haud tali honore mundum dignantur, ut Dei uspiam imago dicatur, sed solummodo opus manuum ejus; hominem vero imaginem Dei immediate substituunt. Quocirca, quod sit Deus, quod rerum habenas tractet, quod summe potens, quod sapiens et praescius, quod bonus, quod remunerator, quod vindex, quod adorandus, etiam ex operibus ejus demonstrari et evinci po-

test: et admirabilia complura secreta circa attributa ejus, et multo magis circa regimen et dispensationem super universum etiam sobrie ex iisdem elici et manifestari queunt; estque istud argumentum a nonnullis utiliter pertractatum. Verum ex intuitu rerum naturalium atque humanae rationis principiis de fidei mysteriis vel ratiocinari, vel etiam suadere vehementius, aut rursus ea curiosius introspicere et ventilare et de modo mysterii inquirere, haud tutum meo judicio fuerit. *Da fidei, quae fidei sunt.* Nam vel ethnici in illustri illa et divina de aurea catena fabula, hoc ipsum concedunt: *quod Jovem de coelo ad terras deducere nec homines potuerunt, nec dii; e contrario, quod Jupiter pertrahere eos potuerit* e *terra ad coelum.* Quare frustra sudaverit, qui coelestia religionis arcana nostrae rationi adaptare conabitur: decebit potius, mentes nostras ad coelestis veritatis thronum adorandum attollere. In hac igitur parte *theologiae naturalis*, tantum abest, ut defectum aliquem observem, ut excessum reperiam; ad quem subnotandum paullum sum digressus propter maxima incommoda et pericula, quae ex eo tum religioni, tnm philosophiae impendent; utpote qui et religionem haereticam procudit et philosophiam phantasticam et superstitiosam.

Secus est, quod ad *angelorum et spirituum* naturam attinet; quae nec inscrutabilis est, nec interdicta; ad quam etiam ex affinitate, quam habet cum anima humana, aditus magna ex parte est patefactus. Praecipit certe sacra scriptura: *nemo vos decipiat in sublimitate sermonum et religione angelorum, ingerens*

se in ea, quae non novit. Attamen si hoc monitum diligenter perpendas, duo duntaxat in eo vetita reperies: adorationem scilicet, qualis Deo debetur, angelorum et fanaticas de iis opiniones, vel ultra creaturae sortem eos efferentes, vel ampliorem de iis cognitionem, quam quis revera adeptus sit, venditantes. Caeterum sobria circa illos inquisitio, quae vel per rerum corporearum scalam ad eorum naturam pernoscendam ascendat, vel in anima humana, veluti in speculo, eam intueatur, neutiquam prohibetur. Idem de *spiritibus* statuendum *immundis*, qui a statu suo deciderunt. Consortium cum iis atque usus operae eorum illicitus est; multo magis qualiscunque cultus vel veneratio. At contemplatio et cognitio illorum naturae, potestatis, illusionum non solum ex locis scripturae sacrae, sed ex rationa, aut experientia, haud postrema pars est sapientiae spiritualis. Sic certe Apostolus: *stratagematum ejus non ignari sumus.* Ac non minus, *daemonum* naturam investigare in theologia naturali, conceditur, quam *venenorum* in *physica*, aut *vitiorum* in *ethica*. Hanc autem scientiae partem de *angelis* et *daemonibus* inter *desiderata* numerare non licet; quippe quae ab haud paucis sit tentata. Aequius esset, ut scriptorum in hoc genere pars haud parva aut vanitatis, aut superstitionis, aut subtilitatis inutilis arguantur.

Cap. III.

Partitio naturalis philosophiae in *speculativam* et *operativam*. Quodque illae duae et in intentione tractantis, et in corpore tractatus segregari debeant.

Missa igitur theologia naturali, cui inquisitionem de *spiritibus* ut *appendicem* attribuimus, accedamus ad secundam partem, videlicet illam de *natura*, sive *philosophiam naturalem*. Optime Democritus, *scientiam de natura in profundis mineris* *) *sive puteis latere demersam*. Non male Chymici: *Vulcanum alteram naturam esse; quin etiam id celeriter perficere, quod naturam per ambages et temporis moras solet*. Quidni igitur philosophiam in duas partes secemus, *fodinam* et *fornacem*; et duo constituamus *philosophorum munera: operarios in mineris, et fabros?* Sane utcunque videamur, haec per lusum loqui, tamen hujus generis partitionem utilissimum esse censemus, cum proponetur vocabulis familiaribus et scholasticis; hoc est, ut dividatur doctrina de natura *in inquisitionem caussarum, et productionem effectuum: speculativam et operativam*. Altera naturae viscera perscrutatur, altera naturam veluti super incudem efformat. Neque me fugit, quam arcto copulentur vinculo *caussa* et *effectus*, ut, explicationem eorum aliquatenus conjungi, sit necesse. Attamen quandoquidem omnis solida et fructuosa naturalis philosophia duplicem adhibeat scalam eamque diversam: *ascensoriam* et *descensoriam*, ab *experientia* ad *axiomata*, et ab *axio-*

*) μετάλλοις; fodinis (?)

matibus ad *nova inventa:* consultissimum judico, ut hae duae partes, *speculativa* et *operativa* et in intentione tractantis, et in corpore tractatus separentur.

Cap. IV.

Partitio *doctrinae speculativae de natura* in *physicam* specialem et *metaphysicam:* quarum physica caussam efficientem et materiam, *metaphysica* caussam finalem et formam inquirit. Partitio *physicae* in doctrinas de principiis rerum, de fabrica rerum sive de mundo et de varietate rerum. Partitio physicae de varietate rerum in doctrinam de concretis et doctrinam de abstractis. Partitio doctrinae de concretis rejicitur ad easdem partitiones, quas suscipit historia naturalis. Partitio doctrinae de abstractis in doctrinam de schematismis materiae et doctrinam de motibus. Appendices duae physicae speculativae: problemata naturalia; placita antiquorum philosophorum. Partitio *metaphysicae* in doctrinam de formis et doctrinam de finalibus.

Naturalis philosophiae partem, quae *speculativa* est et *theorica*, in *physicam specialem* et *metaphysicam* dividere placet. Atque hac partitione attendant homines, nos vocabulum *metaphysicae* usurpare sensu a recepto et vulgato discrepanti. Hic autem locus admonendi videtur de nostro in genere circa usum vocabulorum instituto. Id hujusmodi est, ut tam in praemisso vocabulo *metaphysicae*, quam in aliis, ubi conceptus et notiones nostrae novae sunt et a receptis recedunt, maxima certe cum religione antiqua vocabula retineamus. Cum enim futurum speremus, ut ordo ipse et dilucida rerum explicatio, quam subjungere conamur, nos a parva vocabulorum, quibus

utimur, intelligentia liberent, in caeteris omnino avemus, quatenus sine veritatis ac scientiarum dispendio fieri possit, vel minimum ab antiquorum aut opinionibus, aut loquendi more deflectere. Qua in re Aristotelis confidentiam proinde subit mirari, qui impetu quodam percitus contradictionis et bellum universae antiquitati indicens, non solum, nova artium vocabula pro libitu cudendi, licentiam usurpavit, sed etiam priscam omnem sapientiam exstinguere et delere annisus est; adeo ut neque nominet uspiam auctores antiquos, neque dogmatum eorum mentionem ullam faciat, nisi quo aut homines perstringeret, aut placita redargueret. Sane si famam nomini suo ac sequacium turbam affectaverit, hoc rationibus suis inprimis accommodatum; siquidem in veritate philosophica asserenda et recipienda idem contingit, quod in veritate divina: *veni in nomine patris, nec recipitis me; si quis venerit in nomine suo, eum recipietis.* Sed ex hoc coelesti aphorismo, si, quem praecipue designaverit, spectemus, nempe Antichristum, omnium saeculorum impostorem maximum, colligere licet, istud ipsum *venire in nomine suo*, nulla antiquitatis, aut, si ita loqui licet, paternitatis habita ratione, rem mali ominis esse ad veritatem, utcunque eam saepenumero comitetur illa fortuna: *eum recipietis.* Caeterum de viro tam eximio certe et ob acumen ingenii mirabili, Aristotele, crediderim facile, hanc ambitionem eum a discipulo suo accepisse, quem fortasse aemulatus est, ut, si ille omnes nationes, hic omnes opiniones subigeret, et monarchiam quandam in contemplationi-

bus sibi conderet. Quanquam fieri possit, ut apud aliquos tetricos et linguae acerbae simili cum discipulo suo titulo insigniretur:

Felix terrarum praedo, non utile mundo
Editus exemplum; —

Eodem modo:

Felix doctrinae praedo, etc.

Nobis vero ex altera parte, quibus, quantum calamo valemus, inter vetera et nova in litteris foedus et commercium contrahere, cordi est, decretum manet, antiquitatem comitari *usque ad aras* atqua vocabula antiqua retinere, quanquam sensum eorum et definitiones saepius immutemus, secundum moderatum illum et laudatum in civilibus novandi modum, quo, rerum statu novato, verborum tamen solennia durent; quod notat Tacitus: *eadem magistratuum vocabula.*

Redeamus igitur ad acceptionem vocabuli *metaphysicae*, nostro sensu. Patet ex iis, quae disseruimus, disjungere nos *philosophiam primam* a *metaphysica*, quae hactenus pro re eadem habitae sunt. Illam *communem scientiarum parentem*, hanc *naturalis philosophiae portionem* posuimus. Atqui *philosophiae primae* communia et promiscua *scientiarum axiomata* assignavimus. Etiam *relativas* et *adventitias Entium conditiones*, quas *transcendentes* nominavimus: *Multum*, *Paucum*; *Idem*, *Diversum*; *Possibile*, *Impossibile* et hoc genus reliqua eidem attribuimus, id solummodo cavendo, ut physice, non logice tractentur. At inquisitonem de *Deo*, *Uno*, *Bono*, *Angelis*, *Spiritibus* ad *theologiam naturalem* retulimus. Merito

igitur quaeri possit, quid tandem sit, quod *metaphysicae* relinquatur? Certe ultra naturam nihil, sed ipsius naturae pars multo praestantissima. Atque profecto citra veritatis dispendium hucusque de veterum scientia respondere liceat, *physicam* ea tractare, quae penitus in materia mersa sunt et mobilia, *metaphysicam* abstracta magis et constantia. Rursus, *physicam* in natura supponere existentiam tantum et motum et naturalem necessitatem, at *metaphysicam* etiam mentem et ideam. Nam huc forte redit ea, quam dicemus, res. Verum nos eam, missa sermonis sublimitate, perspicue et familiariter proponemus. Partiti sumus *naturalem philosophiam* in *caussarum inquisitionem* et *productionem effectuum*. *Inquisitionem caussarum* in *theoricam* conjecimus. Eam in *physicam* et *metaphysicam* partiti sumus. Ergo necesse est, ut vera differentia harum sumatur ex natura caussarum, quas inquirunt. Itaque absque aliqua obscuritate aut circuitione *physica* est, quae inquirit de *efficiente* et *materia*; *metaphysica*, quae de *forma et fine*.

Physica igitur *caussarum* et incerta et pro modo subjecti mobilia complectitur; caussarum constantiam non assequitur.

Limus ut hic durescit, et haec ut cera liquescit
Uno eodemque igne. —

Ignis duritiei caussa, sed in limo; ignis colliquationis caussa, sed in cera. Partiemur autem *physicam* in *doctrinas tres*. *Natura* enim aut *collecta in unum*,

aut *fusa* et *sparsa* est. Colligitur vero in unum natura aut propter *communia rerum omnium principia*, aut propter *unicam integralem universi fabricam*. Itaque haec *unio naturae* duas peperit *physicae* partes: unam de *principiis rerum*, alteram de *fabrica universi*, sive de *mundo*, quas etiam *doctrinas de summis* appellare consuevimus. Tertia doctrina, quae de *natura sparsa* sive *fusa* tractat, *omnimodam rerum varietatem* et *summas minores* exhibet. Ex his igitur patet, tres omnino reperiri doctrinas physicas: de *principiis rerum*, de *mundo* sive de *fabrica rerum* et de *natura multiplici* sive *sparsa*; quae postrema, ut diximus, omnimodam rerum varietatem continet estque veluti glossa prima aut paraphrasis circa naturae interpretationem. Harum trium partium desideratur totaliter nulla; caeterum, quam vere et solide tractentur, non est hic definiendi locus.

At *physicam sparsam* sive de *varietate rerum* rursus in duas partes dividimus. in *physicam* de *concretis*, et *physicam* de *naturis*. Altera, ut logicis vocabulis utamur, inquirit de substantiis cum omni varietate suorum accidentium, altera de accidentibus per omnem varietatem substantiarum. Veluti si inquiratur de leone aut quercu, illa complura diversa accidentia suffulciunt: contra, si inquiratur de calore, aut gravitate, illa plurimis distinctis substantiis insunt. Cum vero omnis physica sita sit in medio inter *historiam naturalem* et *metaphysicam*, prior pars, si recte advertas, historiae naturali proprior est, posterior metaphysicae. Physica autem *concreta* eandem subit di-

visionem, quam *historia naturalis:* ut sit vel circa coelestia, vel circa meteora, vel circa globum terrae et maris, vel circa collegia majora, quae *elementa* vocant, vel circa collegia minora sive species; etiam circa praetergenerationes et circa mechanica. Etenim in hisce omnibus *historia naturalis* factum ipsum perscrutatur et refert, at *phisica* itidem caussas; sed intellige hoc de *caussis fluxis*, *materia* scilicet et *efficiente*. Inter hasce physicae portiones manca prorsus et imperfecta est ea, quae inquirit de coelestibus; cum tamen propter nobilitatem subjecti praecipuae hominibus curae esse deberet. Etenim *astronomia* fundata est in phaenomenis non male; sed humilis est et minime etiam solida: at *astrologia* in plurimis etiam fundamento caret. Certe *astronomia* talem offert humano intellectui victimam, qualem Prometheus olim, cum fraudem Jovi fecit: adduxit ille, loco bovis veri, pellem bovis grandis et pulchri, stramine et foliis et viminibus suffarcinatam. Exhibet similiter et *astronomia* exteriora coelestium, astrorum dicimus numerum, situm, motus, periodos, tanquam pellem coeli pulchram et in systemata fabre concinnatam: at viscera desunt, rationes nempe physicae, ex quibus, *hypothesibus astronomicis* adjunctis, eruatur theoria; non quae phaenomenis tantum satisfaciat, cujus generis complures ingeniose confingi possent, sed quae substantiam et motum et influxum coelestium, prout revera sunt, proponat. Explosa enim fere jam pridem sunt illa, raptus primi mobilis et soliditas coeli, stellis in orbibus suis, tanquam clavis in laquearibus, infixis. Nec

multa melius asseritur, quod sint diversi Poli zodiaci et mundi; quod sit secundum mobile renitentiae in adversum primi mobilis raptus; quod omnia in coelo ferantur per circulos perfectos; quod sint Eccentrici et Epicycli, quibus motuum in circulis perfectis constantia servetur; quod a luna in superius nulla sit mutatio aut violentia et hujusmodi. Atque harum suppositionum absurditas, in motum terrae diurnum, quod nobis constat falsissimum esse, homines impegit. At vix quisquam est, qui inquisivit caussas physicas, tum de substantia coelestium tam stellari, quam interstellari; tum de celeritate et tarditate corporum coelestium ad invicem; tum de incitatione motus diversa in eodem planeta; tum de motuum consecutione ab oriente in occidentem, aut e contra deque progressionibus, stationibus, retrogrationibus; tum de motuum sublatione et casu per apogaea et perigaea; tum de motuum obliquatione, vel per spiras se versus tropicos texendo, vel per sinuationes, quas dracones vocant; tum de polis rationum, cur magis in tali parte coeli siti sint, quam in alia; tum de alligatione quorundam planetarum ad distantiam certam a sole: hujus, inquam, generis inquisitio vix tentata est, sed in mathematicis tantum observationibus et demonstrationibus insudatur. Eae autem ostendunt, quomodo haec omnia ingeniose concinnari et extricari possint; non, quomodo vere in natura subsistere. Et motus tantum apparentes et machinam ipsorum fictitiam et ad placitum dispositam, non caussas ipsas et veritatem rerum indicant. Quo circa male astronomia, qualis

nunc habetur, inter artes mathematicas, non sine dignitatis suae dispendio, numeratur; cum debeat potius, si proprias partes tueri velit, constitui *physicae* pars quasi nobilissima. Quicunque enim superlunarium et sublunarium conficta divortia contemserit, et materiae appetitus et passiones maxime catholicas, quae in utroque globo validae sunt, et universitatem rerum transverberant, bene perspexerit, is ex illis quae apud nos cernuntur, luculentam capiet de rebus coelestibus informationem, et ab iis e contra, quae in coelo fiunt, haud pauca de motibus inferioribus, qui nunc latent, perdiscet; non tantum quatenus hi ab illis regantur, sed quatenus habeant passiones communes. Quamobrem hanc partem astronomiae, quae physica est, desiderari statuimus. Eam *astronomiam vivam* nominabimus, ad differentiam bovis illius Promethei suffarcinati et solummodo figura tenus bovis.

At *astrologia* multa superstitione referta est, ut vix aliquid sanum in ea reperiatur. Attamen, eam potius expurgandam, quam prorsus abjiciendam esse, censemus. Quod si quis, hanc scientiam, non in ratione, aut contemplationibus physicis, sed in coeca experientia et complurium saeculorum observatione fundatam esse, contendat ideoque rationum physicarum examen rejiciat, quod jactabant Chaldaei, is eadem opera et auguria revocet, et haruspicinam et exta et omnigenas fabulas deglutiat; nam et haec omnia ut diutinae experientiae et per manus traditae disciplinae dictamina fuisse asserebantur. Nos vero et ut physicae portionem *astrologiam* recipimus, et non plus ei,

quam ratio et rerum evidentia concedit, tribuimus, demptis superstitionibus et commentis. Ut vero rem paullo attentius introspiciamus: primo, quam inane illud commentum, quod singuli planetae vicissim per horas regnent, ut spatio viginti quatuor horarum regna sua ter repetant, praeter horas tres supernumerarias! Attamen hoc commentum nobis divisionem hebdomadae, rem tam antiquam et tam late receptam, peperit, ut ex alternatione dierum manifestissime patet; cum in principio diei sequentis regnet semper planeta, a planeta prioris diei quartus, propter tres illas horas, quas dicimus supernumerarias. Secundo, pro commento vano rejicere non dubitamus doctrinam de thematibus coeli ad puncta temporis certa cum distributione domorum: ipsas scilicet *astrologiae* delicias, quae bacchanalia quaedam in coelestibus exercuerunt; nec satis mirari possumus, viros quosdam egregios et in astrologia principes tam levi ad ista adstruenda argumento innixos esse. Ajunt enim, quando illud prodit experientia ipsa, solstitia, aequinoctia, novilunia, plenilunia et hujusmodi stellarum revolutiones majores, manifesto et insigniter operari super corpora naturalia, necesse est, ut posituræ stellarum magis exactae et subtiliores effectus quoque magis exquisitos et occultiores producant. Illi vero seponere primo debuerant operationes solis per calorem manifestum et similiter lunae vim quandam magneticam super incrementa aestuum semimenstrua (nam fluxus et refluxus maris quotidianus alia res est); his vero sepositis, reliquas planetarum vires super natu-

ralia, quatenus experientia comprobantur, tenues admodum et infirmas et quasi latitantes reperient, etiam in revolutionibus majoribus. Quare contrario prorsus modo concludere debuerant: nimirum, cum revolutiones illae majores tam parum possint, exactas illas et minutas positurarum differentias nihil omnino virium obtinere. Tertio, fatalia illa, quod hora nativitatis aut conceptionis fortunam foetus regat, hora inceptionis fortunam incepti, hora quaestionis fortunam rei inquisitae, atque, ut verbo dicamus, doctrinas de nativitatibus, electionibus et quaestionibus et istiusmodi levitates maxima ex parte nihil certi aut solidi habere, et rationibus physicis plane redargui et evinci, judicamus. Illud igitur magis attinet dicere, quid tandem in *astrologicis* retineamus aut probemus; atque in iis, quae probamus, quid desideremus. Nam hujus postremae rei gratia, nempe ejus, quod desideratur, sermonem hunc instituimus, cum alias censuris, ut saepe diximus, non vacemus. Atque inter recepta certe doctrinam de revolutionibus plus sanitatis, quam reliqua, habere, censemus. Verum id optimum factu foret, si regulas quasdam praescribamus, ad quarum trutinam et normam *astrologica* examinentur: ut utilia retineantur, rejiciantur inania. Prima ea sit, de qua jam ante monuimus: *revolutiones majores retineantur, valeant minores horoscoporum et domorum.* Illae instar tormentorum grandium ictus suos a longinquo jacere queunt; haec tanquam arcus minores spatia evadere et vires deferre non possunt. Secunda est; *operatio coelestium in corpora omnigena non valet,*

sed tantum in teneriora; qualia sunt humores, aër, spiritus; atque hic tamen excipimus operationes caloris, solis et coelestium, qui et ad metalla et ad plurima subterranea procul dubio penetrat. Tertia est: *Omnis operatio coelestium potius ad massas rerum extenditur, quam ad individua:* oblique tamen pervenit etiam ad individua nonnulla: illa scilicet, quae ex individuis ejusdem speciei sunt maxime passibilia et tanquam cera mollior; veluti cum constitutio aëris pestilens corpora minus resistentia occupat, magis resistentia praeterit. Quarta est praecedenti non dissimilis: *omnis operatio coelestium non in puncta temporum, aut angustias minutas, sed in spatia majora defluit et dominatur;* itaque praedictiones de temperaturis anni verae esse possint, de diebus singulis pro vanis merito habentur. Postrema est, quae etiam prudentioribus astrologis semper placuit, quod *nulla insit astris fatalis necessitas,* sed quod inclinent ea potius, quam cogant. Addimus et illud, in quo in partes *astrologiae,* si fuerit emendata, non obscure venire videbimur: nimirum, quod nobis pro certo constet, *coelestia in se habere alios quosdam influxus praeter calorem et lumen;* qui tamen ipsi secundum regulas illas, quas jam posuimus, non aliter valent. Verum illi in intima physica latent, et longiorem dissertationem postulant. Visum est igitur nobis, his, quae diximus, rite perpensis, inter desiderata reponere astrologiam his principiis nostris consentaneam; atque sicut *astronomiam,* quae physicis rationibus nitatur, *astronomiam vivam* nominavimus, ita et *astrologiam,*

quae per easdem regitur, *astrologiam sanam* appellare placet. Circa quam recte conficiendam, licet ea, quae diximus, non parum profutura sint, pauca tamen addemus, more nostro, quae liquido proponent, et ex quibus sit coagmentanda, et ad quae adhibenda. Primo in *astrologiam sanam* recipiatur doctrina de commixtionibus radiorum: conjunctionibus scilicet et oppositionibus et reliquis syzygiis, sive aspectibus planetarum inter se; planetarum autem per signa zodiaci pertransitum et locationem sub iisdem signis etiam huic parti de commixtionibus radiorum assignamus. Locatio enim planetae sub signo est conjunctio quaedam ejusdem cum stellis signi. Quin etiam sicut conjunctiones, ita et oppositiones et reliquae syzygiae planetarum erga stellas signorum notandae sunt; quod adhuc plene factum non est. At commixtiones radiorum fixarum ad invicem utiles quidem sunt ad contemplationem de fabrica mundi et regionum subjacentium natura; ad praedictiones minime, quia semper eodem modo se habent. Secundo recipiantur accessiones singulorum planetarum propius ad perpendiculum, aut recessiones ab ipso, secundum regionum climata; habent enim planetae singuli non minus, quam sol, suas aestates et hiemes, in quibus fortius aut infirmius radios jaciant propter rationem perpendiculi. Etenim nobis dubium non est, quin luna, posita in leone, fortius operetur super corpora naturalia apud nos, quam posita in piscibus. Non quod luna sub leone ad cor respiciat, sub piscibus ad pedes, sicut fabulantur; sed propter elevatio-

nem perpendiculum versus et approximationem ad stellas majores, eadem prorsus ratione, qua et sol. Tertio recipiantur apogaea et perigaea planetarum cum debita disquisitione, ad quae pertineat planetae vigor in se ipso, ad quae vicinitas ad nos. Planeta enim in apogaeo sive exaltatione sua magis alacer est; in perigaeo autem sive casu suo magis communicat. Quarto recipiantur, ut summatim dicamus, omnia reliqua accidentia motus planetarum; quales singulorum in itinere suo accelerationes, retardationes, progressus, stationes, retrogradationes; quales distantiae a sole, combustiones, augmenta et diminutiones luminis, eclipses; et si quae sint alia. Etenim faciunt haec omnia, ut planetarum radii, vel fortius, vel debilius, diversis denique modis et virtutibus, operentur. Atque quatuor ista ad radiationes stellarum spectant. Quinto recipiantur, quae naturas stellarum, sive erraticarum, sive fixarum, in propria sua essentia et activitate reserare et detegere ullo modo queant: qualis magnitudo; qualis color et aspectus; qualis scientillatio et vibratio luminis; qualis situs polos versus, aut aequinoctium; quales asterismi; quae aliis stellis magis immixtae, quae magis solitariae; quae superiores, quae inferiores; quae ex fixis intra vias solis et planetarum, zodiacum scilicet, quae extra; quis ex planetis velocior, quis tardior; quis moveatur in ecliptica, quis pervagetur in latitudine; quis possit esse retrogradus, quis minime; quis potiatur omnimodam distantiam a sole, quis alligetur; quis moveatur celerius in apogaeo, quis in perigaeo; denique anomalia Martis, exspatiatio Veneris et labores sive

passiones admirandae, quae non semel et in Sole, et in Venere deprehensae sunt; et si quae sint alia. Postremo recipiantur etiam ex traditione naturae et inclinationes planetarum particulares, atque etiam stellarum fixarum; quae, quandoquidem magno consensu tradantur, non leviter, praeterquam ubi cum physicis rationibus plane discordant, rejiciendae sunt. Atque ex talibus observationibus coagmentatur astrologia sana, et secundum eas tantum schemata coeli et componere et interpretari oportet.

Adhibetur autem astrologia sana ad praedictiones fidentius, ad electiones cautius, ad utrumqne autem intra terminos debitos. *Praedictiones* fieri possint de *cometis* futuris, qui, ut nostra fert conjectura, praenunciari possunt, et de omni genere meteororum, de diluviis, siccitatibus, ardoribus, conglaciationibus, terrae motibus, irruptionibus aquarum, eruptionibus ignium, ventis et pluviis majoribus, anni variis tempestatibus, pestilentiis, morbis grassantibus, ubertate et caritate frugum, bellis, seditionibus, sectis, transmigrationibns populorum, deniqne de omnibus rerum vel naturalium, vel civilium motibus, aut innovationibus majoribus. Ad magis autem specialia et forte singularia praedictiones istae, licet minore certitudine, deduci possint, si, repertis primo hujusmodi temporum inclinationibus generalibus, acri judicio vel physico, vel politico adplicentur illis speciebus aut individuis, quae hujusmodi accidentibus maxime sint obnoxia; veluti si quis ex praecognitione tempestatum anni eas reperiet, exempli gratia, magis oleis;

quam vitibus, magis phthisicis, quam hepaticis, magis incolis collium, quam vallium, magis monachis, quam aulicis, propter victus rationem diversam, propitias aut perniciosas; aut si quis ex cognitione influxus, quem coelestia habent super spiritu humano, reperiat, eum talem esse, ut magis populis, quam regibus, magis viris doctis et curiosis, quam animosis et militaribus, magis voluptariis, quam negotiosis, aut politicis faveat, aut adversetur. Hujusmodi autem innumera sunt, sed, quemadmodum diximus, non tantum cognitionem illam generalem, quae sumitur ex astris, quae sunt agentia, verum etiam particularem subjectorum, quae sunt passiva, requirunt. Neque electiones prorsus rejiciendae sunt, sed parcius illis, quam praedictionibus, fidendum. Videmus enim in plantationibus et seminationibus et insitionibus, aetatum lunae observationes non esse res omnino frivolas. Sunt et multa ejus generis. Verum et electiones istae, etiam magis, quam praedictiones, per nostras regulas cohibendae sunt. Atque illud semper attendendum, valere electiones in illis tantum casibus, ubi et virtus coelestium talis sit, quae non subito transeat, et actio inferiorum similiter talis, quae non statim absolvatur; quemadmodum fit in illis exemplis, quae memoravimus; nam nec incrementa lunae subito transiguntur, nec incrementa plantarum. Punctualitas vero temporis omnino repudianda. Inveniuntur autem et talia complura, quod quis minus putet, in electionibus circa civilia. Quod si quis nos compellat eo nomine, quod, ex quibus ista astrologia emendata elici pos-

sit, et rursus, ad quae utiliter adhiberi, aliquid monstravimus, quis vero sit eliciendi modus, neutiquam docuimus: ille minus aequus fuerit, cum artem ipsam, cujus debitores non sumus, a nobis exigat. Hoc tamen circa illud ipsum, quod petit, monebimus, quatuor tantum esse modos, quibus ad hanc scientiam via sternatur. Primo per experimenta futura; dein per experimenta praeterita; rursus per traditiones; ultimo per rationes physicas. Atque quod ad experimenta futura: quid attinet dicere, cum illa seculis compluribus ad eorum copiam comparandam indigeant, ut de iisdem cogitationem suscipere frustra fuerit? Quod vero ad experimenta praeterita: ea certe in manu hominum sunt, licet res sit laboriosa et multi otii. Possint enim astrologi, ut sibi non desint, omnes casus majores, veluti inundationes, pestilentias, proelia, seditiones, mortes regum, si placet, et similia ex historiae fide depromere, et situm coelestium, non secundum thematum subtilitatem, sed juxta regulas eas revolutionum, quae a nobis adumbratae sunt, qualis fuerit sub iisdem temporibus, intueri: ut, ubi manifestus fuerit eventuum consensus et conspiratio, ibi praedictionis norma probabilis constituatur. Quatenus ad traditiones: eas ita ventilare oportet, ut, quae cum rationibus physicis manifesto pugnent, e medio tollantur; quae vero cum iis consentiant, etiam auctoritate sua valeant. Quantum denique ad physicas rationes: illae maxime huic inquisitioni accommodatae sunt, quae de catholicis materiae appetitibus et passionibus, et de motibus cor-

porum simplicibus et genuinis inquirunt. His enim alis ad coelestia ista materiata ascenditur tutissime. Atque de astrologia sana hactenus.

Insaniae autem *astrologicae*, praeter ea, quae a principio notavimus, commenta, alia quaedam partitio superest non praetermittenda, quae tamen astrologia secludi solet et in magiam, quam vocant, coelestem transferri. Ea nacta est mirum commentum ingenii humani, nimirum, ut benevolus aliquis situs astrorum in sigillis aut signaculis, puta metalli, aut gemmae alicujus ad intentionem propriae, excipiatur, quae horae ejus felicitatem alias praetervolaturam detineant, et quasi volatilem figant. Quemadmodum graviter ille conqueritur de tam nobili apud antiquos arte, jam pridem amissa:

Annulus infuso non vivit mirus Olympo,
Non magis ingentes humili sub lumine Phoebos
Fert gemma, aut celso divulsas cardine lunas.

Certe reliquias sanctorum earumque virtutes recepit ecclesia romana; neque enim in divinis et immateriatis fluxus temporis obest: verum ut condantur reliquiae coeli, quo hora, quae recessit et tanquam mortua est, reviviscat et continuetur, mera est superstitio. Missa igitur haec faciamus, nisi forte Musae aniculae jam factae sint.

Physicam abstractam in duas partes rectissime dividi posse, statuimus; doctrinam de *schematismis materiae* et doctrinam *de appetitibus* et *motibus*. Utrosque cursim enumerabimus, unde verae physicae

de abstractis adumbratio quaedam deduci possit. Schematismi materiae sunt: densum, rarum; grave, leve; calidum, frigidum; tangibile, pneumaticum; volatile, fixum; determinatum, fluidum; humidum, siccum; pingue, crudum; durum, molle; fragile, tensile; porosum, unitum; spirituosum, jejunum; simplex, compositum; absolutum, imperfecte mistum; fibrosum atque venosum, simplicis positurae sive aequum; similare, dissimilare; specificatum, non specificatum; organicum, inorganicum; animatum, inanimatum; neque ultra rem extendimus. Sensibile enim et insensibile, rationale et irrationale ad doctrinam de homine rejicimus. Appetituum vero et motuum duo genera sunt: sunt enim vel motus simplices, in quibus radix omnium naturalium actionum continetur, pro ratione tamen schematismorum materiae; vel motus compositi sive producti, a quibus ultimis recepta philosophia, quae parum de corpore naturae stringit, auspicatur. Debent autem haberi hujusmodi motus compositi, quales sunt generatio, corruptio et reliqui, pro pensis quibusdam aut summis motuum simplicium potius, quam pro motibus primitivis. Motus simplices sunt motus antitypiae, quem vulgo motum, ne fiat penetratio dimensionum, vocant: motus nexus, quem motum ex fuga vacui appellant; motus libertatis, ne detur compressio, aut extensio praeternaturalis; motus nexus secundi, sive ne detur solutio continuitatis; motus congregationis majoris sive ad massas connaturalium suorum, qui vulgo dicitur motus naturalis; motus congregationis minoris, qui vulgo dicitur sym-

pathiae et antipathiae; motus disponens sive ut partes bene collocentur in toto; motus assimilationis naturae suae super aliud; motus excitationis, ubi agens nobilius motum in alio latentem et sopitum excitat; motus sigilli sive impressionis, operatio scilicet absque communicatione substantiae; motus regius sive cohibitio reliquorum motuum a motu praedominante; motus absque termino sive rotatio spontanea; motus trepidationis sive systoles et diastoles, corporum scilicet, quae locantur inter commoda et incommoda; postremo decubitus sive exhorrentia motus, quae etiam plurimarum rerum est caussativa. Hujusmodi sunt motus simplices, qui ex penetralibus naturae vere prodeunt quique complicati, continuati, alternati, fraenati, repetiti et multis modis aggregati motus illos compositos sive summas motuum, quae receptae sunt, aut illis similes constituunt. Summae motuum sunt decantati illi motus: generatio, corruptio, augmentatio, diminutio, alteratio, latio; etiam mixtio, separatio, versio. Supersunt tantum tanquam appendices physicae mensurae motuum: quid possit quantum, sive dosis naturae; quid possit distantia: id quod orbis virtutis sive activitatis non male vocatur; quid possint incitatio et tarditas; quid brevis, aut longa mora; quid vis, aut hebetudo rei; quid stimulus peristaseos. Atque hae sunt physicae verae de abstractis partes genuinae. Etenim in schematismis materiae, in motibus simplicibus, in summis sive aggregationibus motuum et in mensuris motuum physica de abstractis absolvitur. Nam motum voluntarium in animalibus; motum, qui

fit in actionibus sensuum; motum phantasiae, appetitus et voluntatis; motum mentis, decreti et intellectualium ad proprias doctrinas amandamus. Illud tamen iterato monemus, universa haec, quae diximus, in physica non ulterius tractari, quam ut materia et efficiens ipsorum. Retractantur enim in metaphysica, quoad formas et fines.

Physicae subjungemus appendices insignes duas, quae non tam ad materiam, quam ad modum inquisitionis spectant: *problemata naturalia, et placita antiquorum philosophorum.* Prior naturae multiplicis sive sparsae appendix est; secunda naturae unitae sive summarum: utraque ad solertem dubitationem pertinet, quae scientia pars est non contemnenda. Nam problemata particulares dubitationes complectuntur; placita generales circa principia et fabricam. Problematum exemplum nobile est in libris Aristotelis: quod genus operis meruit certe, non solum, ut posterorum laudibus celebraretur, verum etiam, ut eorum laboribus continuaretur, cum dubitationes indies oriantur novae. Attamen in hac re adhibenda est cautio magni utique momenti. Dubiorum commemoratio et prepositio duplicem in se habet fructum: unum, quod philosophiam muniat contra errores; quando id, quod non plane liquet, non judicatur, aut asseritur, ne error errorem gigneret, sed suspenditur de eo judicium, et non fit positivum; alterum, quod dubitationes, in codicillos relatae, totidem spongiae sunt, quae incrementa scientiae perpetuo ad se sugant et alliciant; unde fit, ut illa, quae, nisi praecessissent dubitationes,

leviter et sicco pede transmissa fuissent, dubitationum admonitu attente et studiose observentur. Verum hae duae utilitates vix unum compensant incommodum, quod, nisi sedulo prohibeatur, se ingeret: nimirum quod dubitatio, si semel admittatur tanquam justa, et fiat quasi authentica, statim defensores in utramque partem suscitabit, qui etiam posteris eandem licentiam dubitandi transmittant; adeo ut homines ingenia sua intendant et applicent ad hoc, ut alatur potius dubitatio, quam terminetur aut solvatur. Cujus quidem rei exempla et in jurisperitis et in academicis ubique occurrunt: quibus moris est, ut dubitationem semel admissam perpetuam esse velint, nec minus dubitandi, quam asserendi auctoramenta amplectantur; cum tamen ille demum sit ingenii usus legitimus, qui ex dubiis certa faciat, non, qui certa in dubium vocet. Quare, kalendarium dubitationum sive problematum in natura et desiderari, assero, et suscipi, probo; modo curae sit, ut aucta scientia in dies, quod fiet procul dubio, si nos audiant homines, quae clare discussae sint dubitationes, ex albo deleantur. Huic kalendario aliud addi, cuperem, non minus utile. Cum enim in omni inquisitione inveniantur haec tria: perspicue vera, dubia, perspicue falsa: utilissimum foret, kalendario dubiorum kalendarium falsitatum et errorum popularium vel in historia naturali, vel in dogmatibus grassantium, adjungere, ne illae amplius scientiis molestae essent.

Quod ad *placita antiquorum philosophorum*, qualia fuerunt *Pythagorae*, *Philolai*, *Xenophanis*, *Ana-*

xagorae, *Parmenidis*, *Leucippi*, *Democriti*, aliorum, quae homines contemptim percurrere solent: non abs re fuerit, paullo modestius in ea oculos conjicere. Etsi enim Aristoteles, more Ottomanorum, regnare se haud tuto posse, putaret, nisi fratres suos omnes contrucidasset, tamen iis, qui non regnum aut magisterium, sed veritatis inquisitionem atque illustrationem sibi proponunt, non potest non videri res utilis, diversas diversorum circa rerum naturam opiniones sub uno aspectu intueri. Neque tamen subest spes, quod veritas aliqua purior ex illis aut similibus theoriis speranda ullo modo sit. Quemadmodum enim eadem phaenomena, iidem calculi et Ptolomaei principiis astronomicis et Copernici competunt, ita experientia ista vulgaris, qua utimur, atque obvia rerum facies pluribus diversis theoriis se applicare potest, ubi ad rectam veritatis indagationem longe alia severitate opus fuerit. Eleganter enim Aristoteles: *infantes primo balbutientes quasvis mulieres appellare matres, post autem propriam matrem discernere.* Sic certe puerilis experientia omnem philosophiam appellabit matrem, adulta vero matrem veram internoscet. Interea juvabit, philosophias discrepantes, veluti diversas naturae glossas, quarum una fortasse uno loco, alia alio est emendatior, perlegere. Optarim igitur, ex vitis antiquorum philosophorum, ex fasciculo Plutarchi de placitis eorum, ex citationibus Platonis, ex confutationibus Aristotelis, ex sparsa mentione, quae habetur in aliis libris, tam ecclesiasticis, quam ethnicis, Lactantio, Philone, Philostrato et reliquis, opus confici cum di-

ligentia et judicio de *antiquis philosophiis*. Tale enim opus nondum exstare, video. Attamen hic moneo, ut hoc fiat distincte, ita ut singulae philosophiae seorsum componantur et continuentur, non per titulos et fasciculos, quod Plutarchus fecit, excipiantur. Quaevis enim philosophia integra se ipsam sustentat, atque dogmata ejus sibi mutuo et lumen, et robur adjiciunt; quod si distrahantur, peregrinum quiddam et durum sonant. Certe quando apud Tacitum lego facta Neronis aut Claudii circumstantiis temporum, personarum et occasionum vestita, nil video, quod a probabilitate prorsus abhorreat; cum vero eadem lego in Suetonio Tranquillo per capita et communes locos minimeque in serie temporis repraesentata, portenda quaedam videntur et plane incredibilia. Neque absimilis est ratio philosophiae, quando proponitur integra, et quando in frusta concisa et dissecta. Neque vero ex hoc placitorum philosophiae kalendario nuperas theorias et dogmata excludo; sicut illam *Theophrasti Paracelsi*, eloquenter in corpus quoddam et harmoniam philosophiae redactam a Severino Dano; aut *Telesii Consentini*, qui Parmenidis philosophiam instaurans, arma Peripateticorum in illos ipsos vertit; aut *Patricii Veneti*, qui Platonicorum fumos sublimavit; aut *Gilberti*, popularis nostri, qui Philolai dogmata reposuit; aut alterius cujuscunque, si modo dignus est. Horum vero, quoniam volumina integra exstant, summae tantum inde conficiendae et cum caeteris conjungendae. Atque de physica cum appendicibus haec dicta sint.

Quantum ad *metaphysicam*: assignavimus jam ei inquisitionem caussarum formalium et finalium; quae assignatio, quatenus ad *formas*, incassum facta videatur. Invaluit siquidem opinio atque inveteravit, rerum formas essentiales, seu *veras differentias* nulla humana inveniri diligentia posse. Quae opinio interim nobis elargitur atque concedit, inventionem formarum ex omnibus scientiae partibus dignissimam esse, quae investigetur, si modo fieri possit, ut reperiatur. Ad inventionis possibilitatem vero quod attinet; sunt certe ignavi regionum exploratores, qui, ubi nil, nisi coelum et pontus videtur, terras ultra esse prorsus negant. At manifestum est, Platonem, virum sublimis ingenii quique veluti ex rupe excelsa omnia circumspiciebat, in sua de ideis doctrina, *formas esse verum scientiae objectum*, vidisse; utcunque sententiae hujus verissimae fructum amiserit, formas penitus a materia determinatas contemplando et prensando: unde factum est, ut ad speculationes theologicas diverteret; quod omnem naturalem suam philosophiam infecit et polluit. Quod si diligenter serio et sincere ad actionem et usum, et oculos convertamus, non difficile erit, disquirere et notitiam assequi, quae sint illae formae, quarum cognitio res humanas miris modis locupletare et beare possit. Substantiarum enim formae (uno homine excepto, de quo scriptura: *formavit hominem de limo terrae et spiravit in faciem ejus spiraculum vitae*, non ut de caeteris speciebus: *producant aquae, producat terra*); species, inquam, creaturarum, prout nunc per compositionem et transplantationem inve-

niuntur multiplicatae, ita perplexae sunt et complicatae, ut aut omnino, de iis inquirere, frustra sit, aut inquisitio earum, qualis esse potest, seponi ad tempus, et postquam formae simplicioris naturae rite exploratae sint et inventae, tum demum institui debeat. Quemadmodum enim nec facile esset, nec ullo modo utile, formam soni investigare ejus, qui verbum aliquod constituat, cum verba compositione litterarum sint infinita: at soni, qui litteram aliquam simplicem exprimat, formam inquirere, quali scilicet collisione, quasi instrumentorum vocis applicatione, constituatur, comprehensibile est, immo facile; quae tamen formae litterarum cognitae ad formas verborum illico nos deducent: eadem prorsus ratione, formam inquirendo leonis, quercus, auri, immo etiam aquae, aut aëris, operam quis luserit. Formam vero inquirere densi, rari; calidi, frigidi; gravis, levis; tangibilis, pneumatici; volatilis, fixi, et similium tam schematismorum, quam motuum, quos in physica tractanda magna ex parte enumeravimus et formas primae classis appellare consuevimus, quique, veluti litterae alphabeti, numero haud ita multi sunt, et tamen essentias et formas omnium substantiarum conficiunt et sustinent: hoc est, inquam, illud ipsum, quod conamur quodque eam partem metaphysicae, de qua nunc inquirimus, constituit et diffinit. Neque haec officiunt, quo minus physica easdem naturas consideret quoque, ut dictum est, sed tantum, quoad caussas fluxas. Exempli gratia, si de caussa inquiratur albedinis in nive, vel spuma, recte redditur, quod sit subtilis intermixtio aëris cum

aqua. Haec autem longe abest, ut sit forma albedinis, cum aër etiam pulveri vitri aut crystalli intermixtus albedinem similiter procreet, non minus, quam si admisceatur aquae; verum caussa efficiens illa tantum est, quae nihil aliud, quam vehiculum est formae. At in metaphysica, si fiat inquisitio, hujusmodi quidpiam reperies: corpora duo diaphana intermixta, portionibus eorum opticis simplici ordine sive aequaliter collocatis, constituere albedinem. Hanc metaphysicae partem desiderari, reperio. Nec mirum; quia illo inquirendi modo, qui hucusque in usum venit, nunquam in seculum comparebunt rerum formae. Radix autem mali hujus, ut et omnium, ea est, quod homines et propere nimis, et nimis longe ab experientia et rebus particularibus cogitationes suas divellere et abstrahere consueverunt, et suis meditationibus et argumentationibus se totos dedere.

Usus autem hujus partis metaphysicae, quam desideratis annumero, duas ob caussas vel maxime excellit. Prima est, quod scientiarum omnium officium sit et propria virtus, ut experientiae ambages et itinera longa, quantum veritatis ratio permittit, abbrevient; ac proinde remedium veteri querimoniae afferant de vita brevi et arte longa. Illud vero optime praestatur, axiomata scientiarum in magis generalia, et quae omni materiae rerum individuarum competant, colligando et uniendo. Sunt enim scientiae instar pyramidum, quibus historia et experientia, tanquam basis unica, substernuntur. Ac proinde basis naturalis philosophiae est historia naturalis; tabulatum primum

a basi est physica; vertici proximum metaphysica. Ad conum quod attinet et punctum verticale, *opus, quod operatur Deus a principio usque ad finem, summariam* nempe *naturae legem*: haesitamus merito, an humana possit ad illud inquisitio pertingere. Caeterum haec tria verae sunt scientiarum contabulationes suntque apud homines propria scientia inflatos et Theomachos tanquam tres moles giganteae;

Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atque Ossae frondosum involvere Olympum;

apud eos vero, qui se ipsos exinanientes, omnia ad Dei gloriam referunt, tanquam trina illa acclamatio: *Sancte! Sancte! Sancte!* Sanctus enim Deus in multitudine operum suorum, sanctus in ordine eorum, sanctus in unione. Quare speculatio illa Parmenidis et Platonis, quamvis in illis nuda fuerit speculatio, excelluit tamen: *omnia per scalam quandam ad unitatem ascendere.* Atque illa demum scientia caeteris est praestantior, quae humanum intellectum minimum multiplicitate onerat: quam liquet esse metaphysicam; quippe quae contemplatur praecipue simplices illas rerum formas, quas superius formas primae classis nominavimus; quandoquidem, licet numero paucae, tamen commensurationibus et coordinationibus suis omnem varietatem constituunt. Secunda res, quae hanc metaphysicae partem de formis nobilitat, haec nimirum est, quod potestatem humanam emancipet maxime et liberet eamque in amplissimum et apertissimum operandi campum educat. Nam physica per

angustos et impeditos calles humanam operam dirigit, naturae ordinariae flexuosos tramites imitata. Sed *latae undique sunt sapientibus viae*; sapientiae nimirum, quae a veteribus *rerum divinarum et humanarum scientia* definiebatur, mediorum copia et varietas semper suppetit. Caussae enim physicae novis inventis in simili materia lucem et ansam praebent: at, qui formam aliquam novit, novit etiam ultimam possibilitatem, superinducendi naturam illam in omnigenam materiam, eoque minus inter operandum restringitur et alligatur vel ad materiae basim, vel ad conditionem efficientis. Quod genus scientiae eleganter describit etiam Salomon, etsi sensu magis divino: *non arctabuntur gressus tui, et currens non habebis offendiculum.* Intelligit scilicet, sapientiae vias nec angustiis, nec obicibus obnoxias esse.

Metaphysicae pars secunda est finalium caussarum inquisitio, quam non ut praetermissam, sed ut male collocatam notamus. Solent enim inquiri inter physica, non inter metaphysica. Quamquam si ordinis hoc solum vitium esset, non mihi fuerit tanti. Ordo enim ad illustrationem pertinet, neque est ex substantia scientiarum. At haec ordinis inversio defectum insignem peperit et maximam philosophiae induxit calamitatem. Tractatio enim caussarum finalium in physicis inquisitionem caussarum physicarum expulit et dejecit effecitque, ut homines in istiusmodi speciosis et umbratilibus caussis acquiescerent, nec inquisitionem caussarum realium et vere physicarum strenue urgerent, ingenti scientiarum detrimento. Eto-

nim reperio, hoc factum esse non solum a Platone, qui in hoc littore semper ancoram figit, verum etiam ab Aristotele, Galeno et aliis, qui saepissime etiam ad illa vada impingunt. Etenim qui caussas adduxerit hujusmodi: *palpebras cum pilis pro sepi et vallo esse ad munimentum oculorum*; aut: *corii in animalibus firmitudinem esse ad propellendos calores et frigora*; aut: *ossa pro columnis et trabibus a natura induci, quibus fabrica corporis innitatur*; aut: *folia arborum emitti, quo fructus minus patiantur a sole et vento*; aut: *nubes in sublimi fieri, ut terram imbribus irrigent*; aut: *terram densari et solidari, ut statio et mansio sit animalium*: et alia similia: is in metaphysicis non male ista allegarit, in physicis autem nequaquam. Immo, quod coepimus dicere, hujusmodi sermonum discursus, instar remorarum, uti fingunt, navibus adhaerentium, scientiarum quasi velificationem et progressum retardarunt, ne cursum suum tenerent et ulterius progrederentur, et jam pridem effecerunt, ut physicarum caussarum inquisitio neglecta deficeret ac silentio praeteriretur. Quapropter philosophia naturalis Democriti et aliorum, qui Deum et mentem a fabrica rerum amoverunt et structuram universi infinitis naturae praelusionibus et tentamentis, quas uno nomine fatum aut fortunam vocabant, attribuerunt et rerum particularium caussas materiae necessitati sine intermixtione caussarum finalium assignarunt, nobis videtur, quantum ex fragmentis et reliquiis philosophiae eorum conjicere licet, quatenus ad caussas physicas, multo solidior fuisse, et altius in naturam pene-

trasse, quam illa Aristotelis et Platonis; hanc unicam ob caussam, quod illi in caussis finalibus nunquam operam triverunt, hi autem eas perpetuo inculcarunt. Atque magis in hac parte accusandus Aristoteles, quam Plato; quandoquidem fontem caussarum finalium, Deum scilicet, omiserit et naturam pro Deo substituerit caussasque ipsas finales potius ut logicae amator, quam theologiae, implexus sit. Neque haec eo dicimus, quod caussae illae finales verae non sint et inquisitione admodum dignae in speculationibus metaphysicae, sed quia, dum in physicarum caussarum possessiones excurrunt et irruunt, misere eam provinciam depopulantur et vastant. Alioquin, si modo intra terminos suos coërceantur, magnopere hallucinantur, quicunque, eas physicis caussis adversari aut repugnare, putent. Nam caussa reddita, quod *palpebrarum pili oculos muniant*, nequaquam sane repugnat alteri illi, *quod pilositas soleat contingere humiditatum orificiis;*

Muscosi fontes etc.

neque caussa reddita, quod *coriorum in animalibus firmitudo pertinet ad coeli injurias propulsandas*, adversatur illi alteri: *quod illa firmitudo fit ob contractionem pororum ex intimis corporum per frigus et depraedationem aëris.* Et sic de reliquis, conspirantibus optime utrisque caussis; nisi quod altera intentionem, altera simplicem consecutionem denotet. Neque vero ista res in dubium vocat providentiam divinam, aut ei quicquam derogat, sed potius eandem miris modis confirmat et evehit. Nam sicut in rebus civilibus prudentia politica fuerit multo altior et mi-

rabilior, si quis opera aliorum ad suos fines et desideria abuti possit, quibus tamen nihil consilii sui impertit, ut interim ea agant, quae ipse velit, neutiquam vero, se hoc facere, intelligant, quam si consilia sua cum administris voluntatis suae communicaret: sic Dei sapientia effulget mirabilius, cum natura aliud agit, providentia aliud elicit, quam si singulis schematibus et motibus naturalibus providentiae characteres essent impressi. Scilicet Aristoteli, postquam naturam finalibus caussis impraegnasset, *naturamque nihil frustra facere suique voti semper esse compotem, si impedimenta abessent*, et hujusmodi multa eo spectantia posuisset, amplius Deo non fuit opus: at Democritus et Epicurus, cum atomos suas praedicabant, eo usque a subtilioribus nonnullis tolerabantur; verum cum, ex eorum fortuito concursu fabricam ipsam rerum absque mente coaluisse, assererent, ab omnibus risu excepti sunt. Adeo ut tantum absit, ut caussae physicae homines a Deo et providentia abducant, ut contra potius philosophi illi, qui in iisdem eruendis occupati fuerunt, nullum exitum rei reperiant, nisi postremo ad Deum et providentiam confugiant. Atque haec de metaphysica dicta sint, cujus partem de caussis finalibus in libris et physicis, et metaphysicis tractatam, non negaverim: in his recte, in illis perperam, propter incommodum inde secutum.

Cap. V.

Partitio *operativae doctrinae de natura* in *mechanicam* et *magiam*, quae respondent partibus speculativae: physicae mechanica, metaphysicae magia; et expurgatio vocabuli magiae. Appendices duae operativae: inventarium opum humanarum et catalogus polychrestorum.

Operativam de natura similiter in duas partes dividemus idque ex necessitate quadam. Subjicitur enim haec divisio divisioni priori *doctrinae speculativae*. *Physica* siquidem et inquisitio caussarum efficientium et materialium producit *mechanicam*: at *metaphysica* et inquisitio formarum producit *magiam*; nam caussarum finalium inquisitio sterilis est, et, tanquam virgo Deo consecrata, nihil parit. Neque nos fugit, esse et mechanicam saepius mere empiricam, et operariam, quae a physica non pendeat; verum hanc in historiam naturalem conjecimus, a philosophia naturali segregamus. Loquimur tantum de ea mechanica, quae cum caussis physicis conjuncta est. Veruntamen interveniet quaedam mechanica, quae nec prorsus operaria est, neque tamen philosophiam proprie attingit. Operum enim inventa omnia, quae in hominum notitiam venerunt, aut casu occurrerunt et deinceps per manus tradita sunt, aut de industria quaesita. Quae autem intentionaliter inventa sunt, illa aut per caussarum et axiomatum lucem eruta sunt, aut per extensionem quandam vel translationem, vel compositionem inventorum priorum deprehensa; quae magis ingeniosa quaedam res est et sagax, quam philosophica. Hanc vero partem, quam neutiquam contemnimus,

non multo post, cum de experientia litterata inter logica tractabimus, cursim perstringemus. Enimvero mechanicam, de qua nunc agimus, tractavit Aristoteles promiscue; Hero in spiritualibus; etiam Georgius Agricola, scriptor recens, diligenter admodum in mineralibus aliique quamplurimi in subjectis particularibus; adeo ut non habeam, quod dicam de omissis in hac parte, nisi quod mechanica promiscua, secundum exemplum Aristotelis, diligentius debuissent continuari per labores recentiorum, praesertim cum delectu eorum mechanicorum, quorum aut caussae magis obscurae, aut effectus magis nobiles. Verum, qui in hisce insistunt, quasi oras tantum maritimas perreptant

— *Premendo littus iniquum.*

Meo siquidem judicio vix possit aliquid in natura radicitus verti aut innovari vel per casus aliquos fortuitos, vel per tentamenta experimentorum, vel ex luce caussarum physicarum, sed solummodo per inventionem formarum. Si igitur, desiderari eam partem metaphysicae, quae de formis agit, posuimus, sequitur, ut *naturalis* etiam *magia*, quae ad eam est relativa, similiter desideretur. Verum hoc loco postulandum videtur, ut vocabulum istud *magiae*, in deteriorem partem jam pridem acceptum, antiquo et honorifico sensui restituatur. Etenim *magia* apud Persas pro sapientia sublimi et scientia consensuum rerum universalium accipiebatur; atque etiam tres illi, qui ab Oriente ad *Christum* adorandum venerunt, *magorum* nomine vocabantur. Nos vero eam illo in sensu intelligimus, ut sit scien-

tia, quae cognitionem formarum abditarum ad opera admiranda deducat, atque, quod dici solet, activa cum passivis conjungendo, magnalia naturae manifestet. Nam quantum ad naturalem magiam, quae in libris plurimorum volitat, credulas quasdam et superstitiosas traditiones et observationes de sympathiis et antipathiis rerum atque de occultis et specificis proprietatibus complectentem cum frivolis ut plurimum experimentis, potius occultandi artificio et larva, quam re ipsa admirandis: non erraverit sane, qui eam dixerit a scientia, quam quaerimus, tantum distare, quoad veritatem naturae, quantum libri rerum gestarum Arthuri ex Britannia, aut Hugonis Burdegalensis et hujusmodi heroum umbratilium differunt a Caesaris commentariis, quoad veritatem historicam. Manifestum enim est, Caesarem majora revera perpetrasse, quam illi, de heroibus suis confingere, ausi sunt; sed modis faciendi minime fabulosis. Hujusmodi doctrinas bene adumbravit *fabula de Ixione;* qui, cum Junonis, potentiae Deae, concubitum animo sibi designaret, cum evanida nube rem habuit, ex qua centauros et chimaeras progenuit. Sic, qui insana et impotenti cupiditate feruntur ad ea, quae per imaginationis tantum fumes et nebulas cernere se putant, loco operum nil aliud, quam spes inanes et deformia quaedam ac monstrosa spectra suscipient. Hujus autem *magiae naturalis* levis et degeneris operatio super homines similis est soporiferis quibusdam medicamentis, quae somnum conciliant atque insuper inter dormiendum laeta et placentia somnia immittunt. Primo enim intellectum humanum in-

soporem conjicit canendo proprietates specificas et virtutes occultas et tanquam coelitus demissas et per traditionum susurros solummodo perdiscendas; unde homines ad veras caussas eruendas et indagandas non amplius excitantur et evigilant, sed in hujusmodi otiosis et credulis opinionibus acquiescunt: deinde vero innumera commenta grata, et qualia quis optaret maxime, instar somniorum insinuat. Atque operae pretium est, notare, in illis scientiis, quae nimium trahunt ex phantasia et fide (quales sunt *magia* ista levis, de qua nunc loquimur, *alchymia*, *astrologia* et aliae consimiles) media sua et theoriam, solere, esse magis monstrosa, quam finis est et actio, quo tendunt. Versio argenti, aut argenti vivi, aut alicujus alterius metalli in aurum, res creditu dura: attamen longe verisimilius est, ab homine, qui ponderis, coloris flavi, malleabilis et extensibilis, fixi etiam et volatilis naturas cognitas et perspectas habuerit quique similiter prima mineralium semina et menstrua diligenter introspexerit, posse aurum multa et sagaci mollitione tandem produci, quam quod pauca elixiris grana paucis momentis alia metalla in aurum vertere valeant per activitatem ejusdem *elixiris*, quae naturam scilicet perficere et omni impedimento liberare possit. Similiter senectutis retardatio, aut gradus alicujus juventutis instauratio non facile fidem reperiat: attamen longe verisimilius est, ab homine, qui naturam arefactionis et spirituum super solida corporis depraedationes bene norit quique naturam assimilationis atque alimentationis, vel perfectioris, vel pravioris, perspexerit, na-

turam etiam spirituum quasi flammae corporis, alias ad consumendum appositae, alias ad reparandum, notarit, posse per diaetas, balnea, unctiones, medicinas proprias, accommodata etiam exercitia et similia, vitam prolongari, aut vigorem juventutis aliqua ex parte renovari, quam quod hoc fieri possit per guttas pauculas aut scrupulos alicujus pretiosi liquoris aut quintessentiae. Rursus, ex astris fata elici posse, non statim aut facile homines consenserint: illa vero, quod hora nativitatis, quae saepissime ex pluribus accidentibus naturalibus vel acceleratur, vel differtur, vitae totius fortunam regat, aut quod hora quaestionis sit cum re ipsa, quae quaeritur, confatalis, meras nugas dixeris. Attamen tanta exercet humanum genus impotentia et intemperies, ut non solum, quae fieri non possunt, sibi spondeant, sed etiam, maxime ardua sine molestia aut sudore, tanquam feriantes, se adipisci posse, confidunt. Verum de *magia* hactenus, cujus et vocabulum ipsum ab infamia vindicavimus, et speciem veram a falsa et ignobili segregavimus.

Hujus vero partis operativae, scilicet de natura, *duae* sunt *appendices* magni utraque pretii. Prima est, ut fiat *inventarium opum humanarum*, quo excipiantur et breviter enumerentur omnia hominum bona et fortunae, sive sint ex fructibus et proventibus naturae, sive artis, quae jam habentur, et quibus homines fruuntur, adjectis iis, quae olim innotuisse constat, nunc autam perierunt: ad hunc finem, ut, qui ad nova inventa accingitur, de jam inventis et exstantibus negotium sibi non facessat. Hoc vero *inventarium*

magis erit artificiosum magisque etiam utile, si, quae communi hominum opinione impossibilia reputantur, in unoquoque genere adjunxeris atque una proxima impossibilibus, quae tamen habentur, copules, ut alterum humanam inventionem acuat, alterum quadantenus dirigat, utque ex his optativis et potentialibus activa promptius deducantur. Secunda est, ut fiat *kalendarium eorum experimentorum*, quae maxime *polychresta* sunt et ad aliorum inventionem faciunt et ducunt. Exempli gratia, *experimentum artificialis conglaciationis aquae* per glaciem cum sale nigro ad infinita pertinet; hoc enim modum condensationis secretum revelat, quo homini nihil est fructuosius. Praesto enim est ignis ad rarefactiones; verum in condensationibus laboratur. Plurimum autem facit ad inveniendi compendium, si hujusmodi *polychresta* proprio catalogo excipiantur.

Cap. VI.

De magna philosophiae naturalis, tam speculativae, quam operativae, appendice: *mathematica*. Quodque inter appendices potius poni debet, quam inter scientias substantivas. Partitio mathematicae in *puram* et *mixtam*.

Optime Aristoteles, *physicam et mathematicam generare practicam sive mechanicam*. Quare cum jam tam speculativam, quam operativam partem doctrinae de natura tractaverimus, locus est, ut de *mathematica* dicamus, quae ad utramque est scientia auxiliaris. Haec siquidem in philosophia recepta, phy-

sicae et metaphysicae pars tertia adjungitur. At nobis ista retractantibus et recolentibus, si, eam ut scientiam substantivam et principalem designare, in animo esset, magis consentaneum videretur et rei ipsius naturae et ordinis perspicuitati, ut constitueretur tanquam portio metaphysicae. Quantitas enim (quae subjectum est *mathematicae*) materiae applicata veluti dosis naturae est et plurimorum effectuum in rebus naturalibus caussativa ideoque inter formas essentiales numeranda est. Figurae autem et numerorum potentia in tantum apud antiquos valere visa est, ut Democritus principia varietatis rerum in figuris atomorum praecipue collocaverit ac Pythagoras, naturam rerum ex numeris constitui, asseruerit. Illud interim verum est, quantitatem inter formas naturales, quales nos eas intelligimus, omnium maxime esse abstractam et a materia separabilem: quod ipsum in caussa fuit, cur et diligentius exculta, et acrius inquisita ab hominibus fuerit, quam aliae quaecunqne formae, quae omnes in materia magis sunt immersae. Cum enim in hominum animis plane insitum sit, plurimo certe cum scientiarum detrimento, ut generalium quasi campis liberis magis, quam particularium silvis et septis delectentur, nil repertum est mathematicis gratius et jucundius, quo appetitus iste exspatiandi et meditandi exploretur. Etsi autem haec vera sint, nobis tamen, qui non tantum veritati et ordini, verum etiam usui et commodis hominum consulimus, satius demum visum est, mathematicas, cum et in physicis, et in metaphysicis, et in magicis plurimum polleant, ut omnium appendices et

copias auxiliares designare. Quod etiam quodammodo facere compellimur propter delicias et factum mathematicorum, qui hanc scientiam physicae fere imperare distupiunt. Nescio enim, quo fato fiat, ut mathematica et logica, quae ancillarum loco erga physicam se gerere debebant, nihilominus certitudinem suam prae ea jactantes, dominatum contra eam exercere praesumant. Verum de loco et dignitate hujus scientiae minus curandum; de re ipsa videamus.

Mathematica aut *pura* est, aut *mixta*. Ad *puram* referuntur scientiae, quae circa quantitatem occupatae sunt, a materia et axiomatibus physicis penitus abstractam. Eae duae sunt: geometria et arithmetica; quantitatem altera continuam, altera discretam tractans. Quae duae artes magno certe cum acumine et industria inquisitae et tractatae sunt: veruntamen et *Euclidis* laboribus in geometricis nihil additum est a sequentibus, quod intervallo tot seculorum dignum sit, et doctrina de solidis nec a veteribus, nec a modernis pro rei usu et excellentia instructa et aucta est. In *arithmeticis* autem nec satis varia et commoda inventa sunt supputationum compendia, praesertim circa progressiones, quarum in physicis usus est non mediocris, nec algebra bene consummata est: atque arithmetica illa pythagorica et mystica, quae ex Proclo et reliquiis quibusdam Euclidis coepit instaurari, exspatiatio quaedam speculationis est. Hoc enim habet ingenium humanum, ut, cum ad solida non sufficiat, in supervacaneis se atterat. Mixta habet pro subjecto axiomata et portiones physicas, quantitatem autem con-

siderat, quatenus est ad ea elucidanda et demonstranda et actuanda auxiliaris. Multae siquidem naturae partes nec satis subtiliter comprehendi, nec satis perspicue demonstrari, nec satis dextre et certo ad usum accommodari possint sine ope et interventu mathematicae. Cujus generis sunt perspectiva, musica, astronomia, cosmographia, architectura, machinaria et nonnullae aliae. Caeterum in mathematicis mixtis integras aliquas portiones desideratas jam non reperio, sed multas in posterum praedico, si homines non feriuntur. Prout enim physica majora in dies incrementa capiet et nova axiomata educet, eo mathematicae opera nova in multis indigebit et plures demum fient mathematicae mixtae.

Jam autem doctrinam de natura pertransivimus et desiderata in ipsa notavimus. Qua in re si a priscis et receptis opinionibus discesserimus eoque nomine contradicendi ansam cuiquam praebuerimus, quod ad nos attinet: ut dissentiendi studium longe a nobis abest, ita etiam et contendendi consilium. Si haec vera sunt:

Non canimus surdis; respondent omnia silvae.

Vox naturae ingeminabit, etsi vox hominum reclamet. Quemadmodum autem Alexander Borgia dicere solebat de expeditione Gallorum Neapolitana, *eos venisse cum creta in manibus, quo diversoria sua notarent, non cum armis, ut perrumperent:* sic nobis magis cordi est pacificus veritatis ingressus, ubi quasi creta consignentur animi, qui tantum hospitem exci-

pere possint, quam qui pugnax est viamque sibi per contentiones et lites sternat. Absolutis igitur duabus partibus *philosophiae* de *numine* et de *natura*, restat tertia de *homine*.

Liber Quartus.

Ad Regem suum.

Cap. I.

Partitio doctrinae de *homine* in *philosophiam humanitatis et civilem*. Partitio philosophiae humanitatis in doctrinam circa *corpus hominis* et doctrinam circa *animam hominis*. Constitutio unius doctrinae generalis de *natura* sive de *statu hominis*. Partitio doctrinae de statu hominis in doctrinam de *persona hominis* et de *foedere animi et corporis*. Partitio doctrinae de persona hominis in doctrinam de *miseriis hominis* et de *praerogativis*. Partitio doctrinae de foedere in doctrinam de *indicationibus* et de *impressionibus*. *Assignatio physiognomiae et interpretationis somniorum naturalium doctrinae de indicationibus.*

Si quis me, Rex optime, ob aliquid eorum, quae proposui, aut deinceps proponam, impetat, aut vulneret, praeterquam quod intra praesidia Majestatis tuae tutus esse debeam, sciat is, se contra morem et disciplinam militiae facere. Ego enim buccinator tantum pugnam non ineo, unus fortasse ex iis, de quibus Homerus:

Χαίρετε κήρυκες, Διὸς ἄγγελοι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.

Hi enim inter hostes, etiam infessissimos et acerbissimos, ultro citroque inviolati ubique commeabant. Neque vero nostra buccina homines advocat et excitat, ut se mutuo contradictionibus proscindant, aut secum ipsi proelientur et digladientur, sed potius, ut, pace inter ipsos facta, conjunctis viribus se adversus *naturam rerum* comparent ejusque edita et munita capiant et expugnant atque fines imperii humani, quantum Deus O. M. pro bonitate sua indulserit, proferant.

Veniamus nunc ad eam scientiam, ad quam nos ducit oraculum antiquum, nempe ad *scientiam nostri.* Cui, quo magis nostra intersit, eo incumbendum est diligentius. Haec scientia homini pro fine scientiarum, at naturae ipsius portio tantum. Atque hoc pro regula ponatur generali; quod omnes scientiarum partitiones ita intelligantur et adhibeantur, ut scientias potius signent, aut distinguant, quam secent et divellant, ut perpetuo evitetur solutio continuitatis in scientiis. Hujus etenim contrarium particulares scientias steriles reddidit, inanes et erroneas, dum a fonte et fomite communi non aluntur, sustentantur et rectificantur. Sic videmus Ciceronem Oratorem de Socrate et ejus schola conquerentem, quod hic primus philosophiam a rhetorica disjunxerit, unde facta sit rhetorica ars loquax et inanis. Constat similiter, sententiam Copernici de ratione terrae, quae nunc quoque invaluit, quia phaenomenis non repugnat, ab astronomicis principiis non posse revinci, a naturalis tamen philosophiae principiis, recte positis, posse. Artem

denique medicam videmus, si a naturali philosophia destituatur, empiricorum praxi haud multum praestare. Hoc igitur posito, accedamus ad *doctrinam de homine*. Ea duplex est: aut enim contemplatur *hominem segregatum*, aut *congregatum* atque in *societate*. Alteram harum *philosophiam humanitatis*, alteram *civilem* vocamus. *Philosophia humanitatis* sive *humana* ex partibus similibus illis, ex quibus homo ipse, consistit, nempe ex *scientiis*, quae *circa corpus*, et ex *scientiis*, quae circa *animam* versantur.

Verum priusquam distributionis particulares persequamur, constituamus scientiam unam generalem de *natura* et *statu hominis*. Digna enim certe res est, ut emancipetur haec scientia et in *scientiam* seorsum redigatur. Conficitur autem illa ex iis rebus, quae sunt tam *corpori*, quam *animae* communes. Rursus haec scientia de *natura* et *statu hominis* destribui potest in duas partes, attribuendo alteri *naturam hominis indivisam*, alteri *vinculum ipsum animae et corporis*; quarum primam *doctrinam* de *persona hominis*, secundam *doctrinam de foedere* vocabimus. Liquet autem, haec omnia, cum sint communia et mixta, primae illi divisioni *scientiarum* circa *corpus et scientiarum* circa *animam* versantium assignari non potuisse.

Doctrina de *persona hominis* duas res praecipue complectitur: contemplationes scilicet de *miseriis humani generis* et de ejusdem *praerogativis* sive *excellentiis*. Atque deploratio humanarum aerumnarum eleganter et copiose a compluribus adornata est tam

in scriptis philosophicis, quam theologicis estque res et dulcis simul, et salubris.

At illa de *praerogativis* digna visa res nobis, quae inter desiderata proponatur. Elegantissime certe Pindarus, ut plerumque solet, inter laudandum Hieronem ait, *eum decerpere summitates ex omnibus virtutibus*. Equidem plurimum ad magnanimitatem et humanum decus conferre posse putarem, si *ultimitates*, ut loquuntur scholastici, sive *summitates*, ut Pindarus, humanae naturae colligerentur, praecipue ex historiae fide. Illud est, quid *ultimum* et *supremum* fuerit, quo unquam humana natura per se ascenderit in singulis et corporis, et animi dotibus. Quanta res, quae de Caesare narratur, quod ammanuensibus quinque simul *dictare* suffecerit! Quin et exercitationes illae antiquorum rhetorum, Protagorae, Georgiae, etiam philosophorum, Callisthenis, Posidonii, Carneadis, ut de quovis themate in utramque partem ex tempore disserere eleganter et copiose potuerint, ingenii humani vires haud parum nobilitant. Res autem usu minor, at ostentatione et facultate fortasse major, quam de Archia, magistro suo, memorat Cicero, *cum magnum numerum optimorum versuum de iis rebus, quae tum agerentur, potuisse dicere ex tempore*. Tot millibus hominum nomina reddere potuisse Cyrum aut Scipionem, magnum memoriae decus. At virtutum moralium palmae non minus celebres, quam intellectualium. Quantam rem in exercitio patientiae exhibet historia illa vulgata de Anaxarcho, qui, quaestioni et tormentis subjectis, linguam, indicii spem,

dentibus praescidit et in os tyranni exspuit! Neque tolerantia cedit, licet dignitate plurimum, quod seculo nostro accidit in Burgundo quodam, principis Arausionensis interfectore. Is virgis ferreis flagellatus et forcipibus ignitis laceratus, nullum prorsus gemitum edidit; quin etiam, cum forte fractum aliquid desuper in caput adstantis cujuspiam incideret, ustulatus jam nebulo et in mediis tormentis risit; qui tamen paullo ante, cum cincinni capillitii, quos gestabat, tonderentur, fleverat. Animi quoque mira serenitas et securitas sub ipsum tempus mortis in pluribus enituit; qualis fuit illa centurionis apud Tacitum. Is, cum a milite, qui eum ex imperato occisurus esset, juberetur, ut cervices porrigeret fortiter, *utinam*, inquit ille, *tu tam fortiter ferias.* At Joannes, Dux Saxoniae, cum inter ludum scacchorum diploma, quo nex ejus in posterum diem mandabatur, allatum esset, adstantem quendam ad se vocavit et subridens, *specta*, inquit, *num non potiores partes ludi hujus teneam; iste enim*, ad collusorem innuens, *me mortuo*, *jactabit*, *suas potiores partes fuisse.* Noster vero Morus, Angliae cancellarius, cum pridie, quo moriturus esset, tonsor ad eum veniret, missus scilicet ad hoc, ne forte capillitio promisso esset apud populum in spectaculo miserabilior eumque interrogaret, num, tonderi, placeret, renuit atque ad tonsorem versus, *mihi*, inquit, *cum rege de capite meo controversia est; antequam vero illa terminata fuerit, sumptus in illud non faciam.* Quin et idem, sub ipsum mortis articulum, postquam jam caput in truncum fatalem recli-

nasset, rursus se paullulum erexit et, barba, quae ei erat promissior, leniter amota, *at certe haec*, inquit, *non offendit regem*. Verum, ne hoc loco longiores simus, satis patet, quid velimus: nempe, ut miracula naturae humanae viresque ejus et virtutes ultimae tam animi, quam corporis, in volumen aliquod colligantur; quod fuerit instar fastorum de humanis triumphis. Qua in re institutum Valerii Maximi et C. Plinii probamus; diligentiam et judicium eorum requirimus.

Quantum ad *doctrinam de foedere* sive de *communi vinculo animae et corporis*: ea in duas partes tribui possit. Quemadmodum enim inter foederatores intercedunt et mutua rerum suarum communicatio, et mutua officia, sic foedus istud animae et corporis duabus similiter rebus continetur: nimirum, ut describatur, quomodo haec duo, anima scilicet et corpus, se invicem detegant, et quomodo invicem in se agant, notitia sive indicatione et impressione. Harum prior (descriptio scilicet, qualis possit haberi notitia de anima ex habitu corporis, aut de corpore ex accidentibus animae) duas nobis peperit artes, utramque praedictionis, inquisitionibus alteram Aristotelis, alteram Hippocratis decoratam. Quamquam autem tempora recentiora has artes superstitiosis et phantasticis mixturis polluerint, repurgatae tamen ac in integrum restitutae et fundamentum habent in natura solidum, et fructum edunt ad vitam communem utilem. Prima est physiognomia, quae per corporis lineamenta animi indicat propensiones; altera somniorum naturalium interpretatio, quae corporis statum et dispositionem ex

animi agitationibus detegit. In harum priore partem nonnullam desiderari, perspicio. Siquidem Aristoteles ingeniose et solerter corporis fabricam, dum quiescit, tractavit; eandem in motu, nimirum gestus corporis, omisit, qui tamen non minus artis observationibus subjiciuntur, et majoris sunt usus. Etenim lineamenta corporis animi inclinationes et propensiones generales ostendunt; oris autem et partium motus et gestus, insuper aditus et tempora et praesentis dispositionis et voluntatis signa declarant. Ut enim aptissimis atque elegantissimis Majestatis tuae verbis utar: *lingua aures ferit, gestus vero oculos alloquitur.* Hoc vero bene norunt veteratores complures et astuti homines, quorum oculi in aliorum vultu et gestibus habitant idque in commodum suum trahunt; utpote in quo facultatis et prudentiae suae pars maxima vertatur. Nec sane negari potest, hoc ipsum simulationis in altero indicem esse mysticum, et monere homines optime de electionibus temporum et opportunitatum, adeundi personas; quae civilis prudentiae pars est non parva. Nemo autem putet, hujusmodi solertiam aliquid quidem valere circa homines individuos, sub regulam autem non cadere. Nam ad unum fere modum omnes ridemus, et ploramus et erubescimus et frontem contrahimus; et sic, ut plurimum, de motibus subtilioribus. Si quis autem hic chiromantiae meminit, sciat, rem esse prorsus vanam, et in hujusmodi sermonibus, quos tractamus, ne dignam quidem, quae nominetur. Quod vero ad somniorum naturalium interpretationem attinet: res est quorundam laboribus pertractata, sed plu-

rimis ineptiis scatens. Illud tantum in praesentia innuo, basim huic rei, quae maxime est solida, non substerni. Ea hujusmodi est: ubi idem fit ab interna caussa, quod fieri quoque solet ab externa, actus ille externus transit in somnium. Similis est stomachi oppressio ex crasso vapore atque incubitu ponderis externi; itaque, qui incubo laborant, pondus sibi superimponi, magno cum apparatu circumstantiarum somniant. Similis viscerum pensilitas ex fluctuum agitatione in mari et ex flatu circa praecordia collecto; itaque hypochondriaci saepius navigationes et agitationes super aquas somniant. Sunt et innumera id genus.

Posterior pars doctrinae foederis, quam impressionem nominavimus, in artem nondum redacta est, sed obiter tantum et carptim inter alios tractatus aliquando intervenit. Illa eandem antistrophen cum priori habet. Quippe duo considerat: *aut quomodo et quousque humores et temperamentum corporis immutent animam in eamque agant: aut rursus, quomodo et quousque animae passiones vel apprehensiones immutent corpus et in illud agant.* Horum prius in re medica interdum tractari videmus; at id ipsum se miris modis religionibus inseruit. Pharmaca enim praescribunt medici, quae morbis animae persanandis inserviant, ut in curationibus maniae et melancholiae; quin etiam medicinas porrigunt ad animum exhilarandum, ad cor muniendum atque inde fortitudinem augendam, ad ingenium acuendum, ad memoriam roborandam et similia. At diaetae et delectus ciborum et

potuum et ablutiones et aliae circa corpus observantiae in secta Pythagoraeorum et in haeresi Manichaeorum et in lege Mahometi omnem modum superant. Ordinationes quoque legis caeremonialis, sanguinis et adipis esum prohibentes ac animalia munda ab immundis distinguentes, quatenus ad cibi usum, et plurimae sunt et praecisae. Immo christiana fides ipsa, quamvis a caeremoniarum nube libera et serena, usum tamen retinet jejuniorum, abstinentiarum et aliarum, quae ad corporis macerationem et humiliationem spectant, tanquam rerum non mere ritualium, sed etiam fructuosarum. Atqui radix omnium hujusmodi praeceptionum praeter ipsam caeremoniam et exercitium obedientiae in hac re consistit, de qua loquimur: nimirum, quod anima compatiatur corpori. Si quis autem judicio infirmior existimet, istas corporis in animam impressiones aut immortalitatem animae in dubium revocare, aut imperio animae in corpus derogare, levi dubitationi leve responsum suffecerit. Exempla petat vel ab infante in utero matris, qui simul cum matris affectibus compatitur, et tamen e corpore matris suo tempore excluditur, vel a monarchis, qui, licet potentes, a servorum impetu quandoque flectuntur, salva interim majestate sua regia.

Jam quod ad partem reciprocam de anima et affectibus ejus in corpus agentibus: illa quoque in medicina locum invenit. Nemo enim medicus est paullo prudentior, quin accidentia animi ut rem maximi ad sanationes suas momenti quaeque omnia alia remedia plurimum vel adjuvet, vel impediat, consideret et

tractet. At aliud quippiam, quod huc pertinet, parce admodum, nec pro rei vel subtilitate, vel utilitate, inquisitum est; quatenus scilicet, missis affectibus, *ipsa imaginatio animae, vel cogitatio perquam fixa et veluti in fidem quandam exaltata, valeat ad immutandum corpus imaginantis.* Quamvis enim vim habeat ad nocendum manifestam, haud tamen inde sequitur, pari potentia praeditum esse ad subveniendum. Non magis, hercle, quam si quis concluserit, quoniam reperitur aliquis aër ita pestilens, ut subito interimat, debere quoque esse aliquem aërem ita salubrem, ut decumbentem subito restituat. Atque haec inquisitio nobilis profecto esset usus, verum, ut ait Socrates, *natatore Delio* indiget, quia mergitur in profundo. Rursus inter has doctrinas de foedere sive consensibus animae et corporis, non alia fuerit magis necessaria, quam illa dispositio de sedibus propriis et domiciliis, quae singulae animae facultates habent in corpore ejusque organis. Quod genus *scientiae* qui sectati fuerint, non desunt; sed quae habentur in plerisque, aut controversa sunt, aut leviter inquisita, ut majore diligentia et acumine opus sit. Nam sententia introducta a Platone, qua *intellectus in cerebro*, tanquam in arce, collocatus est; *animositas*, quam ille satis imperite *iracundiam* vocavit, cum *tumori* et *superbiae* sit proprior, *in corde*; *concupiscentia* autem *et sensualitas in jecinore*, neque prorsus contemnenda est, neque cupide recipienda. Rursus nec collatio facultatum illarum intellectualium, phantasiae, rationis, memoriae, secundum ventriculos cerebri, erroris expers

est. Atque doctrinam de natura hominis indivisa, ac etiam de *foedere animi* et *corporis* explicavimus.

Cap. II.

Partitio doctrinae circa corpus hominis in *medicinam*, *cosmeticam*, *athleticam* et *voluptariam*. Partitio medicinae *in officia tria:* in *conservationem sanitatis*, *curationem morborum* et *prolongationem vitae*. Quodque pars postrema de prolongatione vitae disjungi debeat a duabus reliquis.

Doctrina circa *corpus* hominis eandem recipit divisionem, quam bona corporis ipsius, quibus inservit. *Bona* corporis humani quatuor sunt: *sanitas*, *forma* sive *pulchritudo*, *vires*, *voluptas*. Totidem igitur *scientiae*: *medicina*, *cosmetica*, *athletica* et *voluptaria*, quam Tacitus appellat *eruditum luxum*.

Medicina ars in primis nobilis et ex generosissima prosapia secundum poetas. Illi enim introduxerunt Apollinem primarium medicinae Deum, cui filium dederunt Aesculapium, Deum itidem et medicinae professorem; quippe cum sol in naturalibus sit vitae auctor et fons, medicus ejusdem conservator et tanquam scaturigo altera. At decus longe illustrius accedit medicinae ex operibus servatoris, qui et animae, et corporis medicus fuit, et, sicut animam doctrinae suae coelestis, ita corpus miraculorum suorum objectum veluti proprium constituit. Nusquam enim legimus, miraculum aliquod ab eo patratum circa honores, aut pecunias, praeter unicum, quo tributum redderetur Caesari, sed tantum circa corpus humanum aut conservandum, aut sustentandum, aut persanandum.

Subjectum istud *medicinae, corpus* nimirum *humanum*, ex omnibus, quae natura procreavit, maxime est capax remedii, sed vicissim illud remedium maxime est obnoxium errori. Eadem namque subjecti subtilitas et varietas ut magnam medendi facultatem praebet, sic magnam etiam aberrandi facilitatem. Quocirca quemadmodum ars ista, praesertim quo nunc habetur modo, inter praecipue conjecturales, ita inquisitio ejus reponenda est inter summe arduas et accuratas. Neque propterea cum Paracelso et Alchymistis ita desipimus, ut putemus, inveniri in corpore humano, quae singulis universitatis rerum speciebus, stellis, mineralibus et aliis respondeant, sicut illi fabulantur, leviter et crassa Minerva traducentes emblema illud veterum, quod homo esset *Microcosmus* sive epitome totius mundi, ad hoc commentum suum. Verum nihilominus huc res redit, ut, quod occoepimus dicere, non inveniatur inter corpora naturalia aliquod tam multipliciter compositum, quam humanum. Videmus enim, herbas et plantas ex terra et aqua nutriri, animalia ex herbis et fructibus, hominem vero ex carnibus ipsorum animalium, quadrupedum, avium, piscium, etiam ex herbis, granis, fructibus, succis et liquoribus variis, non sine multiplici commixtione, conditura et praeparatione horum corporum, priusquam homini sint in cibum. Adde, quod animalibus vivendi modus sit simplicior affectusque, qui in corpus agant, pauciores et ad unum fere modum operantes, ubi homo locis habitationum, exercitationibus, affectibus, somno et vigiliis vices prope infinitas variarum

mutationum subit. Usque adeo verum est, unam inter res caeteras corporis humani massam maxime fermentatam et ex plurimis coagmentatam esse. At anima contra substantiarum est simplicissima, ut non male cecinerit ille;

— Purumque reliquit
Aethereum sensum atque aurai simplicis ignem.

Unde minime est mirandum, animam sic collocatam requiem non invenire, juxta axioma illud, *motum rerum extra locum esse rapidum, placidum in loco.* Verum ut ad rem redeamus, varia ista et subtilis corporis humani compositio et fabrica effecit, ut sit instar organi musici operosi et inquisiti, quod harmonia sua facile excidit. Quare apud poetas summa ratione musica cum medicina in Apolline conjungitur; quia similis fere sit utriusque artis genius, atque in eo consistat plane medici officium, ut sciat humani corporis lyram ita tendere et pulsare, ut reddatur concentus minime discors et insuavis. Ergo demum ista subjecti inconstantia et varietas artem reddidit magis conjecturalem. Ars autem tam conjecturalis cum sit, locum ampliorem dedit non solum errori, verum etiam imposturae; siquidem omnes aliae propemodum artes et scientiae virtute sua et functione, non successu aut opere judicantur. Advocatum ipsa agendi et dicendi facultas, non exitus caussae commendat; gubernator navis clavi tenendi peritia, non expeditionis fortuna, se probat. At medicus et fortasse politicus vix habent actiones aliquas proprias, quibus specimen artis

et virtutis suae liquido exhibeant, sed ab eventu praecipue honorem, aut dedecus reportant iniquissimo prorsus judicio.

Quotus enim quisque novit, aegroto mortuo, aut restituto, item republica stante vel labante, utrum sit res casus, an consilii? Fit itaque saepissime, ut impostor palmam, virtus censuram referat. Quin ea est hominum infirmitas et credulitas, ut saepenumero agyrtam aut sagam docto medico praeponant. Quare poetae oculati plane et perspicaces fuisse videntur, cum Aesculapio Circen sororem dederunt, utrumque e Sole prognatum, sicut habetur in versibus de Aesculapio Phoebigena:

Ille repertorem medicinae talis et artis
Fulmine Phoebigenam stygias detrusit ad undas;

et similiter de Circe, Solis filia:

Dives inaccessis ubi Solis filia lucis,
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum.

Omnibus enim temporibus fama et opinione vulgi sagae et aniculae et impostores medicorum quodammodo rivales fuere, et de curationum celebritate cum iisdem fere certarunt. Ex hoc dic, sodes, quid sequitur? Nempe ut medici ita secum, quemadmodum Salomon in re graviore: *si unus et stulti et meus eventus erit, quid mihi prodest, quod majorem sapientiae dedi operam?* Equidem medicis minus succenseo, si saepenumero vacent alicui alteri studio, quod adamant, magis, quam arti suae propriae. Invenies etenim inter eos poëtas, antiquarios, criticos, rhetores politicos, theologos, atque in iis artibus magis, quam in pro-

fessione propria, eruditos. Neque hoc fit, ut arbitror, quia, ut quidam declamator contra scientias medicis objicit, habeant, quae sibi obversentur, objecta tam foeda et tristia, ut, animum ad alia abducere, iis omnino sit opus (nam qui homines sint, *nihil humani a se alienum putent*); sed ob hoc ipsum, de quo nunc agimus: nempe quod arbitrentur, parum ipsis interesse vel ad existimationem, vel ad lucrum, utrum artis suae mediocritatem, an perfectionem in ea majorem assequantur. Morbi enim taedia, vitae dulcedo, spei fallacia et amicorum commendatio efficiunt, ut homines facile in medicis qualibuscunque fiduciam collocent. Verum si quis haec attentius perpendat, ea potius ad culpam medicorum, quam ad culpae excusationem spectant. Neque enim spem abjicere, sed vires potius intendere debuerant. Nam si cui placet, observationem expergefacere suam et paullatim circumspicere, etiam ex exemplis obviis et familiaribus facile deprehendet, quantum obtineat imperii intellectus subtilitas et acumen in varietatem sive materiae, sive formae rerum. Nil magis varium, quam hominum facies et vultus; eorum tamen discrimina infinita retinet memoria: immo pictor ex pauculis colorum testis, acie oculi usus et vi phantasiae et manus constantia, omnium facies, qui sunt, fuerunt, atque etiam, si coram repraesentarentur, qui futuri sunt, penicillo imitari ac describere posset. Humana voce nil magis varium; hujus tamen discrimina in singulis personis facile internoscimus: quinetiam non desunt moriones et pantomimi quidam, qui, quodquod libuerit, reddere sciunt

et ad vivum exprimere. Nil magis varium, quam soni articulati, verba scilicet: via tamen inita est, ea reducendi ad paucas litteras alphabeti. Atque illud verissimum est, non ex eo, quod mens humana sit minus subtilis aut capax, perplexitates et acatalepsias in scientiis plerumque provenire, sed ex eo potius, quod objectum nimis in remoto collocatum sit. Sicut enim sensus, procul ab objecto dissitus, plurimum fallitur, debite appropinquatus non multum errat: ita fit in intellectu. Solent autem homines, naturam tanquam ex praealta turri et a longe despicere, et circa generalia nimium occupari; quando, si descendere placuerit et ad particularia accedere resque ipsas attentius et diligentius inspicere, magis vera et utilis fieret comprehensio. Itaque hujus incommodi remedium non in eo solum est, ut organum ipsum vel acuant, vel roborent, sed simul, ut ad objectum propius accedant. Ideoque dubitandum non est, quin, si medici, missis paulisper istis generalibus, naturae obviam ire vellent, compotes ejus fierent, de quo ait poeta:

Et quoniam variant morbi, variabimus artes;
Mille mali species, mille salutis erant.

Quod eo magis facere debent, quia philosophiae ipsae, quibus innituntur medici, sive methodici, sive chymici (medicina autem in philosophia non fundata res infirma est) parvi revera sunt. Quare si nimis generalia, licet vera forent, hoc vitium habeant, quod non bene homines ad actionem deducant, certe majus est periculum ab illis generalibus, quae in se falsa sunt, atque loco deducendi seducunt.

Medicina igitur, uti perspeximus, adhuc aliter comparata est, ut fuerit magis ostentata, quam elaborata: etiam magis elaborata, quam amplificata; cum labores in eam insumpti potius in circulo, quam in progressu se exercuerint. Plurima enim in ea video a scriptoribus iterata, addita pauca. Eam in tres partes dividemus, quae tria ejus officia nominabimus. Primum est *conservatio sanitatis*; secundum *curatio morborum*, tertium *prolongatio vitae*. At istud postremum non videntur medici tanquam partem principalem artis suae agnovisse, verum idem reliquis duobus satis imperite immiscuisse. Putant enim, si propulsentur morbi, antequam ingruant, et curentur, postquam invaserint, prolongationem vitae ultro sequi. Quod licet minime dubium sit, tamen parum acute prospiciunt, horum utrumque ad morbos tantum pertinere et ad eam solummodo vitae prolongationem, quae a morbis abbreviatur et intercipitur. Atqui filum ipsum vitae producere ac mortem, per resolutionem simplicem et atrophiam senilem sensim obrepentem, ad tempus summovere, argumentum est, quod nemo ex medicis pro dignitate tractavit. Neque vero subeat animos hominum ille scrupulus, ac si haec res, fato et divinae providentiae commissa, in artis officium et munus jam primum a nobis revocaretur. Providentia enim procul dubio mortes quascunque sive ex violentia, sive ex morbis, sive ex decursu aetatis, pariter regit; neque tamen ideo praeventiones et remedia excludit. Ars autem et industria humana naturae et fato non imperant, sed subministrant. Verum de hac parte

paullo post dicemus, haec tantum interea praefati, ne quis tertium istud officium medicinae cum duobus prioribus, quod fere adhuc actum est, imperite confundat.

Quod ad officium tuendae sanitatis attinet, ex officiis praedictis medicinae primum: multi de eo scripserunt, cum in aliis rebus satis imperite, tum nimium, ut arbitramur, delectui ciborum, minus, quam par est, quantitati eorum tribuentes. Quin et in quantitate ipsa tanquam philosophi morales mediocritatem nimis laudarunt; cum et jejunia in consuetudinem versa et victus liberalis, cui quis assueverit, melius sanitatem tueantur, quam istae mediocritates, quae naturam ignavam fere reddunt, neque excessus, neque indigentiae, cum opus fuerit, patientem. Exercitationum autem species, quae in sanitate tuenda plurimum pollent, nemo ex medicis bene distinxit, aut annotavit, cum vix inveniatur aliqua inclinatio in morbum, quae non exercitatione quadam propria corrigi possit. Morbis renum globorum lusus convenit, pulmonum sagittatio atque aliis aliae. Verum cum haec pars de valetudinis conservatione secundum totum tractata sit, defectus minores persequi, non est nostri instituti.

Quod vero ad curationem morborum attinet: illa demum pars est medicinae, in qua plurimum laboris insumptum est, licet fructu satis tenui. Continet autem doctrinam de morbis, quibus corpus humanum subjicitur, una cum eorundem caussis, symptomatibus et medelis. In hoc secundo officio medicinae multa sunt, quae desiderantur: ex his pauca, sed maxime in-

signia proponemus, quae enumerasse satis duxerimus absque aliqua ordinis aut methodi lege.

Primum est intermissio diligentiae illius Hippocratis, utilis admodum et accuratae, cui moris erat, narrativam componere casuum circa aegrotos specialium, referendo, qualis fuisset morbi natura, qualis medicatio, qualis eventus. Atque hujus rei nactis nobis jam exemplum tam proprium atque insigne in eo scilicet viro, qui tanquam parens artis habitus est, minime opus erit, exemplum aliquod forinsecus ab alienis artibus petere, veluti a prudentia jurisconsultorum, quibus nihil antiquius, quam illustriores casus et novas decisiones scriptis mandare, quo melius se ad futuros casus muniant et instruant. Istam proinde continuationem medicinalium narrationum desiderari video, praesertim in unum corpus cum diligentia et judicio digestam. Quam tamen non intelligo ita fieri debere amplam, ut plane vulgata, et quae quotidie obveniant excipiat (id enim infinitum quiddam esset, neque ad rem); nec rursus tam angustam, ut solummodo mirabilia et stupenda, id quod a nonnullis factum, complectatur. Multa enim in modo rei et circumstantiis ejus nova sunt, quae in genere ipso nova non sunt. Qui autem ad observandum adjiciet animum, ei etiam in rebus, quae vulgares videntur, multa observatu digna occurrent.

Item in disquisitionibus anatomicis fieri solet, ut, quae corpori humano in universum competant, ea diligentissime usque ad curiositatem et in minimis quibusque notentur; at circa varietatem, quae in diversis

corporibus reperitur, medicorum diligentia fatiscit. Ideoque, anatomiam simplicem luculentissime tractari, assero, anatomiam comparatam desiderari, statuo. Partes enim singulas recte perscrutantur homines earumque consistentias, figuras, situs; sed illarum partium diversam in diversis hominibus figuram et conditionem minus observant. Atque hujus ommissionis caussam non aliam esse arbitramur, quam quod ad primam inquisitionem inspectio unius aut alterius anatomiae sufficere possit; ad posteriorem vero, quae comparativa est et casum recipit, necesse est, ut plurimarum dissectionum attenta et perspicax observatio adhibeatur. Prior etiam res est, in quo homines docti in praelectionibus suis et in coetu adstantium se jactare possunt; at secunda ea est, quae tacita et diutina experientia tantum acquiri potest. Illud interea minime dubium est, quod internarum partium figura et structura parum admodum externorum membrorum varietati et lineamentis cedat, quodque corda aut jecinora aut ventriculi tam dissimilia sint in hominibus, quam aut frontes aut nasi aut aures. Atque in his ipsis differentiis partium internarum reperiuntur saepius caussae continentes multorum morborum. Quod non attendentes medici, humores interdum minime delinquentes, criminantur; cum ipsa mechanica partis alicujus fabrica in culpa sit. In quorum morborum cura opera luditur, si adhibeantur medicinae alterantes, quia res alterationem non recipit, sed emendanda res est et accommodanda, seu pallianda per victus regimen et medicinas familiares. Similiter ad anatomiam

comparatam pertinent accuratae observationes tam humorum omnigenum, quam vestigiorum et impressionum morborum in corporibus variis dissectis. Etenim humores in anatomiis tanquam purgamenta et fastidia fere praetermitti solent; cum tamen in primis necessarium sit, notare, quales et quam multiplices sint humorum differentium species (non nimium in hac re tribuendo divisionibus eorum receptis), qui in corpore humano aliquando inveniantur, et in quibus civitatibus et receptaculis quilibet ipsorum sedes et nidulos suos figere potissimum soleat quoque juvamento, aut damno; atque his similia. Itidem vestigia et impressiones morborum et interiorum partium ab iis laesiones et devastationes in diversis anatomiis cum diligentia notanda; nempe apostemata, ulcera, solutiones continuitatis, putrefactiones, exesiones, consumptiones; rursus contractiones, extensiones, convulsiones, laxationes, dissecationes, obstructiones, repletiones, tumores, una cum omnibus materiis praeternaturalibus, quae in corpore humano inveniuntur: veluti calculis, carnositatibus, tuberibus, vermibus et hujusmodi; haec, inquam, omnia et his similia per eam, quam diximus, anatomiam comparatam et multorum medicorum experimenta in unum collata magna cum cura perquiri et componi debent. At varietas ista accidentium in anatomicis aut perfunctorie tractatur, aut silentio praeteritur.

De illo vero altero defectu circa anatomiam, nempe, quod non fieri consueverit in corporibus vivis, quid attinet dicere? Res enim haec odiosa et

barbara et a Celso recte damnata. Neque tamen illud minus verum est, quod annotatum fuit a priscis, poros complures et meatus et pertusiones, quae sunt ex subtilioribus, in anatomicis dissectionibus non comparere; quippe quae in cadaveribus occluduntur et latent, cum in viventibus dilatentur et possint esse conspicui. Itaque, ut et usui consulatur simul et humanitati, non est omnino rejicienda anatomia vivorum neque ad fortuitas chirurgicorum inspectiones, quod Celsus fecit, remittenda; cum hoc ipsum bene expediri possit per dissectionem brutorum vivorum, quae, non obstante suarum partium dissimilitudine ab humanis, huic inquisitioni, adhibito judicio, satisfacere possint.

Item in inquisitione illorum de morbis inveniunt morbos complures, quos insanabiles decernunt, alios jam inde a principio morborum, alios post talem quampiam periodum; ita ut L. Sylla et triumvirorum proscriptiones res nihili fuerint prae medicorum proscriptionibus, per quas tot homines iniquissimis edictis morti dedunt, quorum tamen plurimi minore cum difficultate evadunt, quam illi olim inter proscriptiones romanas. Neque igitur dubitabo, inter desiderata reponere opus aliquod de curationibus morborum, qui habentur pro insanabilibus; ut evocentur et excitentur medici aliqui egregii et magnanimi, qui huic operi, quantum largitur natura rerum, incumbant; quando hoc ipsum, istos morbos pronunciare insanabiles, neglectum et incuriam veluti lege sanciat, et ignorantiam ab infamia eximat.

Item ut paullo ulterius insistam, etiam plane censeo, ad officium medici pertinere, non tantum, ut sanitatem restituat, verum etiam, ut dolores et cruciatus morborum mitiget; neque id ipsum solummodo, cum illa mitigatio doloris, veluti symptomatis periculosi, ad convalescentiam faciat et conducat: immo vero, cum, abjecta prorsus omni sanitatis spe, excessum tantum praebeat e vita magis lenem et placidum; siquidem non parva est felicitatis pars, quam sibi tantopere precari solebat Augustus Caesar, illa euthanasia, quae etiam observata est in excessu Antonini Pii; quando non tam mori videretur, quam dulci et alto sopore excipi. Scribitur etiam de Epicuro, quod hoc ipsum sibi procuraverit. Cum enim morbus ejus haberetur pro desperato, ventriculum et sensus meri largiore haustu et ingurgitatione obruit; unde illud in epigrammate:

— *Hinc stygias ebrius hausit aquas;*

Vino scilicet stygii laticis amaritudinem sustulit. At nostris temporibus medicis quasi religio est, aegrotis, postquam deplorati sint, assidere; ubi meo judicio, si officio suo atque adeo humanitati ipsi deesse nolint, et artem ediscere, et diligentiam praestare deberent, qua, animam agentes, facilius et mitius e vita demigrent. Hanc autem partem inquisitionem de euthanasia exteriore, ad differentiam ejus euthanasiae, quae animae praeparationem respicit, appellamus eamque inter desiderata reponimus.

Item, in curationibus morborum illud generaliter desiderari, reperio, quod medici hujusce aetatis, licet

generales intentiones curationum non male persequantur, particulares tamen medicinas, quae ad curationes morborum singulorum proprietate quadam spectant, aut non bene norunt, aut non religiose observant. Nam medici traditionum et experientiae probatae fructum magistralitatibus suis destruxerunt et sustulerunt, addendo et demendo et mutando circa medicinas, prout iis libitum fuerit, et fere pharmacopoeorum more Quid pro Quo substituendo ita superbe imperantes medicinae, ut medicina non amplius imperet morbo. Demptis enim Theriaca et Mithridatico et fortasse Diascordio et confectione Alkermes et paucis aliis medicinis, ad nulla fere certa pharmaca se religiose et severe adstringunt. Nam medicamenta illa, quae in officinis prostant venalia, potius in promptu sunt ad intentiones generales, quam accomodata et propria ad curationes particulares; siquidem speciatim nullum morbum magnopere respiciunt, verum generatim ad obstructiones aperiendas, concoctiones confortandas, intemperies alterandas pertinent. Atque hinc praecipue fit, ut empirici et vetulae saepenumero in curandis morbis felicius operentur, quam medici eruditi, quia medicinarum probatarum confectionem et compositionem fideliter et scrupulose retinent. Equidem memini, medicum quendam, apud nos in Anglia practica celebrem, religione prope Judaeum, librorum lectione tanquam Arabem, solitum dicere, *medici vestri europaei sunt quidem viri docti, sed non norunt particulares curationes morborum.* Quin etiam idem ludere solebat, parum decore, dicendo, *medicos nostros*

similes esse episcopis; ligandi et solvendi claves habere, et nihil amplius. Sed ut serio, quod res est, dicamus, plurimum referre censemus, si medici aliqui, et eruditione et practica insigniores, opus aliquod conficiant de medicinis probatis et experimentalibus ad morbos particulares. Nam quod speciosa quis ratione nixus existimet, decere medicum doctum, habita ratione complexionis aegrorum, aetatis, tempestatis anni, consuetudinum et hujusmodi, potius medicinas ex tempore aptare, quam certis aliquibus praescriptis insistere, id fallax res est, et experientiae non satis attribuit, judicio plus nimis. Sane, quemadmodum in republica romana cives erant utilissimi et optime compositi, qui aut consules populo favebant, aut tribuni in partes Senatus inclinabant: ita in hac materia, de qua agimus, medicos eos probamus, qui aut in magna eruditione traditiones experientiae plurimum faciunt, aut in practica insigni methodos et generalia artis non aspernantur. Modificationes vero medicinarum, si quando sit opus, eas adhibere, potius in vehiculis earum exercendae sunt, quam in ipso corpore medicinarum; in quo nil novandum absque evidenti necessitate. Hanc igitur partem, quae de medicinis authenticis et positivis tractet, desiderari, statuimus. Res autem est, quae tentari non debet absque acri et severo judicio et tanquam in synodo medicorum selectorum.

Item inter praeparationes medicinarum mirari subit, praesertim cum medicinae ex mineralibus a chymicis in tantum evectae et celebratae sint cumque

tales medicinae tutius adhibeantur ad exteriora, quam intro sumantur, neminem adhuc inventum, qui, per artem thermas naturales et fontes medicinales imitari, annixus fuerit; cum tamen in confesso sit, thermas illas et fontes virtutes suas ex venis mineralium, per quas permeant, nanscisci; quinetiam in manifestum hujus rei documentum bene norit humana industria discernere et distinguere per separationes quasdam, ex quo genere mineralium hujusmodi aquae inficiantur: veluti an ex sulphure, vitriolo, chalybe aut aliquo simili. Quae naturalis aquarum tinctura si ad artificiosas compositiones reduci posset, fuerit in potestate hominis, et plura genera earum, prout usus postulat, efficere, et temperamentum ipsarum pro arbitrio regere. Hanc igitur partem de imitatione naturae in balneis artificialibus, re procul dubio et utili, et in promptu, desiderari, censemus.

Ne vero singula scrupulosius exsequamur, quam vel instituto nostro, vel hujusce tractatus naturae convenit, claudemus hanc partem defectus alterius cujusdam enumeratione, qui maximi nobis videtur momenti: nimirum, quod medendi ratio, quae obtinuit, sit nimio plus compendiosa, quam ut insigne aliquid aut arduum praestare possit. Etenim judicio nostro opinio fuerit magis blanda, quam vera, si quis existimet, medicamentum aliquod tam potens aut felix fieri posse, ut usus ejus simplex curationi alicui grandiori sufficiat. Mirabilis profecto foret oratio, quae pronunciata, aut etiam saepius repetita, vitium aliquod, animo penitus insitum, aut inveteratum, corrigere, aut tollere

possit. Longe certe abest. Verùm quae in natura eximie possunt et pollent, sunt ordo, prosecutio, series, vicissitudo artificiosa. Quae licet majus quoddam in praecipiendo judicium majoremque in parendo constantiam requirant, tamen effectuum magnitudine abunde rem compensant. Etsi autem ex opera medicorum quotidiana, quam invisendo, assidendo, praescribendo aegrotis praestant, putaret quispiam, haud segniter ipsos curationem persequi atque in eadem certa quadam via insistere: tamen, si quis ea, quae praescribere et ministrare soleant medici, acutius introspiciat, invenit pleraque vacillationis et inconstantiae plena, et quae ex tempore excogitentur, et in mentem illis veniant absque certo aliquo aut praeviso curationis tramite. Debuerant autem etiam ab initio, post morbum bene perspectum et cognitum, seriem curandi ordinatam meditari, neque ab ea absque gravi caussa discedere. Atque sciant pro certo medici, posse, exempli gratia, tria fortasse aut quatuor medicamenta ad morbum aliquem gravem curandum recte praescribi, quae, debito ordine et debito intervallo sumpta, curationem praestent; quorum singula, si per se tantum sumerentur, aut si ordo inverteretur, aut intervallum non servaretur, fuerint prorsus nocitura. Neque tamen id volumus, ut omnis scrupulosa et superstitiosa curandi ratio in pretio sit tanquam optima, non magis, quam omnis via arcta via sit ad coelum; verum, ut aeque recta sit via, ac arcta et difficilis. Hanc autem partem, quam filum medicinale vocabimus, desiderari, ponimus. Atque haec illa sunt, quae

in *doctrina medicinae* de *curatione morborum desideramus*, nisi quod restet unicum, quod pluris est, quam illa omnia. Desideratur nimirum philosophia naturalis vera et activa, cui medicinae scientia inaedificetur. Caeterum illa non est hujusce tractatus.

Tertiam partem medicinae posuimus illam de *prolongatione vitae*, quae nova est et desideratur estque omnium nobilissima. Si enim tale aliquid inveniri possit, non versabitur tantum medicina in curationum sordibus, nec medici ipsi propter necessitatem solummodo honorabuntur, sed utique propter donum mortalibus ex terrenis quasi maximum, cujus poterunt esse secundum Deum dispensatores et administri. Licet enim mundus homini christiano, ad terram promissionis contendenti, tanquam eremus sit, tamen in eremo ipsa proficiscentibus calceos et vestes, corpus scilicet nostrum, quod animae loco tegminis est, minus atteri, gratiae divinae munus quoddam aestimandum. Hac de re, quia est ex optimis eamque inter desiderata posuimus, ex more nostro et monita dabimus, et indicia, et praecepta.

Primo monemus, ex scriptoribus circa hoc argumentum neminem esse, qui aliquid magni, ne dicamus aliquid sani, repererit. Aristoteles certe commentarium de hoc edidit perpusillum, in quo nihil inest acuti; quod ipse omnia esse vult, ut solet. At recentiores tam oscitanter et superstitiose de hoc scripserunt, ut argumentum ipsum ob eorum vanitatem tanquam vanum et vecors haberi coeperit.

Secundo monemus, ipsas intentiones, quae huc spectant, medicorum res nihili esse et cogitationes hominum a re potius abducere, quam versus eam dirigere. Sermocinantur enim, mortem in destitutione calidi et humidi consistere; deberi itaque calorem naturalem confortari, humorem autem radicalem foveri. Perinde ac si haec res jusculis, aut lactucis et malvis, aut amylo, aut jujubis, aut rursus aromatibus, aut vino generoso, aut etiam spiritu vini et oleis chymicis confici possit. Quae omnia obsunt potius, quam prosunt.

Tertio monemus, ut homines nugari desinant, nec tam faciles sint, ut credant, grande illud opus, quale est naturae cursum remorari et retrovertere posse haustu aliquo matutino, aut usu alicujus pretiosae medicinae ad exitum perduci: non auro potabili, non margaritarum essentiis et similibus nugis; sed ut pro certo habeant, prolongationem vitae esse rem operosam, et quae ex compluribus remediis atque eorum inter se connexione idonea constet. Neque enim quisquam ita stupidus esse debet, ut credat, quod nunquam factum est adhuc, id fieri jam posse, nisi per modos etiam nunquam tentatos.

Quarto monemus, ut homines rite animadvertant et distinguant circa ea, quae ad vitam sanam et ea, quae ad vitam longam conferre possunt. Sunt enim nonnulla, quae ad spirituum alacritatem et functionum robur et morbos arcendos prosunt; quae tamen de summa vitae detrahant, et atrophiam senilem absque morbis accelerant; sunt et alia, quae ad prolongatio-

nem vitae et atrophiam senilem longius summovendam juvant, sed tamen non usurpantur absque periculo valetudinis; adeo ut, qui iis utentur ad prolongationem vitae, debeant simul incommodis occurrere, quae alioquin ex eorum usu supervenire possint. Atque monita haotenus dedimus.

Quod ad indicia attinet: tale hujus rei, quam animo metimur, plasma est. Conservantur res et durant duobus modis: aut in identitate, aut per reparationem. In identitate sua, ut musca, aut formica in succino; flos, aut pomum, aut lignum in conservatoriis nivalibus; cadaver inter balsama: per reparationem, ut in flamma et in mechanicis. Operanti ad prolongationem vitae utroque genere utendum est (disjuncta minus possunt), corpusque humanum conservandum, quemadmodum inanimata conservantur; ac rursus, quemadmodum flamma conservatur; ac denique quadantenus, ut mechanica conservantur. Tres igitur sunt ad prolongandam vitam intentiones: retardatio consumptionis, probitas reparationis et renovatio ejus, quod coepit veterascere. Consumptio fit a duabus depraedationibus: depraedatione spiritus innati, et depraedatione aëris ambientis. Prohibitio utriusque duplex: aut si agentia illa fiant minus praedatoria; aut si patientia, succi scilicet corporis, reddantur minus depraedabilia. Spiritus fit minus praedatorius, si aut substantia densetur, ut in usu opiatorum et nitratorum, et in contristationibus; aut quantitate minuatur, ut in diaetis pythagoricis et monasticis; aut motu leniatur, ut in otio et tranquillitate. Aër ambiens fit

minus praedatorius, si aut minus incalescat a radiis solis, ut in regionibus frigidioribus, in speluncis, in montibus et in columnis anachoretarum; aut summoveatur a corpore, ut in cute densa et in plurimis avium et in usu olei et unguentorum absque aromatibus. Succi corporis redduntur minus depraedabiles, si aut duri facti sint, aut roscidi sive oleosi: duri, ut in victu aspero, vità in frigido, exercitationibus robustis, balneis quibusdam mineralibus; roscidi, ut in usu dulcium et abstinentia a salsis et acidis, et maxime omnium in tali mistione potus, quae sit partium valde tenuium et subtilium, absque tamen omni acrimonia aut acedine. Reparatio fit per alimenta; alimentatio autem promovetur quatuor modis: per concoctionem viscerum ad extrusionem alimenti, ut in confortantibus viscera principalia; per excitationem partium exteriorum ad attractionem alimenti, ut in exercitationibus et fricationibus debitis, atque unctionibus quibusdam et balneis appropriatis; per praeparationem alimenti ipsius, ut facilius se insinuet et digestiones ipsas quadantenus anticipet, ut in variis et artificiosis modis, cibi condiendi, potus miscendi, panis fermentandi et horum trium virtutes in unum redigendi; per confortationem ipsius ultimi actus assimilationis, ut in somno tempestivo et applicationibus quibusdam exterioribus. Renovatio ejus, quod coepit veterascere, fit duobus modis: vel per inteneratiorem habitus corporis ipsius, ut in usu malacissationum ex balneis, emplastris et unctionibus; quae talia sint, ut imprimant, non extrahant; vel per expurgationem succi

veteris et substitutionem succi novi, ut in tempestivis et repetitis purgationibus, sanguinis missionibus et diaetis attenuantibus et quae florem corporis restituunt. Atque de indiciis hactenus.

Praecepta tanquam ex ipsis indiciis plurima possint deduci; tria tamen veluti praecipua subjungere visum est. Praecipimus primo, ut prolongatio vitae exspectetur potius a diaetis statis, quam a regimine aliquo victus familiaris, aut etiam a medicamentorum particularium excellentia. Etenim, quae tanta virtute pollent, ut naturam retrovertere valeant, fortiora plerumque sunt et potentiora ad alterandum, quam ut simul in aliqua medicina componi, multo minus in victu familiari interspergi possint. Superest itaque, ut seriatim et regulariter et ad tempora certa et vicibus certis recurrentia adhibeantur.

Secundo praecipimus, ut prolongatio vitae exspectetur potius ab operatione in spiritus et a malacissatione partium, quam a modis alimentandi. Etenim, cum corpus humanum ejusque fabrica, missis externis, a tribus patiatur: spiritibus scilicet, partibus et alimentis, via prolongationis vitae per alimentandi modos longa est atque per multas ambages et circuitus; at viae per operationes super spiritus et super partes multo breviores sunt, et quibus citius ad finem desideratum pervenitur; eo, quod spiritus subito patiantur et a vaporibus, et ab affectibus, quae miris modis in eos possunt, partes item per balnea, aut unguenta, aut emplastra, quae subitas etiam impressiones faciunt.

Tertio praecipimus, quod malacissatio partium per exterius fieri debet per consubstantialia, imprimentia, et occludentia. Consubstantialia enim benevolo partium amplexu libenter excipiuntur et proprie malacissant. Imprimentia autem et virtutem malacissantium, tanquam vehicula, facilius et altius deducunt, atque ipsa partes nonnihil expandunt. Occludentia autem virtutem utrorumque retinent et paulisper figunt, et per reparationem, quae est res malacissationi opposita, quia humidum emittit, cohibent. Itaque per haec tria, sed potius ordine disposita et succedentia, quam commixta, res absolvitur. Interim in hac parte monemus, non eam esse intentionem malacissationis, ut nutriat partes per exterius, sed tantum, ut eas reddat magis idoneas ad nutriendum. Quicquid enim magis aridum est, minus est activum ad assimilandum. Atque de prolongatione vitae, quae est pars tertia medicinae noviter adscripta, haec dicta sint.

Veniamus ad cosmeticam, quae certe partes habet civiles, partes rursus effoeminatas. Corporis enim munditia et decor honestus recte existimatur promanare a modestia quadam morum, et a reverentia, inprimis erga Deum, cujus creaturae sumus; tum erga societatem, in qua degimus; tum etiam erga nosmet ipsos, quos non minus, immo magis, quam alios revereri debemus. Verum adulterina illa decoratio, quae fucos et pigmenta adhibet, digna certe est illis defectibus, qui eam semper comitantur, cum non sit aut ad fallendum satis ingeniosa, aut ad utendum satis commoda, aut ad salubritatem satis tuta et innocua.

Miramur autem, pravam hanc consuetudinem fucandi leges censorias tam ecclesiasticas, quam civiles, quae alias in luxuriam circa vestes, aut cultus capillorum effoeminatos admodum fuerint severae, ita diu fugisse. Legimus certe de Jezabele, quod pigmentis faciem obliverit; verum de Esthera et Juditha nil tale perhibetur.

Pergamus ad athlethicam. Eam sensu intelligimus paullo largiore, quam accipi consuevit. Huc enim referimus, quicquid versatur circa conciliandam qualemçunque, quam corpus humanum suscipit, habilitatem, sive sit agilitatis, sive tolerantiae. Quarum agilitas duas habet partes: robur et velocitatem; ac tolerantia itidem duas: vel indigentiarum naturalium patientiam, vel in cruciatibus fortitudinem. Quorum omnium videmus saepe numero exempla insignia in practica funambulorum, in duro victu hominum quorundam barbarorum, in stupendis viribus Maniacorum et in constantia nonnullorum inter exquisita tormenta. Immo si qua alia reperiatur facultas, quae in priorem partitionem non cadit,, qualis in urinatoribus saepe conspicitur, qui mirifice anhelitum cohibere possunt, ad hanc ipsam artem aggregari volumus. Atque quod talia fieri quandoque possint, manifestissimum est. At philosophia et inquisitio caussarum circa eadem fere neglecta jacet; hanc arbitramur ob caussam, quod hominibus persuasum sit, hujusmodi magisteria naturae solummodo vel ex peculiari certorum hominum indole, quae sub disciplinam non cadit, vel a diutina ab annis usque puerilibus consuetudine, quae potius

imperari, quam doceri solet, obtinere. Quod etsi verum prorsus non sit, tamen defectus hujusmodi rerum quid attinet notare? Certamina enim Olympica jam diu cessarunt; tum etiam in ejusmodi rebus mediocritas sufficit ad usum, excellentia autem mercenariae cuidam ostentationi fere inservit.

Postremo accedimus ad artes voluptarias. Eae secundum sensus ipsos dispertitae sunt. Oculos oblectat praecipue pictoria cum aliis artibus innumeris, quae ad magnificentiam spectant circa aedificia, hortos, westes, vasa, calices, gemmas et similia. Aures demulcet musica, quae tanta vocum, spiritus, chordarum varietate et apparatu instructa est. Olim etiam hydraulica pro coryphaeis quibusdam artis ejus habita sunt, quae nunc prope obsoleverunt. Atque artes, quae ad visum aut auditum spectant, prae aliis praecipue liberales habitae sunt, sensus hi duo magis casti, scientiae magis eruditae; quippe qui etiam mathematicam, veluti ancillam, in familiis suis habeant; etiam altera ad memoriam et demonstrationes, altera ad mores et affectus animi nonnihil respicit. Reliquorum sensuum oblectationes atque artes circa ipsos minus in honore sunt, veluti luxuriae, quam magnificentiae propiores. Unguenta, odoramenta, deliciae et cupediae mensarum, maxime autem incitamenta libidinis rectius censore, quam doctore, indigent. Optime sane a quibusdam adnotatum est, nascentibus et crescentibus rebuspublicis artes militares florere; in statu et culmine positis liberales; at ad declinationem et decasum vergentibus voluptarias. Haec vero

aetas nostra vereor, ne, tanquam in decasu felicitatis, in artes voluptarias inclinet. Quare ista missa faciamus. Cum artibus voluptariis ioculares copulo. Deceptiones siquidem sensuum inter delectationes sensuum reponendae sunt.

Jam vero transcursis doctrinis illis circa corpus humanum, *medicina*, *cosmetica*, *athletica*, *voluptaria*, illud obiter monemus. Cum in corpore humano tot res in considerationem veniant, partes, humores, functiones, facultates, accidentia cumque, si nobis integrum esset, constitui oportuisset corpus unicum doctrinae de corpore humano, quae ista omnia complecteretur, simile illi doctrinae de anima, de qua mox dicemus, tamen, ne artes nimis multiplicentur, neve veteres artium limites plus, quam necesse fuerit, transponantur, doctrinam de partibus corporis humani, de functionibus, de humoribus, de respiratione, de somno, de generatione, de foetu et gestatione in utero, de augmentis, de pubertate, de canitie, de impinguatione et similibus in corpus medicinae recipimus; licet ad officia illa tria non proprie pertineant, sed quia corpus ipsum hominis sit per omnia medicinae subjectum. Motum autem voluntarium et sensum ad doctrinam de anima rejicimus; siquidem animae partes in his duobus sunt potiores. Atque sic doctrinam, quae circa corpus hominis versatur, quod animae pro tabernaculo duntaxat est, claudimus.

Cap. III.

Partitio philosophiae humanae circa *animam* in doctrinam de *spiraculo* et doctrinam de *anima sensibili* sive *producta*. Partitio secunda ejusdem philosophiae in doctrinam de *substantia* et *facultatibus* animae et doctrinam de *usu* et *objectis facultatum*. Appendices duae doctrinae de facultatibus animae: doctrina de *divinatione naturali* et doctrina de *fascinatione*. Distributio facultatum animae sensibilis in *motum* et *sensum*.

Veniamus ad doctrinam de *anima*, e cujus thesauris omnes caeterae doctrinae depromptae sunt. Ejus duae sunt partes: altera tractat de *anima rationali*, quae divina est; altera de *irrationali*, quae communis est cum brutis. Notavimus autem paullo superius, ubi de formis loquebamur, differentes illas duas animarum emanationes, quae in prima utriusque creatione se dant conspiciendas; nimirum, quod altera ortum habuerit a *spiraculo Dei*, altera e *matricibus elementorum*. Nam de *animae rationalis* generatione primitiva, ita ait scriptura: *formavit hominem de limo terrae et spiravit in faciem spiraculum vitae*. At generatio *animae irrationalis* sive *brutorum* facta est per verba illa: *producat aqua, producat terra*. Haec autem anima, qualis est in homine, *animae rationalis* organum tantum est, atque originem habet et ipsa quoque, quemadmodum in brutis, e limo terrae. Neque enim dictum est: *formavit corpus hominis de limo terrae*, sed: *formavit hominem*; integrum scilicet hominem, excepto spiraculo. Quamobrem partem pri-

mam *doctrinae generalis* circa animam humanam doctrinam de *spiraculo* appellabimus; secundam vero doctrinam de *anima sensibili* sive *producta.* Neque tamen, cum hactenus philosophiam solam tractemus, quippe *sacram theologiam* in fine operis collocavimus, partitionem istam a theologia mutuaremus, nisi etiam cum principiis philosophiae conveniret. Plurimae enim et maximae sunt animae humanae praecellentiae supra animas brutorum, etiam philosophantibus secundum sensum manifestae. Ubicunque autem tot et tantarum invenitur excellentiarum symbolum, ibi merito semper constitui debet differentia specifica. Itaque nobis non nimium placet confusa illa et promiscua philosophorum de animae functionibus tractatio: ac si anima humana gradu potius, quam specie, discriminata esset ab anima brutorum; non aliter, quam sol inter astra, aut aurum inter metalla.

Subjungenda est etiam partitio alia doctrinae generalis circa animam humanam, antequam de speciebus fusius loquamur. Etenim, quae de speciebus postea dicemus, utramque partitionem, tum illam, quam jam modo posuimus, tum istam, quam nunc proponemus, simul tractabunt. Secunda igitur partitio sit in doctrinam de *substantia* et *facultatibus animae*, et doctrinam de *usu* et *objectis facultatum.*

Praemissis itaque his partitionibus geminis, ad species accedamus. Doctrina de *substantia animae rationalis* complectitur inquisitiones illas de natura ejus: utrum *nativa* sit illa, an *adventitia; separabilis*, an *inseparabilis; mortalis*, an *immortalis; quatenus*

legibus materiae alligata, *quatenus minime* et similia. Quae vero hujus sunt generis, licet etiam in philosophia et diligentiorem, et alteriorem inquisitionem subire possint, quam adhuc habetur; utcunque tamen in fine religioni determinanda et difinienda rectius transmitti censemus: aliter enim erroribus haud paucis et sensus illusionibus omnino exponentur. Etenim cum substantia animae in creatione sua non fuerit extracta, aut deducta ex massa coeli et terrae, sed immediate inspirata a Deo cumque leges coeli et terrae sint propria subjecta philosophiae: quomodo possit cognitio de substantia animae rationalis ex philosophia peti et haberi? Quin immo ab eadem inspiratione divina hauriatur, a qua substantia animae primo emanavit.

Doctrina vero de *anima sensibili* sive *producta*, etiam quatenus ad substantiam ejus, vere requiritur: at ea inquisitio nobis quasi desiderari videtur. Quid enim ad doctrinam de substantia animae faciunt actus ultimus et forma corporis et hujusmodi nugae logicae? *Anima* siquidem *sensibilis* sive *brutorum* plane substantia corporea censenda est, a calore attenuata et facta invisibilis; aura, inquam, ex natura flammea et aërea conflata, aëris mollitie ad impressionem recipiendam, ignis vigore ad actionem vibrandam dotata; partim ex oleosis, partim ex aqueis nutrita; corpore obducta atque in animalibus perfectis in capite praecipue locata; in nervis percurrens et sanguine spirituoso arteriarum refecta et reparata: quemadmodum Bernardinus Telesius et discipulus ejus Augustinus

Donius aliqua ex parte, non omnino inutiliter, asseruerunt. Itaque de hac doctrina diligentior fiat inquisitio: eo magis, quod haec res, non bene intellecta, opiniones superstitiosas et plane contaminatas, et dignitatem animae humanae pessime conculcantes de metempsychosi et lustrationibus animarum per periodos annorum, denique de nimis propinqua animae humanae erga animas brutorum per omnia cognatione peperit. Est autem haec anima in brutis anima principalis, cujus corpus brutorum organum; in homine autem organum tantum et ipsa anima rationalis et spiritus potius appellatione, quam animae, indigitari possit. Atque de substantia animae hactenus.

Facultates autem animae notissimae sunt: intellectus, ratio, phantasia, memoria, appetitus, voluntas, denique universae illae, circa quas versantur scientiae logicae et ethicae: sed in doctrina de anima origines ipsarum tractari debent idque physice, prout animae innatae sint et adhaereant: usus tantum ipsarum et objecta illis alteris artibus deputantur. Atque in hac parte nihil egregie, ut nobis videtur, adhuc repertum est; quanquam, desiderari eam, haud sane dixerimus. Habet etiam pars ista de facultatibus animae appendices duas, quae et ipsae, quemadmodum tractantur, potius fumos nobis exhibuerunt, quam flammam aliquam lucidam veritatis. Altera harum est doctrina de *divinatione* naturali; altera de *fascinatione*.

Divinationem ab antiquis, nec male, in duas partes divisam habemus: *artificialem* et *naturalem*. *Artificialis* ratiocinando ex indicatione signorum prae-

dictionem colligit; *naturalis* ex ipsa animi praesensione interna absque signorum adminiculis praesagit. *Artificialis* duplex: altera argumentatur ex caussis; altera ex experimentis tantum, caeca quadam auctoritate. Quae posterior, ut plurimum, superstitiosa est; quales erant ethnicorum disciplinae circa inspectionem extorum, volatum avium et similia. Etiam Chaldaeorum astrologia solennior non multo melior. At artificialis divinatio utraque inter diversas scientias spargitur. Habet astrologus praedictiones suas ex situ astrorum. Habet etiam medicus suas de morte ingruente, de convalescentia, de symptomatibus morborum superventuris ex urinis, pulsibus, aspectu aegrorum et similibus. Habet et politicus suas: *o urbem venalem et cito perituram, si emptorem invenerit!* Cujus vaticinii fides non diu morata est, impleta primum in Sylla, postea in Caesare. Hujusmodi igitur praedictiones praesentis non sunt instituti, verum ad artes proprias remitti debent. Naturalis autem divinatio, ex vi scilicet interna animi ortum habens, ea demum est, de qua nunc agitur. Haec duplex est: altera *nativa*, altera per *influxum*. *Nativa* hoc nititur suppositionis fundamento: quod anima in se reducta atque collecta, nec in corporis organa diffusa, habeat ex vi propria essentiae suae aliquam praenotionem rerum futurarum; illa vero optime cernitur in somnis, ecstasibus, confiniis mortis; rarius inter vigilandum, aut cum corpus sanum sit ac validum. Hujusmodi vero status animi procuratur fere, aut adjuvatur ex abstinentiis atque illis rebus, quae animam a mu-

neribus corporis exercendis maxime sevocant, ut sua natura absque impeditionibus exteriorum gaudere possit. Divinatio vero per *influxum* hoc altero suppositionis fundamento nititur: quod anima, veluti speculum, illuminationem quandam secundariam a praescientia Dei et spirituum excipiat; cui etiam idem, qui priori, status et regimen corporis confert. Eadem enim animae sevocatio efficit, ut et sua natura impensius utatur, et divinorum influxuum sit magis susceptiva; nisi quod in divinationibus per influxum anima fervore quodam atque tanquam numinis praesentis impatientia, quae apud priscos *sacri furoris* nomine vocabatur, corripiatur, in divinatione autem nativa quieti potius et vocationi propior sit.

Fascinatio autem est vis et actusi maginationis intensivus in corpus alterius; vim enim imaginationis super corpus proprium ipsius imaginantis superius perstrinximus. In hoc genere schola Paracelsi et ementitae naturalis magiae cultores tam fuerunt immodici, ut imaginationis impetum et apprehensionem miracula patranti fidei tantum non exaequarint. Alii ad similitudinem veri propius accedentes, cum occultas rerum energias et impressiones, sensuum irradiationes, contagionum de corpore in corpus transmissiones, virtutum magneticarum delationes acutius intuerentur, in eam opinionem devenerunt, quod multo magis a spiritu in spiritum, cum spiritus prae rebus omnibus sit et ad augendum strenuus, et ad patiendum tener et mollis, impressionas et delationes et communicationes fieri potuerint. Unde increbuerunt opiniones, factae quasi populares, de genio superiori,

de hominibus quibusdam infaustis et ominosis, de ictibus amoris et invidiae, et aliae his similes. Atque huic conjuncta est disquisitio, quomodo imaginatio intendi et fortificari possit; quippe si imaginatio fortis tantarum sit virium, operae pretium fuerit, nosse, quibus modis eam exaltari, et se ipsa majorem fieri detur. Atque hic oblique, nec minus periculose, se insinuat palliatio quaedam et defensio maximae partis magiae caerimonialis. Speciosus enim fuerit praetextus, caeremonias, characteres, incantationes, gesticulationes, amuleta et similia non ex aliquo tacito, aut sacramentali cum malis spiritibus contractu vires nancisci, sed eo pertinere tantum, ut imaginatio illius, qui his utitur, roboretur et exaltetur; quemadmodum etiam in religione usus imaginum ad mentes hominum in rerum contemplatione defigendas et devotionem precantium excitandam invaluit. Attamen mea talis est sententia: etiamsi detur, vim imaginationis esse utique potentem, atque insuper caeremonias vim illam intendere et roborare; posito denique, quod adhibeantur caeremoniae ad hanc intentionem sincere atque tanquam remedium physicum, absque aliqua vel minima cogitatione de invitandis per ipsas auxiliis spirituum: haberi nihilominus debent pro illicitis; propterea, quod sententiae illi divinae, adversus hominem propter peccatum latae, repugnent et recalcitrent: *In sudore vultus comedes panem tuum.* Siquidem magia ejus generis egregios illos fructus, quibus Deus pretium laborem constituit, adipiscendos proponit per paucas easque faciles et minime operosas observantias

Supersunt doctrinae duae, quae ad facultates animae inferioris sive sensibilis praecipue spectant; utpote quae cum organis corporeis maxime communicant. Altera de *motu voluntario;* altera de *sensu* et *sensibili.* In priori harum, etiam alias satis jejune inquisita, unica pars fere integra deest. Etenim de officio et fabrica commoda nervorum et musculorum, et aliorum, quae ad hunc motum requiruntur, quaeque pars corporis quiescat, dum alia moveatur; tum quod hujusce motus rector et quasi auriga sit imaginatio, adeo ut, dimissa imagine, ad quam motus fertur, statim intercipiatur et sistatur motus ipse; ut, cum deambulamus, si alia subeat cogitatio acris et defixa, continuo consistimus, et aliae nonnullae subtilitates non malae in observationem jam pridem venerunt. Quomodo vero compressiones et dilatationes spiritus, qui procul dubio motus fons est, corpoream et crassam partium molem flectat, excitet, aut pellat, adhuc diligenter inquisitum et tractatum non est. Neque mirum, cum anima ipsa sensibilis hactenus potius pro entelechia et functione quadam habita sit, quam pro substantia. At quando jam innotuerit, ipsam esse substantiam corpoream et materiatam, necesse est etiam, ut, quibus nixibus aura tam pusilla et tenera corpora tam crassa et dura in motu ponere possit, inquiratur. De hac parte igitur, cum desideretur, fiat inquisitio.

At de sensu et sensibili longe uberior et diligentior adhibita est inquisitio, tam in tractatibus circa ea generalibus, quam in artibus specialibus, utpote

perspectiva, musica; quam vere, nihil ad institutum; quandoquidem, illa tanquam desiderata ponere, non liceat. Sunt tamen duae partes nobiles et insignes, quas in hac doctrina desiderari statuimus: altera de differentia perceptionis et sensus; altera de forma lucis.

Atque differentiam inter perceptionem et sensum bene enucleatam debuerant philosophi tractatibus suis de sensu et sensibili praemittere, ut rem maxime fundamentalem. Videmus enim, quasi omnibus corporibus naturalibus inesse vim manifestam percipiendi, etiam electionem quandam, amica amplectendi, inimica et aliena fugiendi. Neque nos de subtilioribus perceptionibus tantum loquimur, veluti cum magnes ferrum allicit, flamma ad naphtham adsilit, bulla bullae approximata coit, radiatio ab objecto albo dissilit; corpus animalis utilia assimilat, inutilia excernit; spongiae pars, etiam super aquam elevata, aquam adtrahit, aërem expellit, et hujusmodi. Etenim quid attinet, talia enumerare? nullum siquidem corpus ad aliud admotum illud inmutat, aut ab illo inmutatur, nisi operationem praecedat perceptio reciproca. Percipit corpus meatus, quibus se insinuat; percipit impetum alterius corporis, cui cedit; percipit amotionem alterius corporis, a quo detinebatur, cum se recipit; percipit divulsionem sui continui, cui ad tempus resistit; ubique denique est perceptio. Aër vero calidum et frigidum tam acute percipit, ut ejus perceptio sit longe subtilior, quam tactus humani, qui tamen pro calidi et frigidi norma habetur. Duplex igitur deprehenditur circa hanc doctrinam hominum

culpa: alia, quod eam intactam et intractatam, cum tamen sit res nobilissima, plerumque reliquerunt; alia, quod, qui huic contemplationi forte animum adjecerunt, longius, quam par est, provecti sunt, et sensum corporibus omnibus tribuerunt, ut piaculum fere sit, ramum arboris avellere, ne forte instar Polydori ingemiscat. At debuerant illi differentiam perceptionis et sensus non tantum in comparatione subsibilium ad insensibilia secundum corpus integrum, veluti plantarum et animalium, verum etiam in corpore ipso sensibili animadvertere, quid in caussa sit, cur tot actiones expediantur absque omni tamen sensu; cur alimenta digerantur, egerantur; humores et succi sursum deorsum ferantur; cor et pulsus vibrent; viscera sua quaeque opificia, sicut officinae, producant, et tamen haec omnia et complura alia absque sensu fiant. Verum homines non satis acute, qualis sit actio sensus, viderunt, atque quod genus corporis, quae mora, quae conduplicatio impressionis ad hoc requirantur, ut dolor, vel voluptas sequatur. Denique differentiam inter perceptionem simplicem et sensum, nullo modo posse videntur, nec quatenus fieri possit perceptio absque sensu. Neque enim haec verborum tantum controversia est, sed de re magni prorsus momenti. De hac igitur doctrina, ut in primis utili, et ad plurima spectante, melius inquiratur; quandoquidem etiam circa hanc rem inscitia tantum apud nonnullos ex antiquis philosophis potuerit, ut, omnibus sine discrimine corporibus animam infundi, putaverint. Neque enim videbant, quomodo motus cum discretione fieri potuerit absque sensu, aut sensus adesse absque anima.

De forma lucis quod debita non facta fuerit inquisitio, praesertim cum in perspectiva strenue elaborarunt homines, stupenda quaedam negligentia censeri possit. Etenim nec in perspectiva, nec alias aliquid de luce, quod valeat, inquisitum est. Radiationes ejus tractantur; origines minime. Sed collocatio demum perspectivae inter mathematica hunc ipsum defectum et alios similes peperit, quia a physicis praemature discessum est. Tractatio autem de luce et caussis ejus in physicis rursus superstitiosa fere est, tanquam de re inter divina et naturalia media; adeo ut quidam ex Platonicis eam materia ipsa antiquiorem introduxerint. Cum enim spatium esset difflatum, id primum lumine, postea vero corpore impletum fuisse, vanissimo commento asseruerunt; quando tamen scripturae sacrae, massam coeli et terrae tenebrosam ante lucem creatam, diserte posuerint. Quae vero physice et secundum sensum de ea tractantur, ea statim ad radiationes descendunt, ut parum physicae inquisitionis circa hanc rem exstet. Debuerant autem homines contemplationes suas submittere paulisper, et quid sit corporibus omnibus lucides commune, inquirere, tanquam de forma lucis. Etenim quam immensa est corporis differentia, si ex dignitate considerentur, inter solum et lignum putridum, aut squamas etiam piscium putridas! Inquirere etiam debuerant, quid tandem in caussa sit, cur aliqua ignescant, et lucem ex se jaciant calefacta, alia minime. Ferrum, metalla, lapides, vitrum, ligna, oleum, sevum ab igne vel flammam vibrant, vel saltem rubescunt: at aqua, aër, acerrimo et tanquam furenti calore fervefacta, nihil ta-

men lucis adipiscuntur, nec splendent. Quod si quis eo fieri putet, quod propium sit ignis lucere, aqua autem et aër igni omnino inimica sint: is sane nunquam per obscura noctis in aqua salsa tempestate calida remigavit, cum, guttulas aquae ex remorum concussione subsilientes micare et lucescere, videre potuisset. Quod etiam fit in spuma maris ferventiore, quam pulmonem marinum vocant. Quid denique habent commune cum flamma et ignitis cicendulae et luciolae et musca indica, quae cameram totam illustrat, et oculi quorundam animalium in tenebris, et saccharum inter radendum aut frangendum, et sudor equi nocte aestuosa festinantis, et alia nonnulla? Quin et homines tam parum in hac re viderunt, ut plerique scintillas e silice aërem attritum putent. Attamen, quando aër calore non ignescat et lucem manifesto concipiat, quomodo tandem fit, ut noctuae et feles et alia nonnulla animalia noctu cernant? Adeo ut ipsi aëri, quando visio absque luce non transigatur, necesse sit inesse lucem aliquam nativam et genuinam, quae tamen sit radiis visivis hujusmodi animalium proportionata iisque ad videndum sufficiat. Verum hujusce mali, ut plurimorum, caussa est, quod homines ex instantiis particularibus formas naturarum communes non elicuerunt; id quod nos tanquam subjectum proprium metaphysica posuimus, quae et ipsa physicae sive doctrinae de natura pars est. Itaque de forma et orginibus lucis fiat inquisitio eaque interim inter desiderata ponatur. Atque de doctrina circa substantiam animae, tam rationalis, quam sensibilis, cum facultatibus suis, atque de ejusdem doctrinae appendicibus haec dicta sint.

Errata.

Pag. 8. in not. pro *mittunt* lege *omittunt*.